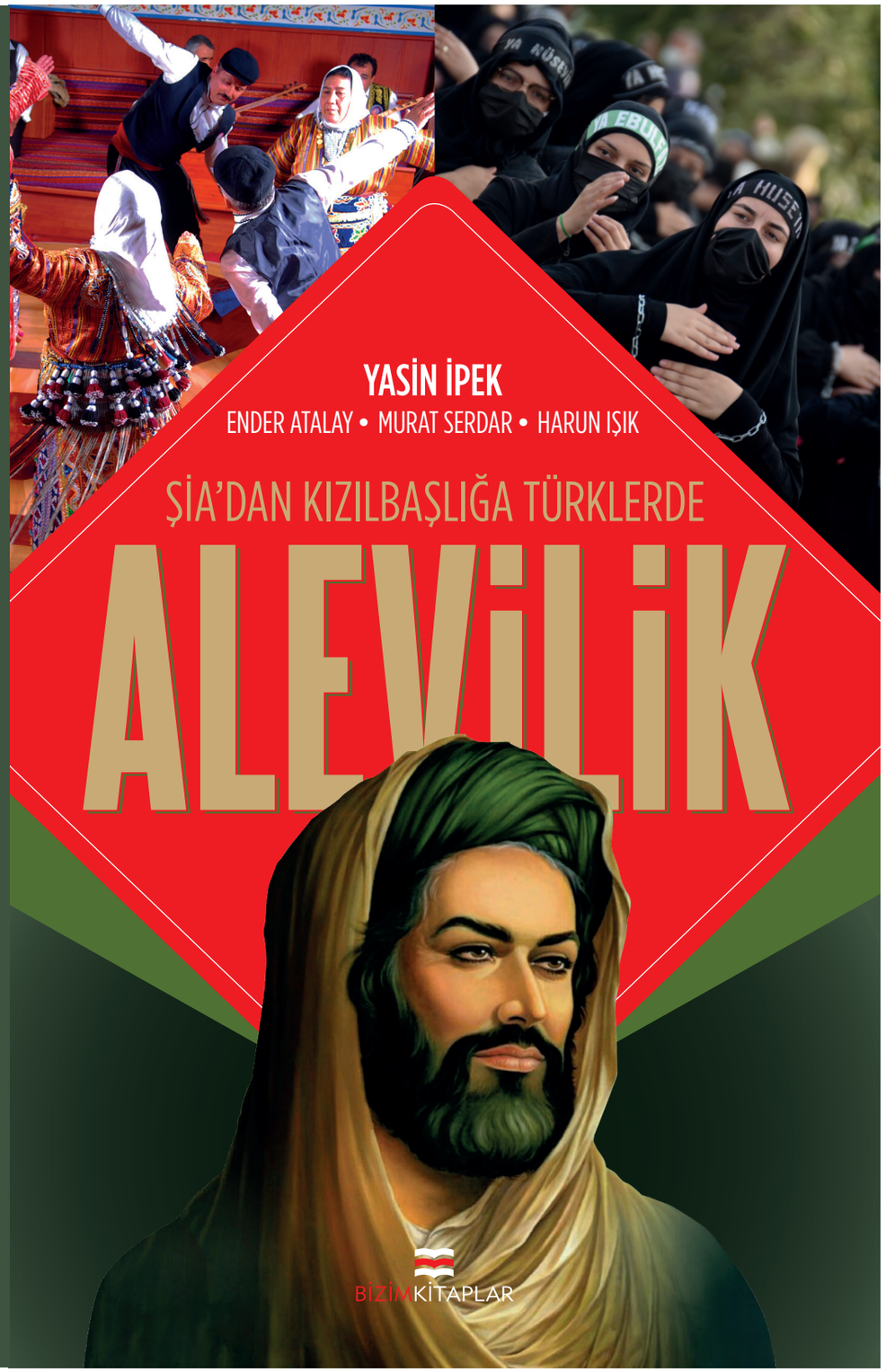
ŞİA'DAN KIZILBAŞLIĞA TÜRKLERDE

ALEVİLİK

YASİN İPEK • ENDER ATALAY • MURAT SERDAR • HARUN IŞIK

ŞİA'DAN KIZILBAŞLIĞA
TÜRKLERDE

ALEVİLİK

Yasin İpek
Ender Atalay - Murat Serdar
Harun Işık

Bizim Kitaplar: 148
İnceleme-Araştırma

© Bu kitabın yasa gereği tüm hakları
"Bizim Kitaplar San. Tic. Ltd. Şti."ne aittir.

Yayınevi Sertifika No: 48314
ISBN: 978-605-2007-13-6

Genel Yayın Yönetmeni
D. Ali Gültekin

Editör
Yasin İpek

Sayfa Düzeni
Recep Taşçı

Kapak
İbrahim Mısır

Baskı-Cilt
Repar Tasarım Matbaa ve Reklamcılık Ltd. Şti.
Yenibosna Merkez Mh. Kemal Ulusoy Cad. No.43 Bahçelievler / İstanbul
kdd.kitapyurdu.com Matbaa Sertifika No: 40675

BİZİMKİTAPLAR

Hobyar Mah. Cağaloğlu Yokuşu Sok.
Ergüç Han. No. 7/12 Fatih / İstanbul
Tel: 0 212 520 12 90
www.bizimkitaplar.com.tr
bizimkitaplar@bizimkitaplar.com.tr

ŞİA'DAN KIZILBAŞLIĞA TÜRKLERDE

ALEVİLİK

Bizim Kitaplar
İSTANBUL - 2022

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ 13

I. BÖLÜM:

TARİHÇE Yasin İPEK 17

ŞİA/ ŞİİLİK 19
SAFEVİ DÖNEMİNE KADAR ŞİA 23
TÜRKLER VE İSLAMİYET 29
Türklerin İslamiyet'le Karşılaşması 29
Babai İsyanları 40
Hacı Bektaş Veli- Baba İlyas İlişkisi 43
Anadolu Selçuklu Devleti Sonrası Şia 44
SAFEVİLER VE ŞİİLİKTEN ALEVİLİĞE GEÇİŞ 49
SAFEVİ SÜLALESİ VE SAFEVİ TARİKATININ KURULUŞU
SAFEVİ SOYU HAKKINDA 51
Safevilerin Kürt Oldukları İddiası 53
Safevilerin Farisi Oldukları İddiası 54
Safevilerin Seyyid Oldukları İddiası 55
Safevilerin Türklükleri 57
SAFEVİYYE/ ERDEBİL TARİKATININ
KURULUŞ VE GELİŞMESİ 61
Safiyuddin İshak Erdebili (Şeyhliği: 1301- 1334) 61
Sadruddin Musa (Şeyhliği: 1334- 1392) 63
Hoca Ali (Şeyhliği: 1392- 1429) 64
Şeyh İbrahim (Şeyhliği: 1429- 1447) 65
Cüneyd Safevi (Şeyhliği: 1447- 1460) 66
Şeyh Haydar (Şeyhliği: 1460- 1488) 70

Sultan Ali (Şeyhliği: 1488- 1494).....73
İSMAİL SAFEVİ/ ŞAH İSMAİL 77
Safevi Devletinin Kuruluşu Öncesi Hazırlıklar.....79
Safevi Devletinin Kuruluşu 83
OSMANLI- SAFEVİ İLİŞKİSİ SAFEVİ PROPAGANDASI
ETKİSİYLE OSMANLI DEVLETİNDE ÇIKAN İSYANLAR 91
Şeyh Bedreddin İsyanı.....92
Börklüce Mustafa İsyanı.....94
Torlak Kemal İsyanı 95
ŞAH İSMAİL DÖNEMİNDE OSMANLIYLA İLİŞKİLER 99
Şah İsmail-II. Beyazıd Münasebetleri 99
Şahkulu İsyanı 101
Nur Ali Halife İsyanı 104
Şah İsmail- I. Selim Münasebetleri 106
Çaldıran Savaşı.....108
Çaldıran Mağlubiyeti Sonrası Şah İsmail'in Faaliyetleri 111
Celali İsyanları.....114
Canberdi Gazali İsyanı 115
Şah İsmail- Kanuni Sultan Süleyman Münasebetleri.....116
Şah İsmail'in Ölümü.....116
Şah İsmail'in Kişiliği.....117
Şah İsmail'in Edebi Yönü.....119
ŞAH İSMAİL SONRASINDA SAFEVİ DEVLETİ 123
SAFEVİLER SONRASINDA İRAN'DA ŞİA 131
OSMANLI DEVLETİNDE ŞİİLİK VE ALEVİLİK 135
TÜRKİYE CUMHURİYETİNİN KURULUŞU
ÖNCESİNDE VE SONRASI ALEVİLİK 141
Alevi- Bektaşi Federasyonu.....144
Alevi Vakıfları Federasyonu 145
Alevi Dernekleri Federasyonu.....146
Avrupa Alevi Birlikleri Konfederasyonu.....146

ALİ- ALEVİ- KIZILBAŞ ve BEKTAŞİ KAVRAMLARI
ÜZERİNE YORUMLAR 149
"Hz. Ali" ile İlgili Yapılan Yorumlar 149
"Alevi" ve "Alevilik" Kavramları ile Üzerine Yapılan Yorumlar ..151
Şia ve Alevilik Arasında Mukayese.....161
"Kızılbaş" ve "Kızılbaşlık" Kavramları Üzerine Yapılan Yorumlar....163
Tarihsel Süreçte Kızılbaşlık.....164
Şeyh Haydar'a Nispetle Kızılbaşlık 164
Safevilere Nispetle Kızılbaşlık 165
Türkmenlere Nispetle Kızılbaşlık.....167
Kızılbaşlığın Tarihsel Gelişimi 169
Kızılbaş Kavramına Yüklenen Olumsuz Anlamlar 170
Safevilerin Kızılbaşları Etkisizleştirilmesi 172
Bektaşilik.....173
Alevi- Bektaşi İlişkisi 175

II. BÖLÜM:

İNANÇ Murat SERDAR 179
ALEVİ- BEKTAŞİ İNANÇ ESASLARI 181
İMAN 189
İman Amel İlişkisi 191
İman Açısından İnsanların İsimlendirilmesi 192
ALEVİLİKTE ALLAH İNANCI 195
ALEVİLİKTE VAHDET-İ VÜCUT ANLAYIŞI 199
ALEVİLİKTE NÜBÜVVET İNANCI 201
Buyrukta Önceki Peygamberlerle İlgili İnanışlar.....202
Aleviliğe Göre Hz. Muhammed'in Peygamberliği 205
Hz. Muhammed'in Mucizeleri ve Miraç 207
Hz. Muhammed'in Hadisleri ve Sünneti 208
Hz. Muhammed'in Ashabı.....210
ALEVİLİKTE KUTSAL KİTAPLARA İMAN 213
Alevilikte Kur'an İnancı 214

ALEVİLİKTE MELEK VE ŞEYTAN İNANCI 219
Şeytan 221
ALEVİLİKTE KAZA VE KADER İNANCI 223
ALEVİLİKTE AHİRET İNANCI 225
ALEVİLİKTE DEVRİYE (TENASÜH-RUH GÖÇÜ) İNANCI 229
ALEVİLİKTE ALİ İNANCI 233
Aleviliğe Göre Ali Tanrı mıdır?.....237
ALEVİLİKTE İMAMET İNANCI 241
Pir.....242
ALEVİLİKTE EHL-İ BEYT İNANCI 245
Tevelli ve Teberri 247
Ondört Masum.....248
On Yedi Kemerbest 251
Üçler- Beşler- Yediler- Kırklar 252
HULUL VE DON DEĞİŞTİRME 255
TEVBE VE ŞEFAAT 257
4 KAPI- 40 MAKAM 259
Kapı Şeriat 260
Kapı Tarikat 260
Kapı marifet 261
Kapı Hakikat 261

III. BÖLÜM:

İBADET Harun IŞIK 265
ALEVİLİKTE İBADET 267
ALEVİLİKTE İBADET ESASLARI 269
CEM TÖRENİ- AYİNİ CEM 271
Cem Çeşitleri.....275
İkrar Cemi.....275
Musahiplik Cemi 278
Görgü Cemi 285
Miraç 285

Kırklar Meclisi....290
Hz. Hüseyin'in Susuzluğu....291
Sorgu Cemi....294
KURBAN....297
Abdal Musa Kurbanı....299
Nevruz Kurbanı....300
Kızıldeli Kurbanı....303
Musahip Kurbanı....303
Aşure (Muharrem) Kurbanı....303
Koldan Kopan Kurbanı....304
Dâr'dan İndirme – Cenaze Kurbanları....304
Hıdrellez Kurbanı....307
Adak-Şükür Kurbanı....308
Kurban Bayramında Kesilen Kurban....309
ORUÇ....311
Matem-Muharrem Orucu....311
Hızır Orucu....314

IV. BÖLÜM:

OCAKLAR Ender ATALAY....315
ALEVİ-BEKTAŞİ ÖRGÜTLENMESİ DEDELER VE OCAKLAR .317
KAMLARIN EVRİMİ:
ALEVİ –BEKTAŞİLİKTE DEDE-BABA-SEYİT-PİR-VELİ....323
Alevi-Bektaşi İnanç Sisteminde Seyit-Pir-Dede
Soy ve Yetki Bakımından Dede....326
Hacı Bektaş Veli'den Sonra Postnişin Olarak Pir Makamını
Temsil Eden Çelebi Efendiler....327
Babagân Kolu Hacı Bektaş Dergâhı Postnişinliğinde
Bulunan Dedebabalar....330
Dedenin Görevleri....332
Ocak ve Ateş....333
OCAKLAR....339

Abdal Musa Sultan Dergâhı-Ocağı.....339
Ağuiçen- Ağuçan- Ağuçen Ocağı.....339
Arzuman Ocağı.....340
Seyyid Battal Gazi Ocağı.....340
Bostankulu Hasan Halife Ocağı.....340
Pir Cemal Abdal Ocağı.....340
Cibali Sultan Ocağı.....341
Seyyit Derviş Cemal Ocağı.....341
Hacı Emirli Ocağı.....341
Seyyit Garip Musa Sultan Ocağı.....341
Gözükızıl Ocağı.....342
Seyyit Hacı Ali Türabî Ocağı.....342
Hacı Muradı Veli Ocağı.....343
Hacım Sultan Ocağı.....343
Hıdır Abdal Ocağı.....343
Hubyar Sultan Ocağı.....343
Hüseyin Abdal Ocağı.....344
Musa Kazım Ocağı.....344
İmam Zeynel Abidin (Mineyik) Ocağı.....344
Keçeci Baba- Seyyid Şah Mahmut Veli Sultan Ocağı.....344
Kızıl Deli Sultan Ocağı.....345
Koca Leşker Ocağı.....345
Köse Süleyman Ocağı.....345
Kul Himmet Dede Ocağı.....346
Kureyşan Ocağı.....346
Seyyit Mehmet Abdal Dede Ocağı.....346
Molla Yakup Ocağı.....347
İmam Rızalılar- Musa Hardı Ocağı.....347
Pir Sultan Abdal– Koca Haydar Ocağı.....347
Piri Baba Ocağı.....347
Saburoğulları Ocağı.....348
Sarı Saltuk Ocağı.....348

Sarıbal Ocağı 348
Seyyit Seyfullah– Seyyit Sabun Ocağı 349
Seyyid Kalender Veli Oca 349
Şah Sinemilli Sultan Ocağı 349
Şeyh İbrahim Veli Ocağı 350
Şeyh Hasan– Sultan Onar Ocağı 350
Üryan Hızır- Sultan Hıdır Ocağı 350
Yalıncak Sultan Ocağı 351
Yanyatır Ocağı 351
Sultan Samut Ocağı 352
Mazlum Abdal Ocağı 352
Veli Baba Ocağı- Anşabacılılar 352
Seyyit Veli Baba Sultan Ocağı 353
Şehamet Sultan Ocağı 353

EKLER 355
Ek 1 İcazetname Örneği 355
Hacı Bektaş Dergâhından Alınmış Günümüze Ait Bir İcazetname Örneği-Personel Bilgi Formu 360
Ek 2 Şecere Örneği 360

V. BÖLÜM:

EDEBİYAT Ender ATALAY 363
ALEVİ-BEKTAŞİ EDEBİYATI 365
ALEVİ-BEKTAŞİ EDEBİYATININ TEMEL KONULARI 369
Alevi Bektaşi Edebiyatında Hz. Ali Aşkı 369
Hz. Muhammed ile Hz. Ali'nin Özdeşleştirilmesi 370
Ehl-i Beyt ve On İki İmam Sevgisi 370
Kerbela Acısı 371
Yezit ve Soyunun Lanetlenmesi 372
Hacı Bektaş ve Diğer Alevi-Bektaşi 372
Ululârının Övülmesi 372

Toplumsal Yaşama Dair Ahlaki Öğütler 373
Tasavvuf Temaları 374
ALEVİ-BEKTAŞİ EDEBİYATI NAZIM TÜRLERİ VE BİÇİMLERİ 375
Alevi-Bektaşi Edebiyatında Şiir Örnekleri 378
Devriye 381
Şathiye 383
Alevi-Bektaşi Edebiyatında Düzyazı Örnekleri 384
Velâyetnâme'den 384
ALEVİ- BEKTAŞİLİKTE YEDİ ULU OZAN 389
Seyyid Nesimî (14-15.yy) 389
Şah İsmail Hatâyî (16.yy) 391
Fuzulî (16.yy) 394
Mersiye-i İmam Hüseyn 394
Yeminî (15-16.yy) 397
Viranî (16-17.yy) 398
Pir Sultan Abdal (16.yy) 401
Kul Himmet (16.yy) 404
ALEVİ- BEKTAŞİ KÜLTÜR HAZİNESİ 407
YAZMA ESERLER 407
Alevi-Bektaşi Yazma Eserler Külliyatı 408

SONUÇ 419
KAYNAKÇA 425
İNDEX 457

GİRİŞ

Kapsamı itibarıyla geniş ve bir o kadar da karmaşık bir hal alan "Alevilik" ile ilgili günümüze kadar yazılmış birçok esere rastlamaktayız. Fakat yazılı bir kültürden ziyade sözlü kültür aracılığıyla kuşaktan kuşağa aktarılan bu oluşum için neredeyse her kitapta ayrı bir Alevilikten bahsedilmektedir. Bu farklılaşmanın sonucu olarak gerek Alevi gerekse Sünni inanışa mensup insanların kafasında çok farklı "Alevi ve Alevilik" algıları oluşmuştur. O halde yapılması gereken Aleviliğin şu ya da bu inanışa bağlı kalmadan, tarih sahnesine çıkışından günümüze kadarki evrelerini incelemek ve aktarmaktır.

Hz. Ali'nin hilafeti meselesinden dolayı Müslüman Araplar arasında başlayan gruplaşma, Hakem Olayı sonrasında yaşananlarla iyice netleşmiş ve Aleviliğin temeli olarak görülen Şii gruplar bu dönemde tarih sahnesine çıkmışlardır. Arap coğrafyasında çok fazla taraftar bulamayan Şia, Emevilerin uyguladığı baskı ve zulümlere tepki gösteren Arap olmayan Müslümanlar arsında hızla yayılmıştır. Bu kabullenişte Şia'nın Emevi düşmanlığını ve Ehl-i Beyt sevgisini ön plana çıkarması çok etkili olmuştur. İşte bu dönemde İslam'la tanışan Türkler de Emevilere olan tepkilerinden dolayı Şia'ya yaklaşmışlardır.

X. yüzyıla gelindiğinde Türk boylarının büyük çoğunluğu tarafından kabul edilmiş olan İslamiyet, bu toplumların hayat tarzlarını da yavaş yavaş değiştirmeye başlamıştı. Özellikle Orta Asya'dan Anadolu'ya göç eden Türk boyları burada hem yeni vatanlarına hem de yeni inanışlarına uyum sağlamaya çalışıyorlardı. Bu uyum sürecinde özellikle Horasan'dan gelen bazı tarikat dervişlerinin öğretileri ve söylemleri oldukça etkili olmuştur.

Özellikle Şah İsmail ile birlikte Safevilerin Anadolu'daki yarı göçebe Türkmen gruplar üzerindeki etkisi hissedilir şekilde artmıştı. Bunda yerleşik hayata tam olarak geçememenin verdiği rahatsızlığa, içinde bulunduğu sosyal ve ekonomik bir takım sıkıntıların da eklenmesiyle iyice bunalan Anadolu'daki Türkmen topluluklara gönderilen Safevi halifelerinin etkisi büyüktür.

Horasan erenlerinin öğretileri ve Safevi halifelerinin propagandaları neticesinde medreselerde verilen kitabi İslam anlayışını anlamakta ve uygulamakta sıkıntı çeken Anadolu'daki yarı göçebe Türkmenler, eski inançlarıyla İslam'ı kaynaştırarak, yaygın Sünni İslam'a alternatif olarak Safevi Şia'sının da izlerini taşıyan yeni bir İslam anlayışı ortaya çıkardılar. Anadolu'da hızla yayılan bu yeni anlayış, taşıdığı Safevi izlerinden dolayı Osmanlı idaresini rahatsız etmiş ve bunlara karşı bazı tedbirler alınmıştır. Osmanlı idaresi tarafından Kızılbaş diye adlandırılan bu zümrenin Safevilerle olan ilişkisini kesmek ve ülkedeki yayılmasını önlemek için bunların kâfir olduğuna, malları ve canlarının helal olduğuna dair birçok fetva yayınlanmıştır. Uygulanan bu politika günümüze kadar etkisini sürdürmüştür. Bu sebepten dolayı Aleviler, halen Kızılbaş adını kullanmaktan rahatsızlık ve tedirginlik duymaktadırlar.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu safhasında ve sonrasında omuz omuza mücadele veren Sünni ve Alevi topluluklar arasında geçmişte siyasi ve politik sebeplerden ötürü atılan ayrılık tohumları maalesef hala meyvelerini vermeye devam etmektedir. Bazen bilgisizlikten bazense toplumu karıştırmak isteyen çevrelerin kasıtlı söylem ve fiillerinden dolayı istenmeyen olaylar yaşanabilmektedir. Halbuki temelde aynı inanç esaslarını kabul edip, aynı kutsala inanan, aynı kökten gelen bu insanların pratikteki farklılıklarının olması hayatın doğal bir sonucudur.

Bizlerin bu çalışmayı yapmaktaki temel amacı gerek Alevi gerekse Sünni çevrelerin konuyu daha açık ve net bir şekilde anlayabilmesine yardımcı olmaktır. Konuyla ilgili birçok kaynak olmasına rağmen yaşanan bilgi kirliliğinin önüne geçmek için bu

kitapta elimizden geldiğince yorum yapmamaya gayret edeceğiz. Konuyla ilgili tüm verileri sunduktan sonra kararı okuyucuya bırakmanın en doğrusu olduğu düşüncesindeyiz.

Bu kitabın hazırlanmasında emeklerini esirgemeyen Ender ATALAY'a, Murat SERDAR'a, Harun IŞIK'a, katkılarından dolayı Mehmet DALKILIÇ'a, yoğun çalışma tempomuza rağmen bizi bu çalışmayı yapmaya teşvik eden D. Ali GÜLTEKİN'e ve bugüne kadarki çalışmalarımda maddi- manevi desteğini esirgemeyen eşim Fadime ile oğlum Güner İPEK'e teşekkür ederim.

Yasin İPEK

I. BÖLÜM:

TARİHÇE

Yasin İPEK

ŞİA/ ŞİİLİK

Arapça "Müşâyaa" kökünden gelen bir söz olan "Şia", misafiri uğurlamak, peşinden gitmek, birine uymak, birinden yana olmak, birinin tarafını tutmak, ayrılmak, bölük, fırka vb. anlamlarına gelmektedir.[1] İslam tarihinde ise "Şia", Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ali'yi halifelik için en uygun kişi olarak gören, onu "meşru halife" kabul edip, ondan sonra gelecek halifelerin de (On iki İmam) onun soyundan olması gerektiğine inanıp, bu imamlarında masum olduklarını iddia eden topluluğa ya da o topluluğun oluşturduğu mezhebe verilen addır.[2]

Şiiliği diğer İslam mezheplerinden ayıran en belirgin özellik, temelde Hz. Ali'nin nass (ayet/ sünnet/ açık delil) ve tayinle[3] imam olduğu

---

1 Abdülbaki Gölpınarlı; Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik, Der Yayınevi, İstanbul 1979, s.21; Hasan Onat; "Şiiliğin Doğuşu Meselesi (Birinci Hicri Asır)", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. XXXVI, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1997, s.79.

2 R. Strothmann; "Şia", İslam Ansiklopedisi, C.XI, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul 1979, s.502; Hasan Onat; "Şiiliğin Doğuşu Meselesi (Birinci Hicri Asır)", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. XXXVI, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1997, s.81.

3 Peygamberin, Hz. Ali'yi kendisine vekil ve halife olarak tayin ettiğine dair Şiiler tarafından ileri sürülen en önemli deliller "*Gadiri Hum Olayı*", "*Kırtas Olayı"* ve "*Sakaleyn Hadisi*"dir. Bunlar hakkında kısaca bilgi verecek olursak: **Gadiri Hum Olayı:** Veda Haccı dönüşünde Hz. Muhammed, beraberindeki sahabelerle birlikte Mekke ile Medine arasında Cuhfe yakınlarında bulunan Gadir Hum mevkiinde mola verdiler. Orada bir müddet istirahat edip öğle namazını kıldıktan sonra sahabelerine "Ey Resul! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan onun verdiği peygamberlik görevini yerine getirmemiş olursun. Al-

fikri etrafında şekillenen "imamet" meselesinin inanç esası olarak kabul edilmesidir. Zaten Şiiliğin kendi içerisinde farklı kolla-

lah seni insanlardan korur. Allah, küfre batmış topluluğa kılavuzluk etmez." (Maide, 67) ayetini okuduktan sonra; "Ali bin Ebu Talib benim kardeşim, Vasim, Halifem ve benden sonra İmamdır. Ey insanlar! Allah onu size Veli ve İmam olarak tayin etti. Ona itaat etmeyi herkese farz kıldı. Ona muhalefet eden melun olacak, saygı gösteren ise merhamete erecektir. Dinleyiniz ve itaat ediniz. Allah Mevla'nız, Ali ise İmamınızdır. İmamet ondan sonra onun soyundan kıyamete kadar devam edecektir" diyerek sözlerini tamamlamıştır. Gadiri Hum olayı, üzerinde hala çok münakaşa edilen bir konudur. Hum hadisini inkâr etmek ne kadar zor ise, bu hadis ile Ali bin Ebu Talib'in Hz. Peygamber tarafından halife olarak tayin edildiğini söylemek de o kadar zor görünmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmed bin Hanbel; Müsned, C.IV, s. 368; Cemal Sofuoğlu; "Gadir-i Hum Meselesi", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C XXVI, Ankara 1983, s. 461.

Kırtas Olayı ve **Sakaleyn Hadisi:** Hz. Muhammed, vefatından beş gün önce hastalığının iyice ağırlaştı bir dönemde "Bana kâğıt kalem getiriniz. Size benden sonra hiçbir zaman yolunuzu şaşırtmayacak bir yazı yazayım (vasiyette bulunayım)" diye seslendi. O sırada aralarında Ömer bin Hattap'ında bulunduğu sahabeler peygamberin bu sözünü işitip harekete geçice Ömer bin Hattap'ın: "Resullullah'ın hastalığı ağırlaştı. Yanımızda Allahın kitabı var. O bize yeter" diyerek kalem ve kırtas (kâğıt) getirilmesine karşı çıktı. Bu itiraza sebep olarak Hz. Peygamberin ölümünden 2 ay 10 gün kadar önce Zilhicce'nin 18. günü (Gadiri Hum günü) sahabeye yaptığı konuşmada: "Ey İnsanlar! İyi bilin ki, bende ancak sizin gibi bir insanım. Çok geçmeden, Yüce Rabbimin elçisi (Azrail) bana gelecektir. Bende onun davetime icabet edeceğim. Mutlaka ben size iki kıymetli ve hürmeti ağır şey (es- Sakaleyn) bırakıyorum. Bu ikisinden birincisi Yüce Allah'ın kitabıdır ki onun içinde hidayet ve nur vardır. Allah'ın kitabına sımsıkı sarılınız. İkincisi de Ehlibeytimdir. Ehlibeytime muamele hususunda size Allah'ı hatırlatıyorum." demiştir. Şiilerde bu hadisten yola çıkarak; Hz. Muhammed'in bu hadisinin Ehlibeyt'in masum olduğuna ve Ehlibeyt'in Kuran-ı Kerim'den ayrılmazlığına; Hz. Peygamberin ashabına ikisini birden vasiyet ederek Kuran'ın Allah kelamı olarak hatadan müstağni yani masum olduğunu, bundan dolayı onun ayrılmaz parçası olan Ehlibeyt'in de masum olduğuna delalet ettiğini iddia etmektedirler. Ayrıntılı bilgi için bkz. Şibli Numani; Hz. Ömer ve Devlet İdaresi, I-II, ter. Talib Yaşar Alp, Çağ Yayınları, İstanbul 1980; Muhammed bin Tirmizi; Sünen, Kitabul Menakıb 32; Cemal Sofuoğlu; "Gadir-i Hum Meselesi", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C XXVI, Ankara 1983, s. 469.

ra ayrılmasının ve diğer mezheplerle olan ihtilaflarının temelinde de imamet meselesinden kaynaklanan tartışmalar vardır. [4]

Şia, On birinci İmam Hasan Askeri'nin vefatından sonra yerine geçecek olan kimseyle alakalı olarak farklı düşünceler üretmiş ve sonuçta yaklaşık on beş fırkaya bölünmüştür. Bunlar arasında bazen derin görüş ayrılıklarına rastlanmakta ve bazılarının İslam çizgisinden tamamen uzaklaştıkları görülmektedir. Bu gruplaşmalara dair birkaç örnek verecek olursak:

A-) Hz Ali'nin sağlığında ortaya çıkan gruplar: Şiatu Ali (Halifeliğin Hz Ali'nin hakkı olduğunu söyleyip, ona yardım eden ve bağlananlar), Mufaddıla (Hz Ali'yi sahabeden daha üstün tutanlar), Sabbe ve Taberraiye (Sahabeye kin tutanlar ve onlardan uzak durup, Sünniliğe karşı olanlar), Galiyye ve Müellihe (Hz Ali'ye sevgide aşırıya gidip onu tanrılaştıranlar)

B-) Hz. Ali'nin ölümünden sonra ortaya çıkan gruplar: Keysaniye, Zeydiye, Galiye ve İmamiye gibi kollara ayrılmışlardır. Bunların tamamında halifeliğin Hz. Ali'ye ait olduğu ve ondan öncekilerin bu görevi hile ile aldıklarından dolayı ancak Hz. Ali ve onun soyundan gelen On iki İmam'ın[5] halife olabileceği fikri hâkimdir.[6]

---

4 Hasan Onat; "Şiiliğin Doğuşu Meselesi (Birinci Hicri Asır)", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. XXXVI, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1997, s.82.

5 On iki İmamların isimleri ve sıralanışı şu şekildedir:
1- Hz. Ali,
2- Hz. Hasan
3- Hz. Hüseyin
4- Ali Zeynelabidin
5- Muhammed Bakır
6- Cafer Sadık
7- Musa Kazım
8- Ali Rıza
9- Muhammed Taki
10- Ali Naki
11- Hasan Askeri
12- Muhammed Mehdi

6 Ethem Ruhi Fığlalı; "İmamiyye", İslam Ansiklopedisi, C.XXIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s.142-143.

Bunlardan konumuz itibariyle bizi ilgilendirecek olan "İmamiye" ya da "İsnaaşeriyye"nin ortaya çıkışını da kısaca belirtecek olursak: On birinci İmam Hasan Askeri'nin 1 Ocak 874 tarihinde vefat etmesinin ardından yerine geçecek olan oğlu Muhammed, Samerra'da (Bağdat'ın kuzeyinde bir şehir) evlerinin mahzenine girerek kaybolmuştur. Bu gizlenişin bir gün sona ereceğine ve zamanı gediğinde tüm insanları kurtuluşa erdirmek için Muhammed Mehdi'nin "On ikinci İmam" olarak ortaya çıkacağına inananların oluşturduğu gruba "İmamiye" ya da "İsnaaşeriyye" adı verilmektedir.[7]

On ikinci İmam Muhammed Mehdi'nin kaybolmasıyla başlayan döneme "Gayb Dönemi" denmektedir. Gayb dönemi de; On ikinci İmam'ın "Bab, Sefir, Vekil veya Naib" adı verilen dört kişi aracılığıyla Şii cemaatle irtibat kurduğu "Küçük Gayb (Gaybeti Suğra)" ile On ikinci İmam'ın insanlarla irtibatını sağlayan dördüncü Vekil'in 15 Mayıs 941 yılında vefat etmesiyle başlayıp günümüze kadar süren ve hala devam etmekte olan "Büyük Gayb (Gaybeti Kübra)" şeklinde iki döneme ayrılmaktadır.[8]

---

7 Ethem Ruhi Fığlalı; "İmamiyye", İslam Ansiklopedisi, C.XXIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s.142-143.

8 Abdülbaki Gölpınarlı; On iki İmam, Der Yayınevi, İstanbul 1989, s.208-213; Ethem Ruhi Fığlalı; "İsnaaşeriyye", İslam Ansiklopedisi, C.XXIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s.143-144.

SAFEVİ DÖNEMİNE KADAR ŞİA

Şiilik denince akla ilk gelen bölge ya da coğrafya hiç şüphesiz İran'dır. Gerçektende Şiiliğin ortaya çıkışından günümüze kadar İran coğrafyası olarak nitelediğimiz bölge ve Şia neredeyse özdeşleşmiştir. Böyle olunca da akla, "İslam coğrafyasında bunca yer varken Şia neden ilk olarak İran'da yayılmıştır?" sorusu gelmektedir. Bunun belki de en basit cevabı; Emevilerin Arap ırkçılığı ve İran düşmanlığı neticesinde ortaya çıkan farklılaşma ve gruplaşma olabilir. Alevilik için milat olarak kabul ettiğimiz Safevi dönemine kadarki Şia'nın tarihsel gelişimini ana hatlarıyla inceleyecek olursak:

Sasaniler (224-652) döneminde İran'ın resmi dini Zerdüştlüktü. Fakat Sasani krallarının kendilerine ilahi vasıflar yükleyerek halktan tam bir teslimiyet beklemeleri ve din adamlarının imtiyazlı bir sınıf haline gelerek halkı sömürmeleri neticesinde İran halkı başka inançlara yönelmiştir. Böyle olunca da İran'da Hıristiyanlık, Mani ve Mazdek dinleri yayılmaya başlamıştır.[9] Bu dönemde Zerdüştlük kırsal bölgelerde varlığını devam ettirmişse de özellikle Müslüman Arapların İran şehirlerine yaptıkları akınlar neticesinde buralarda yaşayan halk İslamiyet'le tanışmaya başlamıştır. Kazvin, Merv gibi şehirlere askeri garnizonlar kurarak buralara yerleşen Müslüman Araplar daha sonra Hamedan, İsfahan, Fars, Kum, Kaşan, Rey, Basra, Kufe, Horasan ve Sistan

9 Nasır Niray; İslamiyet'ten Önce Oluşan Sosyal Yapıların Şiilik Adı Altında İslamiyet'e Yansıması", Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C.1, S.1, Muğla 2000, s.139.

gibi şehirlerde de iskân etmişlerdir. Tüm bunlara ilaveten Irak'ta tutunamayan Harici ve Şiiler de bu şehirlere gelince Arapça ve İslamiyet, İran'da hızlı bir şekilde yayılmış ve yaklaşık iki yüz yıllık bir süreç neticesinde İslamiyet İran'da tamamen kabullenilmiştir.[10]

Hz. Ali'nin hilafeti meselesiyle başlayıp, Kerbela Olayı ve sonrasında yaşananlar neticesinde Şiilerin, **Emevi (661-750)** iktidarına olan kızgınlık ve tepkileri iyice artmıştı. Hatta İslam tarihindeki ilk Şii isyanı olarak adlandırabileceğimiz "*Tevvabun hareketi*"[11]de bu dönemde gerçekleşmişti. Emevi idaresinin izlediği politikalardan rahatsız olanlar sadece Şiiler değildi. Emevilerin, "Mevali" olarak adlandırdığı Arap olmayan Müslümanları ikinci sınıf olarak kabul etmeleri İslamla yeni tanışan İran

---

10 Osman Gazi Özgüdenli; "İran", İslam Ansiklopedisi, C.XXII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s.396.

11 **Tevvabun Hareketi:** Hz. Hüseyin'in Kerbela'da vahşice şehit edilmesinin ardından ortaya çıkan "Tevvabun hareketi", ilk olarak 680 yılında Kufe'de Süleyman Bin Surad liderliğinde başlamıştır. Bu hareketi başlatanlar ve harekete katılanlar, Hz. Hüseyin'i önce Kufe'ye davet edip sonra da onu yalnız bıraktıkları için pişmanlık duyan, çoğunluğunu Yemenli bedevilerin oluşturduğu gruptur. Bu grup, Allah Teala'nın İsrailoğullarına hitaben "…….Hadi, yaratıcınıza tövbe edin; tövbe etmeyenleri öldürün. Böyle yapmanız yaratıcınız katında sizin için daha iyidir. O, sizin tövbelerinizi kabul eder. Hiç kuşkusuz O, evet O, tövbeleri çok kabul edendir, rahmeti sonsuz olandır." (Bakara Suresi/54) ayetini kendilerince yorumlayarak; işledikleri büyük hatanın günah ve utancını ancak Hz. Hüseyin'i şehit edenleri veya bu işe karışanları öldürmekle telafi edebileceklerine inanıyorlardı. Bu sebeple, Hz. Hüseyin'in intikamını almak için halkı gizlice teşkilatlandırıyor ve aynı zamanda çarpışmak için gerekli olan silah ve malzemeyi temin etmeye çalışıyorlardı. Gizli bir şekilde sürdürülen bu faaliyetler, Yezid b. Muaviye'nin öldüğü 14 Rebiyülevvel 64 (10 Kasını 683) tarihine kadar devam etmiştir. Nihayet, 4 Ocak 685 Çarşamba günü İbn Ziyad'ın ordusuyla çarpışan Tevvabun hareketi mensupları, üç gün süren mücadele sonunda büyük bir hezimete uğramış, Süleyman b. Surad başta olmak üzere Tevvabun hareketinin önde gelenlerinden birçoğu savaş alanında ölmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ethem Ruhi Fığlalı; "İlk Şii Olaylar- I.Tevvabün Hareketi", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.XXVI, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1983, s.335-351.

halkında büyük rahatsızlığa sebep olmuş, bu durumda Emevilere karşı pekde iyi hisler beslemeyen Şiilerle İran halkının yakınlaşmalarını sağlamıştır.

Abbasiler (750-1258), Emeviler döneminde yapılan yanlışı telafi edip, İran halkını kendi yanlarına çekmek istediler. Bu amaçla özellikle Abbasi Halifesi Memun, İran'daki Hz. Ali taraftarlarını yanına çekmek için On iki İmam'dan sekizincisi olan İmam Rıza'yı (765-818) hilafetinin varisi ilan etti. Bu açıklama sonrasında Şiilik artık İran'ın geneline yayılarak, bir mezhebe dönüşmeye başladı.[12]

Hz. Ali taraftarları tarafından kurulan ilk devlet, bazı kaynaklarda Abbasilere bağlı özerk bir devlet olarak 864 yılında Yemen bölgesinde kurulan **Zeydiler**[13] olarak kabul edilmekteyse de, tam teşekküllü olarak kurulan ilk Şii devleti **Fatımilerdir (909-1171)**. Kuzey Afrika, Mısır ve Suriye'ye hâkim olan Fatımiler döneminde Şii inancı devletten büyük destek görmüş, Fatımilerin devlet kurması ile birlikte Şiilik resmi bir devlet inancı haline gelmiştir. Fakat şu noktayı önemle vurgulamalıyız ki, Fatımilerde "İsna Aşeriyye Şiiliğinden" den ziyade "İsmailiye Şiiliği"[14] ön planda yer almaktadır.[15] Fatımilere göre Hz. Ali, Hz.

---

12 Vecih Kevserani; Osmanlı ve Safevilerde Din-Devlet İlişkisi, Ter. Muhlis Canyürek, Denge Yayınları, İstanbul 1992, s.147-148.

13 Dördüncü imam Zeynelabidin'in oğlu Zeyd'e tabi olan ve imametin Hz. Fatma'nın çocuklarına ait olduğunu benimseyen Şia'nın bir fırkasıdır. Daha sonra Zeyd'in oğlu Yahya da bu düşünceye tabi olmuştur. Zeydiye, Şia'nın en mu'tedil ve Ehli Sünnete en yakın koludur. Bkz. http://www.diyanet.gov.tr/

14 **İsmailiyye:** Şia'nın, Altıncı İmam Cafer Sadık'ın 765'te ölümünün ardından İmamete büyük oğlu İsmail'in yerine küçük oğlu Musa Kazım'ın getirilmesinin haksızlık olduğu düşüncesiyle, İsmail Bin Cafer'i Yedinci İmam kabul edenlerin oluşturdukları müfrit ve Bâtıni bir koludur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Farhad Daftary; The Ismailis- Their History and Doctrines, Cambridge University Press, Cambridge 1990, s.551-553.

15 Yasin İpek; İran'da Kaçar Türk Hanedanlığı- Babilik ve Bahailik, Ekim Yayınları, İstanbul 2010, s.178-179; Faruk Sümer; "Safevi Tarihi İle İlgili İncelemeler, I. ve II. Abbas Devirleri", Türk Dünyası Araştırmala-

Peygamberden sonra hilafet işine en ehil kimsedir. Bu nedenle Hz. Ali soyunu iktidar yapmak için her türlü mücadeleyi meşru görmüşler ve kendilerini de Hz. Peygamberin kızı ve Hz. Ali'nin zevcesi Hz. Fatma soyuna bağlamaya çalışmışlardır. Fakat bunla ilgili kendilerinin de kesin bir dayanağı yoktur. Hatta bu konuyla alakalı olarak Halife Muizzüddin'e: "Muhammed'e yakınlığın hakkında delilin nedir?" diye sorulduğunda: "Delilim budur" diyerek kılıcını gösterdiği rivayet edilmektedir.[16]

Şiiliğin serbest biçimde yaşanıp, yayılma ortamı bulması ise **Büveyhiler (932-1062)** döneminde gerçekleşmiştir. Güney İran ve Irak coğrafyasına hükmeden Deylem asıllı Büveyhilerin Şii inanca sahip oldukları bilinmektedir. Abbasi halifesi el-Müstekfi'nin Ahmed bin Büveyh'i "Emirü'l-Umera" sıfatıyla huzuruna kabul etmesi Büveyhilere iktidarın yolunu açmıştır. Ahmed ve oğulları kısa zaman içerisinde önemli yerlerin idaresini ele geçirip, Şiraz şehrini kendilerine başkent yaptılar. Ahmed bin Büveyh, gücünü ve iktidarını sağlamlaştırmak için kendi adının Cuma hutbelerinde halife ile birlikte zikredilmesini ve kendi adına para bastırılmasını talep etti. Abbasi hükümdarı el-Müstekfi bu teklifi kabul etmeyince, Ahmed bin Büveyh onun gözlerini kör ettirip, tahttan uzaklaştırdı ve yerine el-Muti'nin halife olmasını sağladı. El-Muti'nin Abbasi halifesi sıfatıyla tahta oturmasının ardından Şii karakterli bir devlet olan Büveyhiler, kendi inanç ve görüşlerini açıkça ortaya koymaya başladılar. Bu durum 1055 yılında Tuğrul Bey komutasındaki Selçuklu ordusunun Bağdat'a girerek Büveyh iktidarı sona erdirmesine kadar devam etmiştir.[17] Büveyhiler başlangıçta "Gadir-i Hum" gününün

---

rı Dergisi, S.69, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1990, s.9.

16 Hamdi Savaş; Emeviler- Abbasiler, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1993, s.122- 123.

17 R. Strothmann; "Şia", İslam Ansiklopedisi, C.XI, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul 1979, s.507-508; Vecih Kevserani**;** Osmanlı ve

bayram olarak kutlanmasını ve Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehit edildiği gün olan 10 Muharrem'i ulusal yas günü olarak kabul edip bu günde Hz. Hüseyin için matem tutulmasını halk için zorunlu tutmuşlardır. Fakat daha sonraki dönemlerde bağımsızlıklarını tehlikeye sokacağı endişesiyle aşırı Şii gruplardan desteklerini çekmiş ve onlardan uzak durmuşlardır.[18]

Safevilerde Din-Devlet İlişkisi, Ter. Muhlis Canyürek, Denge Yayınları, İstanbul 1992, s.147-148.

18 Erdoğan Merçil; "Büveyhiler", İslam Ansiklopedisi, C.VI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s.499.

TÜRKLER VE İSLAMİYET

Türklerin İslamiyet'le Karşılaşması

Türklerin İslamiyet ile ilk karşılaşmaları Orta Asya'da yaşadıkları VIII. yüzyılın başlarında olmuş ve bu karşılaşmalar Türklerin hafızasında maalesef pek de iyi izler bırakmamıştır. Bunun sebebi de Emevilerin yayılmacı politikası gereğince Arap ordularının Türklerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelere saldırması neticesinde Türklerin karşılık vermesi ve Emevilerin Türklere yaptıkları büyük katliamlardır.[19]

Emeviler bu dönemden sonrada Türklere karşı uyguladıkları sistemli asimile faaliyetlerine ve zulümlere bu bölgelere atadıkları valilerin (özellikle de Kuteybe b. Müslim)[20] aracılığıyla devam etmişlerdir.[21]

Dört Halife ve Emeviler döneminde Türklerin İslamiyet'le karşılaşmaları pek dostane olmadığından ve özellikle Emevilerin uyguladıkları Arap Milliyetçiliğinden dolayı o dönemlerde Müslüman olan bir Türk boyundan söz edemeyiz.[22]

---

19 Faruk Sümer; Oğuzlar (Türkmenler), Türk Dünyası araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s.121.

20 Kuteybe bin Müslim'in 710 yılında Türkistan'da yaklaşık on bin kadar Türkmen'in başını kestirdiği iddia edilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Belkıs Temren; Bektaşiliğin Eğitsel ve Kültürel Boyutu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1994, s.23.

21 Ethem Ruhi Fığlalı; Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik, Selçuk Yayınları, Ankara 1996, s.73-74.

22 Erdoğan Merçil; Müslüman Türk Devletleri Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s.1.

Moğol istilasından kaçan Türkler bu defa da Emevilerin zulmü ile karşılaşmıştı. Emeviler aşırı Arap milliyetçiliği yapıp, Arap olmayan Müslümanları "mevali (köle)" olarak kabul ederek onları daima kendilerinden aşağı görmüşlerdir. Emevilerin sahip olduğu bu anlayış tarzı ve yaptıkları zulümlerden dolayı Türklerin de dâhil olduğu Arap olmayan Müslümanlar, Emevilerin düşmanı olarak gördükleri Ali'ye ve Ali'nin evlatlarına bağlanmışlardır.[23]

Türk boylarının İslamiyet'le asıl tanışması 751 yılında Araplarla (Abbasiler) ile Çinliler arasında yapılan Talas Savaşı neticesinde olmuş ve bu savaştan sonra Türklerin İslamlaşma sürecinin temelleri atılmıştır. Şunu da önemle vurgulamalıyız ki; Türklerin İslamlaşma sürecinin tamamlanmasında tek etken savaşlar değildir. Orta Asya steplerinin en uç noktalarına kadar İslam'ı götüren önemli bir etken de mutasavvıf dervişlerdir. Bu dervişler gittikleri bölgenin inancını, gelenek ve göreneklerini, getirdikleri İslami anlayışla birlikte sunarak kısa zamanda büyük kitleleri etkilemeyi başarmışlardır. Bu dervişlerin faaliyetleri sonucu Taşkent Türkleri, Karluklar ve Uygurlar arasında Şii özlerle karışmış bir İslami anlayış yerleşirken, Maturidi'nin itikadi açıdan etkilediği Türk boyları ise Sünnî İslam'a meyletmişlerdir.[24]

Abbasiler iktidara gelirken Emevi aleyhtarı söylemler ve Ehl-i Beyt sevgisi merkezli propagandalarla mevali içinde en büyük desteği Türklerden görmüşlerdir. Kendisi de bir mevali olan Ebu

---

23 Abdülbaki Gölpınarlı; Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar, İnkılâp Yayınevi, İstanbul 1997, s.47.

24 Emel Esin; İslamiyet'ten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslam'a Giriş, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi. Yayınları, İstanbul 1978, s.149-150; Yaşar Nuri Öztürk; Tarih Boyunca Bektaşîlik, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul 1995, s. 29; Yusuf Ziya Yörükan; Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, s.24; Cemal Sofuoğlu; Avni İlhan; Alevilik-Bektaşîlik Tartışmaları, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997, s.83;
Zeki Velidi Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş, C. 1,3. Baskı, İstanbul 1981, s.78.

Müslim Horasani'nin Emevilere karşı gerçekleştirdiği ihtilal neticesinde başlayan Abbasi iktidarı, Türkler içinde yükselişin başladığı dönemdir.[25]Abbasiler, Talas Savaşında Türklerden gördükleri yardımları unutmamışlar ve askeri sahada önemli makamları Türkler arasında taksim ederek, onlara "Samerra" gibi askeri şehirler kurmuşlardır (836). Bu yaklaşım tarzı Türklerin kafasında Emeviler döneminde yer eden Arap ve İslam düşmanlığının izlerini silmiş, daha sonrada boylar halinde İslamiyet'i kabul etmelerine vesile olmuştur.[26]

Türklerin İslamiyet'i kabul etmesinin ardından özellikle birtakım Şii unsurlar, Türklerin yeni mensubu oldukları bu dini anlamalarında ve yorumlamalarında etkili olmuştur. Bunun en büyük sebebi; Emevi iktidarının Arap olmayan Müslüman zümrelere uyguladığı baskı ve Türklerin eski inançlarından olan Şamanizm'e olan benzerliktir.[27] Bu benzerlik daha sonrada Anadolu'da Alevilik denen İslami yorumun temelini oluşturmuştur. Dervişler gittikleri bölgelerde oranın inancını almışlar ve kendi görüşleri ile harmanlamışlardır. Bu dervişlerin genelinde görülen ortak özellik "Hz. Ali'nin hilafetteki haklılığı ve imametin O'nun soyuna ait olduğu" görüşüdür ki; bu Şii düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Ama şunu da önemle vurgulamamız gerekir ki; Ehlibeyt'e duyulan sevgi ve Ali soyuna bağlılık sadece Şii düşüncesinde değil, Bâtıni[28] olarak nitelenen ve İslami sayılması şüpheli olan

---

25 Ethem Ruhi Fığlalı; Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik, Selçuk Yayınları, Ankara 1996, s.77.

26 Erdoğan Merçil; Müslüman Türk Devletleri Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s. 5-6.

27 Yaşar Nuri Öztürk; Tarih Boyunca Bektaşîlik, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul 1995, s. 29; Yusuf Ziya Yörükan; Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, s.24; Cemal Sofuoğlu; Avni İlhan; Alevilik-Bektaşîlik Tartışmaları, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997, s.83.

28 **Bâtınilik:** Kur'an-ı Kerim ve hadislerdeki her zahiri (açık) hükmün bir de batini (iç yüzü, herkesin anlayamayacağı gizli) tarafı olduğunu ve

anlayışında esaslarındandır. Türkler arasında yayılan İslami düşünce ise Bâtınilik ile daha çok örtüşmektedir. Zaten VIII. ve IX. yüzyıllarda Türk bölgelerinde faaliyet gösteren Hurremîlik, Müslimîlik, Rızamîlik gibi fırkalarda Bâtıni özlüdürler. Bunların namaz, oruç, zekât, hac gibi İslami ibadetlerle ilgili farklı yorumları ve verdikleri serbestlikler yarı göçebe olan Türklere daha cazip ve kolay gelmiştir.[29] Bu kolaylaştırıcı yaklaşım tarzı genelde şehir merkezinden ve medreselerden uzak yarı göçebe Türkmenlerin[30]

Kur'an ile hadislerin ancak tevil (yorumlama) ile anlaşılabileceğini iddia eden fırkalara ilk asırlardan itibaren toptan verilen isimdir. Bunlar kendilerinin Şia'ya mensup olduklarını iddia etseler de, İslâm bilginleri tarafından İslâm dışı kabul edilmiştir.

Bâtıniler farklı coğrafya ve kültürlerde çeşitli sebeplerle değişik adlar almışlardır. Bunlardan bazıları; Cafer-i Sadık'ın büyük oğlu İsmail'in imametine inandıklarından "İsmailiyye"; soylarının Hz Fatma'ya dayandığını iddia etmelerinden "Fâtımiyye"; Fatımi devletinin kurucusu Ubeydullah'a nispetle "Ubeydiyye"; âlem ve imamet anlayışlarında yedili bir sistemi benimsediklerinden "Seb'iyye"; hakikatlerin sadece imamdan öğrenileceğine inandıkları için "Tâlimiyye"; kurucularından Hamdan Karmat'a nisbetle "Karmatiyye"; Babek Hurremi'ye tabi oldukları için "Babekiyye"; Mazdek'e uydukları için "Mazdekiyye"; İslam akaidine aykırı fikirler benimsedikleri için "Zenâdıka"; haramları mübah saydıklarından dolayı "Hurumiyye"; kırmızı giydikleri için "Muhammira", ahiret hayatını inkar ettiklerinden "Melâhide"; Nasır Hüsrev, İbn Nusayr, Anuş Tegin, Ed-Derezi, ve Hasan Sabbah gibi liderlere bağlı olduklarından "Nasıriyye, Nusayriyye, Dürziyye ve Sabbahiyye; Sabbah'ın kurduğu Fedai Teşkilatına dayandığından "Fedaiyye" ve bu teşkilatın elemanlarının haşhaş içmesinden dolayı "Haşhaşiyye" adlarıyla anılmaktadırlar. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yasin İpek; İran'da Kaçar Türk Hanedanlığı- Babilik ve Bahailik, Ekim Yayınları, İstanbul 2010, s.141; "İsmailiye" maddesi; Rehber Ansiklopedisi, C.10, Türkiye Gazetesi Yayınları, İstanbul 1984, s.177.

29 Yusuf Ziya Yörükan; Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, s.24-25.

30 **Türkmen** kavramın etimolojisi üzerine birçok fikir ileri sürülmüştür. Bunlardan belli başlılarına kısaca değinecek olursak: Genel itibarla Türkmenlik kavramı; köken olarak Türklüğü ve yaşam tarzı olarak da (Osmanlı'nın son dönemlerine kadar) konar-göçerliği kapsamaktaydı. Bkz. Vatan Özgül; Kızılbaşlığın Gelişimi ve Türkmenler Üzerine Bir Deneme, Folklor Edebiyat Dergisi, S.23, Ankara 2000, s.120.

XI. yüzyıla kadar Oğuzlar'ın dışındaki Türk Boylarından bazılarına

İslam'ı anlama ve yorumlamalarında da etkili olmuştur.[31]

IX. yüzyılın sonlarına doğru Türkler arasında yayılmaya başlayan İslamiyet, kısa sürede Türklerin resmi dini haline dönüşmüş ve onların yerleşik yaşama geçişlerini hızlandırmıştır. Özellikle X. yüzyılın başlarında Orta Asya'dan batıya doğru yola çıkan Oğuzların İslamiyet'i kabul etmeleri, Türk ve İslam tarihi açısından oldukça önemlidir. Fakat şunu da unutmamak gerekir ki; Oğuzların bu yeni dini benimseyip kabullenmeleri onlar için derinlemesine bir İslam anlayışından ziyade yüzeysel bir din değişikliğini ifade etmekteydi. Zira onların birçoğu İslam'ı kabul etmiş olsalar da hâlâ atalarından miras kalan Şamanist düşüncelere bağlıydılar.[32]

Karahanlılar (840-1212), Türklerin İslamlaşma sürecinin en önemli noktalarından biridir. İki yüz bin çadırlık nüfuslarıyla o dönemin en güçlü Türk devleti olan Karahanlıların hükümdarı Satuk Buğra Han'ın X. yüzyılda İslamiyet'i seçmesinin ardından Türklerin İslamiyet'i kabul etmeleri artık devletler bazında gerçekleşmeye başlamıştır.[33]

Türkmen denirken bu yüzyıldan sonra Türkmen adı yalnızca Oğuzlar için kullanılmıştır. Oğuzlar'ın XIII. yüzyıla kadar kendilerini Türkmen diye isimlendirmeleride konar-göçer yaşam tarzlarından kaynaklanmaktadır. bkz. Tufan Gündüz; Anadolu'da Türkmen Aşiretleri "Bozulus Türkmenleri 1540-1640", Bilge Yayınevi, Ankara 1997, s.19-20.
Türk kelimesinin sonuna -men eki getirilerek, ona yoğunlaştırılmış bir anlam kazandıran ve günümüzde de "yüzde yüz Türkler" olarak düşünülebilen Türk kelimesinin türevidir. bkz. Vladimir Minorsky; "The Middle East in the 13th, 15th and 17th Centuries", Journal of the Royal Central Asian Society, London 1940, s.439.

31 Mürsel Öztürk; Anadolu Erenlerinin Kaynağı Horasan, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 218-129.

32 Faruk Sümer; Oğuzlar (Türkmenler), Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s.37,41.

33 Wilhelm (Vasiliy Vladimiroviç) Barthold; Moğol İstilâsına Kadar Türkistan, Ter. Hakkı Dursun Yıldız, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990, s. 274.

Sünnî -Hanefi mezhebini benimseyen Karahanlılar, Türk toplulukları arasında yaygın olduğu üzere Ehlibeyt'e karşı da ayrı bir sevgi ve saygı beslemişlerdir.[34]

Karahanlılar döneminin belki de bizler için en önemli şahsiyeti *Ahmed Yesevi'*dir (Ö.1166). Anadolu'ya da gelen göçebe Türkmen boyları üzerinde en etkili şahıs, Yesevilik tarikatının kurucusu Hoca Ahmed Yesevi olmuştur. Anne ve babasını küçük yaşta kaybettikten sonra Yesi şehrine gidip burada Arslan Baba isimli bir dervişten ders alan Hoca Ahmed, şeyhinin ölümünden sonra Buhara'ya giderek devrin önemli âlimlerinden olan Yusuf Hemedani'ye bağlanmıştır. Hemedani'nin vefatından sonra da onun üçüncü halifesi olarak postuna oturan Hoca Ahmed, burada üç yıl kaldıktan sonra Yesi'ye geri dönmüş ve irşada başlamıştır. [35] İslamiyet'i geniş Türkmen kitlelerinin anlayabileceği bir dille popülerleştiren Ahmet Yesevi'nin söylem ve faaliyetleri, Orta Asya'daki Türkmen kitlelerini etkilediği gibi Anadolu'daki yarı göçebe Türkmenler üzerinde de etkili olmuştur.[36]

Büyük Selçuklu Devletinin (1038-1157) kuruluşu, Oğuz Türklerinin tarihinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu devletin kurulması ve XI. yüzyılın ortalarında Büyük Selçuklu Devletinin Maveraünnehir'de Sünni İslam'ı kabullenmesinin ardından İslam'ın siyasi hâkimiyeti Oğuzların eline geçtiği gibi, Anadolu ve ona komşu ülkeler de onların yurdu olmuştur.

---

34 Emel Esin; İslamiyet'ten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslam'a Giriş, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1978, s.171.

35 Nesimi Yazıcı; "Hoca Ahmed Yesevi Döneminde Türk-İslam Kültürünün Oluşum ve Gelişimi Üzerine Bazı Düşünceler", Yesevilik Bilgisi, Ahmet Yesevi Vakfı Yayınları, Ankara 2000, s. 61-62.

36 Reha Çamuroğlu; Tarih Heterodoksi ve Babaîler, Der Yayınları, İstanbul 1990, s.94-95; Nesimi Yazıcı; "Hoca Ahmed Yesevi Döneminde Türk-İslam Kültürünün Oluşum ve Gelişimi Üzerine Bazı Düşünceler", Yesevilik Bilgisi, Ahmet Yesevi Vakfı Yayınları, Ankara 2000, s. 61-62; Osman Türer;" Türk Dünyasında İslam 'in Yerleşmesi ve Muhafazasında Sufi Tarikatlar ve Yesevi'nin Rolü", Yesevilik Bilgisi, Ahmet Yesevi Vakfı Yayınları, Ankara 2000, s.73-74.

Maveraünnehir ve çevresindeki yerleşik Türkler, medreselerde kitabi İslamiyet'i öğrenirken; geçmişte Şamanizm, Budizm, Maniheizm gibi mistik inanışları benimsemiş olan göçebe Türk boyları yeni kabul ettikleri İslamiyet'i şehirdekiler gibi kitaplardan öğrenememişler ya da hayat tarzlarına uyduramadıkları için benimseyememişlerdir. Bunun yerine geçmişteki mistik inanış ve gelenekleriyle, yeni mensubu oldukları İslam Dinini kendilerince sentezleyerek, bazı kaynaklarda "Türk Müslümanlığı" adı verilen bir inanç sistemini ortaya çıkarmışlardır.[37]

Sünni olan Selçuklular, 1055'te Bağdat'ı ele geçirmeleriyle başlayıp XII. yüzyılın sonlarına kadar devam eden İran ve Irak'taki hâkimiyetleri süresince Şiilerle iyi geçinmeye çalışmışlardır.[38] Büyük Selçuklu hükümdarları, ılıman Şiilere karşı hep müsamaha ile yaklaşmışlar, Alevi şeyhlerine ve seyitlerine yardım etmiş, onların kurduğu medreseler için vakıflar açmış ve bu mezhepler için kutsal sayılan türbeleri ziyaret etmenin yanı sıra tamirlerinde de destek olmuşlardır. Bu yaklaşıma karşılık Şiilerde, Selçuklulardan "Cihana hâkim Türkler" diye övgüyle söz etmişlerdir.[39]

Selçukluların Şiilere karşı bu türden yaklaşımına rağmen, Bâtıni Hasan Sabbah gibi bazı kişilerin Şii kimliğine bürünerek ülkede büyük karışıklıklar çıkarması ve Vezir Nizamülmülk'ü öldürmeleri neticesinde Şiilere karşı izlenen hoşgörülü yaklaşım

37 Bu farklılaşma bazı kaynaklarda "Halk İslamı" ve "Resmi İslam" anlayışı şeklinde de verilmektedir. Bu bağlamda Halk İslamı, uzlaştırıcı evrene sahip heterodoks bir İslam inancıdır. Resmi İslam inancı ise Selçuklu yönetiminin benimsediği savaşçı evrende, ortodoks yani katı İslami kurallara bağlı, bu yönüyle Türkmen Kültürü'nden uzaklaşmış bir İslam inancıdır. Bkz.Reha Çamuroğlu; Tarih Heterodoksi ve Babaîler, Der Yayınları, İstanbul 1990, s.94-95.

38 Osman Turan; Selçuklular Zamanında Türkiye, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1996, s.133,137.

39 Osman Turan; Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi, C.1, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1996, s.177.

yerini sert tedbirlere bırakmıştır.[40] Bu olaylar çıkana kadar Selçuklu Devletinde rahat bir hayat süren Şiiler için artık sıkıntılı günler başlamış, Horasan'daki camilerde Şiilik kötülenip Sünnilik yüceltilmiş ve artan baskılar neticesinde Bağdat'taki bazı Şii ulemalar şehirden ayrılmak zorunda kalmıştır.[41]

Büyük Selçuklunun hükümdarı Alparslan'ın 1071 yılında Romanos Diogenes komutasındaki Bizans ordusunu Malazgirt'te yenmesiyle birlikte Anadolu'nun Türk yurdu haline gelme süreci başlamış, Orta Asya'daki göçebe Türkmenler dalga dalga Anadolu'ya göç etmişlerdir. Marmara Denizine kadar uzanan Türk akınları ile birlikte göçebe Türk boyları da Anadolu'yu yurt tutmaya başlamıştır.[42] Anadolu'ya yapılan Türkmen göçleri iki devreye ayrılır; birincisi Selçuklu fetihleri ile başlayan devre ki bu göçlerle Türkler tüm Anadolu'ya yayılmışlar ve Haçlı Seferleri ile İç Anadolu'ya çekilmişlerdir. İkinci devre ise; Moğol istilâsı sonucu vuku bulan göçlerdir. 1240'lı yıllarda başlayan Moğol istilâsı sebebiyle çoğunluğunu Oğuz Türkmenlerinin oluşturduğu Karluk, Kalaç, Kıpçak, Ağaçeri gibi Türk toplulukları Anadolu'ya göç etmişlerdir. İkinci evrede gelen Türkmenleri Selçuklu yönetimi Doğu ve Orta Anadolu'nun bozkırlarına küçük topluluklar halinde yerleştirmiş, bunlarda merkezden uzak bu bölgelerde eski din ve inançlarını büyük ölçüde korumuşlardır.[43]

Türkmen boylarının XI. yüzyılın sonlarında başlayan Anadolu'ya göçleri XIII. yüzyılda maruz kaldıkları Moğol istilası sebebiyle iyice yoğunlaşmıştı. Orta Asya ya da Maveraünnehir'den Anadolu'ya göçen bu boyların izlediği

---

40 Osman Turan; Selçuklular Zamanında Türkiye, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1996, s.317-320.

41 Ethem Ruhi Fığlalı; "İsnaaşeriyye", İslam Ansiklopedisi, C.XXIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s.143-144.

42 Erdoğan Merçil; Müslüman Türk Devletleri Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s.53.

43 Fuad Köprülü; Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s.40-41.

yol Horasan'dan geçiyordu ve burası onların İslamiyet'i anlama ve algılamaları açısından önemli bir yere sahipti.[44] İlerleyen dönemde Anadolu'daki Türkmen aşiretlerinin temellerini Horasan'a dayandırmaları da bu yüzdendir. Hatta Abdal Musa, aşağıdaki dörtlükte bunu açıkça dile getirmektedir:

"Bize meftun olan marifet söyler
Biz Horasan illerinde boydanız.
Musa gibi lentarani değiliz
Aslımızı sorar isen Hoy'danız".[45]

Son beytin farklı bir söylenişi de şöyledir:

"Tur'da Musa durup münâcât eyler
Neslimizi sorar isen Hoy'danız."[46]

Bu göçlerle Anadolu'ya gelen dervişler, Yesevilik, Haydarîlik[47], ve Vefâîlik[48] gibi çeşitli tarikatların bu topraklara

---

44 İrene Melikoff; "Alevi-Bektaşiliğin Tarihi Kökenleri, Bektaşi-Kızılbaş (Alevi) Bölünmesi ve Neticeleri, Türkiye'de Aleviler-Bektaşiler-Nusayriler", Ensar Neşriyat, İstanbul 1999, c.4.

45 Vatan Özgül; Kızılbaşlığın Gelişimi ve Türkmenler Üzerine Bir Deneme, Folklor Edebiyat Dergisi, S.23, Ankara 2000, s.119.

46 Ahmet Yaşar Ocak; Babailer İsyanı-Aleviliğin Tarihsel Altyapısı, Dergâh Yayınları, İstanbul 2000, s.205

47 **Haydarîlik**: Melâmiliğin kolu olan bir tarikat, Seyyid Kutbettin Haydarî tarafından XIII. yüzyılda kurulmuştur. Kıyafetleri dışında Melâmiliğin tüm özelliklerini taşırlar. On iki İmama bağlılıklarını göstermek için on iki dilimli külah giyerler. Ayrıntılı bilgi için bkz. Orhan Hançerlioğlu; Dünya İnançları Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993, s.148.

48 **Vefâîlik:** XII. yüzyılın ikinci yarısına Seyyid Ebu'l-Vefa Bağdâdî (1107) tarafından kurulmuş ve XIV. yüzyılda dahi varlığını sürdürmüş önemli bir tarikattır. Anadolu Türkmen çevreleri arasında yayılmış olan Kalenderîlik ve Haydarîlik gibi tarikatlarla benzer özellikler taşımaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Fuad Köprülü; Franz Babinger; Anadolu'da İslamiyet, İnsan Yayınları, İstanbul 1996, s.56-63.

yerleşmesinde öncülük etmişlerdir.[49] Bunların içinde Anadolu'da en çok iz bırakanlar Yesevi dervişleri olmuşlardır. Yesevilik, Ebu'l Vefa aracılığıyla Baba İlyas ve Hacı Bektaş Veli gibi dervişler sayesinde Anadolu'ya girmiş ve bunların halifeleri olan Abdal Musa, Sarı Saltuk, Barak Baba ve Seyyid Ali Sultan aracılığıyla Anadolu'da ve Rumeli'de yayılmıştır.[50] Din adamı olmanın yanı sıra büyücü, hekim ve şair olma özellikleri dolayısıyla Şamanları da hatırlatan bu dervişler, genelde Türkmen boylarına öncülük ederek onları Anadolu'ya getirmişler ve buraya geldikten sonra da liderliklerini devam ettirmişlerdir. [51] Anadolu'ya gelen Yesevi dervişleri, batıya doğru gerçekleştirilen Türk fetih hareketi ile birlikte ilerleyerek zaviyeler kurmuşlar ve iskân edilen bölgeleri Müslümanlaştırmaya çalışmışlardır.[52] Ayrıca bu dervişler Anadolu'da medrese kökenli âlimlerin öğrettiklerinin tersine, yerleşik hayata uyum sağlayamamış Türkmenlerin henüz derinleşmemiş olan yüzeysel İslami inanışlarına daha uygun bir karakter arz eden Bâtını bir İslam anlayışını da yaymaya çalışmışlardır.[53]

Göçebe Türkmenlerin inanç sistemi, daha önce de belirttiğimiz gibi tam anlamıyla Sünnîlik değildir. Bu Türkmen boyları Anadolu'ya gelene kadar geçtiği her yerdeki inancı kendi bünyesine katmasından[54] ve sufi hüviyetine bürünen İsmaîli ya da Bâtını

---

49 Fuad Köprülü; Franz Babinger; Anadolu'da İslamiyet, İnsan Yayınları, İstanbul 1996, s.49-50; Ahmet Yaşar Ocak; Babailer İsyanı-Aleviliğin Tarihsel Altyapısı, Dergâh Yayınları, İstanbul 2000, s.66-76.

50 Fuad Köprülü; Franz Babinger; Anadolu'da İslamiyet, İnsan Yayınları, İstanbul 1996, s.48-55.

51 Ethem Ruhi Fığlalı; Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik, Selçuk Yayınları, Ankara 1996, s.105-106.

52 Ahmet Yaşar Ocak; Alevi ve Bektaşi İnançlarının İslam Öncesi Temelleri, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s.25-26.

53 Fuat Bozkurt; Aleviliğin Toplumsal Boyutları, Tekin Yayınevi, İstanbul 1993, s.15-16.

54 Ahmet Yaşar Ocak; Türkler, Türkiye ve İslam, İletişim Yayınları, İstanbul 1999, s. 46.

dâîlerinin Anadolu'ya göç eden tarikatların içine karışmasından[55] dolayı "heterodoks"[56] bir kimliğe bürünmüşlerdir. Sünnî esaslara tam anlamıyla uymayan bu İslami anlayışa mensup olan yarı göçebe Türkmenler ile Anadolu'ya daha önce gelerek yerleşik hayata geçmiş olan Sünni Müslüman halkın karşılaşması neticesinde XIII. yüzyıl Anadolu'sunda ister istemez dinî bir karmaşa yaşanmıştır.[57] Fakat şunu da hemen belirtmeliyiz ki; göçler sonrasında Anadolu'da yaşanan karmaşanın sebepleri sadece dini unsurlara değil, etnik unsurlara da dayanmaktadır. Çünkü göçlerle sadece Türkmenler değil, daha sonra devlet kadrolarında güçlenecek olan İrani unsurlarda Anadolu'ya girmişlerdir. Öyle ki kısa zamanda **Anadolu Selçuklu Devletinin (1075-1318)** tüm siyasi ve dinî hayatı İran tesiri altında girmiş, sarayda edebiyat dili Farsça olmuş, şiirler, şarkılar ve yazılan menkıbeler Farsça kaleme alınmaya başlanmıştır.[58]

---

55 Ahmet Yaşar Ocak; Babailer İsyanı-Aleviliğin Tarihsel Altyapısı, Dergâh Yayınları, İstanbul 2000, s.48.

56 **Heterodoks:** Kabul edilmiş dini esaslara aykırı olan, genel esaslara karşı çıkan anlamına gelmektedir. Genel de Hıristiyanlık içinde kullanılan bu terim; "gayri İslamî" olan veya Sünnîlik dışındaki dînî akımlar için kullanılmaktadır. Fakat bu Heterodoks anlayışına şiddetle karşı çıkanlarda vardır. Bunlara göre, Emevilerin ve Arapların İslam'a getirdikleri yorumu esas alıp, bunlara uymayan yorumları heterodoksi saymak, İslam'a ihanet olur. Çünkü fıkıh ve kelamcıların ittifakına göre de, Tevhid, Nübüvvet-Mead (Allah'a Peygambere ve Ahirete iman) esaslarına inanan herkes İslam dairesindedir. bkz. Ethem Ruhi Fığlalı; Geçmişten Günümüze Halk İnançları İtibariyle Alevilik-Bektaşilik, Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, Ankara 1994, s.18-19; Ethem Ruhi Fığlalı; Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik, Selçuk Yayınları, Ankara 1996, s.109-110.

57 Mustafa Akdağ; Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi, C.I, Cem Yayınları, İstanbul 1995, s.40-41.

58 Fuad Köprülü; Franz Babinger; Anadolu'da İslamiyet, İnsan Yayınları, İstanbul 1996, s.14-15; Hilmi Ziya Ülken; "Anadolu Örf ve Adetlerinde Eski Kültürlerin İzleri", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.XVII, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1971, s.25.

Anadolu Selçukluları döneminde konumuzla alakalı olan en önemli olay Babai isyanlarıdır. Çünkü Babai isyanları sadece bu dönemi etkilemekle kalmamış, Osmanlı Devletinde çıkan birçok isyana da ilham kaynağı olmuştur.

Babai İsyanları

Selçuklu devrinden itibaren tasavvuf terminolojisinde "Baba" kavramı, "Ata- Hürmete layık olan kimse- Türkmenlerin din uluları" anlamlarında kullanılmaktadır. İşte "Baba" diye nitelenen bu kimseler tarafından 1240 yılında Anadolu'da çıkarılan isyanlara "Babaî İsyanları" denmektedir.

Asıl adı Şeyh Ebu'l Beka İlyas Horasani olan Baba İlyas, Moğol istilası sırasında Harezmşah bölgesinden Anadolu'ya göçerek, Amasya'nın Çat köyüne yerleşmiştir. Dede Garkın adında bir şeyhin halifesi olan Baba İlyas, burada bir tekke kurarak "Vefaîyye" tarikatını yaymaya başlamıştır.[59] Münzevi bir hayat yaşayan Baba İlyas Horasani, farklı düşünce ve söylemlerinin[60] yanı sıra tek-

59 Ahmet Yaşar Ocak; "Baba İlyas", İslam Ansiklopedisi, C.IV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s.368.

60 Baba İlyas'ın söylemleri Anadolu'da yaşayan tüm halkları kapsayacak şekildeydi. Baba İlyas ve halifelerinin insanlara yaklaşma şekillerini ve söylemlerini anlamamız açısından aşağıdaki örnekler ilginçtir. Alevi inançlı halkları yanlarına çekmek için Baba İlyas'ın Peygamber ve kurtarıcılığı fikriyle ayaklanıp, "dünyanın sonunu getiren kötüler ve zâlimlerin yok edilip devr-i daimi (dönüşümü) sağlanması için canın ve malın bu uğurda harcanacağı…", Sünni inançlı halkları yanlarına çekmek için "Sultan Gıyaseddin Keyhusrev'in, Sünni Müslüman olarak Muhammed'ın şeriatın koşullarını yerine getirmediği, içki ve işret sofralarında eğlenmekten başka bir iş yapmayıp, dinden çıktığı…", Gayrimüslim halkları yanlarına çekmek için "Beylerin elinden alınacak toprakların, hayvan sürülerinin ve elde edilecek diğer bütün ganimetlerin ayaklanmaya katılanlar arasında ayırım yapılmaksızın eşit şekilde paylaştırılacağı" söylemleri ön plana çıkartılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Yaşar Ocak; La Révolte de Baba Resul ou La Formation de l'Hétérodoxie Musulmane en Anatolie auXIIIe Siecle, Ankara 1989; Ahmet Yaşar Ocak; Babailer İsyanı-Aleviliğin Tarihsel Altyapısı, Dergâh Yayınları, İstanbul 2000.

kesinde halkı eğitmesi, hastaları iyileştirmesi, küskünleri barıştırması ve karşılık almadan halka hizmet etmesi[61] neticesinde çoğunluğunu yarı göçebe Türkmenlerin oluşturduğu insanları etrafına toplamış ve halk ona "Baba Resulullah"[62] diyecek kadar büyük bir sevgi ve saygı duymuştur.[63] Baba İlyas'ın etrafında toplanan bu topluluğa "Babailer/ Babalılar", çıkardıkları isyana da "Babai İsyanı" denmiştir. Müritlerinin sayısı günden güne artan Baba İlyas, düşüncelerini Anadolu'ya yaymak için halifeler görevlendirmiştir. Propaganda yapmak için Anadolu'ya gönderdiği altmış halifesinden en tanınmışı ve hareketin başkumandanı (Server-i leşkeran) Baba İshak'tır. Şami, yani Şamlı lakabını taşıyan Baba İshak, Şam Bayadı Türkmenlerinden olup, Adıyaman yöresinde yaşamış ve bu bölgede faaliyetlerde bulunmuştur.[64]

---

61 Yaşar Nuri Öztürk; Tarih Boyunca Bektaşîlik, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul 1995, s.69.

62 Ahmet Yaşar Ocak, Baba İlyas'ın çevresindeki insanlar tarafından "peygamber/ insanüstü kuvvetlere sahip bir varlık" olarak nitelendirildiği ifade etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Yaşar Ocak; Babailer İsyanı-Aleviliğin Tarihsel Altyapısı, Dergâh Yayınları, İstanbul 2000.

Abu'l Farac'da, "Baba İlyas, hakikaten Allah'ın peygamberi olduğunu söyleyerek, Muhammed'in yalancı olduğunu ve Peygamber olmadığını iddia ediyordu. Birçok Türkmenler ona inandılar. Bu adam ihtiyar İshak adındaki müridini Roma (Rum) diyarının hududu üzerindeki Hısn Mansur'a (Adıyaman çevresi) gönderdi ve onun burada halkı kendi peygamberliğine inanmaya davet etmesini istedi" demektedir. Bkz. Gregory Abu'l Farac; Abu'l Farac Tarihi, ter. Ömer Rıza Doğrul, C.2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s.539-540.

63 Ahmet Yaşar Ocak; "Baba İlyas", İslam Ansiklopedisi, C.IV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s.368.

64 Ahmet Yaşar Ocak; La Révolte de Baba Resul ou La Formation de l'Hétérodoxie Musulmane en Anatolie auXIIIe Siecle, Ankara 1989, s.62-63; İsmet Kayaoğlu; "Mevlana'nın Çağdaşı Derviş Tarikatları, Babalar, Kalenderiler ve Diğerleri", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.XXXI, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1989, s.148; Claude Cahen; "Baba İshak, Baba İlyas, Hacı Bektaş ve Diğerleri", ter. İsmet Kayaoğlu, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.XVIII, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1970, s.196.

Bu dönemde ağır vergiler ile yerel idarecilerin baskı ve zulümlerinden iyice bunalan halkın, merkezi idareye olan tepkisi ve çaresizliği, devlet yönetiminde ağırlığın Fars kökenlilere verilip, Farsçanın resmi dil olarak kabul edilmesiyle iyice artmıştı. Baba İlyas'ta, İslamiyet'e girmelerinin üzerinden fazla zaman geçmediği için henüz eski inançlarını belli ölçüde koruyan yarı göçebe Türkmenler arasında yaydığı daha eşitlikçi, paylaşımcı bir yönetim[65] ve kolaylaştırıcı bir din anlayışı söylemleriyle[66], Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in zevk-ü sefaya daldığını da bahane ederek 1240 yılında isyan bayrağını açtı. Fakat bu isyan, Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in gönderdiği askerlerin Baba İlyas'ı yakalayıp, Amasya Kalesi'nde idam etmeleriyle sona ermiş oldu.[67]. Daha sonra müritleri, O'nu asıldığı yerden indirerek Amasya yakınlarında bir ara Ambarlı Evliya Türbesi denilen yere defnetmişlerdir.[68]

Baba İlyas'ın idam edilmesinin ardından halifesi Baba İshak'ın etrafında toplanan Babailer, üzerlerine gönderilen Selçuklu kuvvetlerini mağlup ederek merkezi Amasya olmak üzere Tokat, Elbistan, Sivas, Kayseri, Malatya, Adıyaman, Çorum ve Maraş'a kadar geniş bir bölgeye hâkim oldular. Artık Baba İlyas'ın bir sonraki hedefi başkent Konya'dır. Durumun vaha-

---

65 Ahmet Yaşar Ocak; "Baba İlyas", İslam Ansiklopedisi, C.IV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s.368.

66 Zeki Velidi Togan; Umumi Türk Tarihine Giriş, C.1, Enderun Kitapevi, İstanbul 1981, s.205.

67 İsmet Kayaoğlu; "Mevlana'nın Çağdaşı Derviş Tarikatları, Babalar, Kalenderiler ve Diğerleri", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.XXXI, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1989, s.155; Yaşar Nuri Öztürk; "Gönüller Sultanı Hacı Bektaş Veli", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S.4, Ankara 1997, s. 18; Ahmet Yaşar Ocak; "Baba İlyas", İslam Ansiklopedisi, C.IV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s.368; Ahmet Yaşar Ocak; Babailer İsyanı-Aleviliğin Tarihsel Altyapısı, Dergâh Yayınları, İstanbul 2000, s.126.

68 Ahmet Yaşar Ocak; Babailer İsyanı-Aleviliğin Tarihsel Altyapısı, Dergâh Yayınları, İstanbul 2000, s.128-129.

metini anlayan II.Gıyaseddin Keyhüsrev, ücretli Frenk askerleri ile takviye ettiği Selçuklu kuvvetlerini tekrar Babailerin üzerine gönderdi. Kırşehir'in kuzeyinde yer alan Malya Ovası'nda karşılaşan tarafların mücadelesinde Selçuklu kuvvetleri galip gelmiş ve Baba İshak asılarak öldürülmüştür (1240).[69]

Hacı Bektaş Veli- Baba İlyas İlişkisi

Baba İlyas ile Hacı Bektaş Veli arasındaki ilişkiyle alakalı olarak Baba İlyas'ın torunu Aşıkpaşazade'nin yazdığı "Vekayinâme"de ve onun oğlu Elvan Çelebi'nin yazdığı "Menâkıbu'l-Kudsiyye fî Menâsıbı'l-Ünsiyye"de[70] Hacı Bektaş Veli, Baba İlyas'ın müridi olup halifeleri arasında sayılmaktadır. Onlara göre Hacı Bektaş ve kardeşi Menteş, Horasan'dan Anadolu'ya gelerek o zaman Sivas'ta bulunan Baba İlyas'ı ziyaret edip ardından Kırşehir ve Kayseri'ye geçmişlerdir. Hacı Bektaş Veli, Malya Ovası'ndaki savaşa katılmayıp Nevşehir Sulucakarahöyük'e (Hacıbektaş'a) geçerken[71], kardeşi Menteş Sivas'a geri dönüp o sırada devam etmekte olan Babai isyanına katılmış ve orada ölmüştür.[72]

---

69 Yaşar Nuri Öztürk; "Gönüller Sultanı Hacı Bektaş Veli", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S.4, Ankara 1997, s.17; Ahmet Yaşar Ocak; Babailer İsyanı-Aleviliğin Tarihsel Altyapısı, Dergâh Yayınları, İstanbul 2000, s.127-128.

70 Elvan Çelebi; Menakıb ul-Kudsiyye fi Menasib il-Ünsiyye, Haz. İsmail E. Erünsal-A. Yaşar Ocak, İstanbul 1984.

71 Fuad Köprülü; "Bektaş", İslam Ansiklopedisi, C.II, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul 1961, s.461; İrene Melikoff; "Bektaşîlik-Kızılbaşlık"- Alevi Kimliği, Ter. Bilge Kurt Torun, Hayati Torun, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s.4-5.

72 Aşıkpaşazade; Aşıkpaşaoğlu Tarihi, haz. Nihal Atsız, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970, s.164-165; İsmet Kayaoğlu; "Mevlana'nın Çağdaşı Derviş Tarikatları, Babalar, Kalenderiler ve Diğerleri", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.XXXI, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1989, s.148-149; Esat Coşan; Hacı Bektaş Veli, Makalat, Seha Neş-

Üst paragrafta verilen bu bilgilerin çokta objektif olmadığını iddia edenler ise şu düşüncededirler: XIII. yüzyılda derviş göçleri sırasında kardeşi Menteş ile Anadolu'ya gelen Hacı Bektaş Veli, kardeşi Menteş'i Baba İlyas isyanında kaybetmişse de kendisi Baba İlyas Horasani'ye intisap etmemiş ve isyana katılmamıştır. Eğer böyle olsaydı, diğer Babaî halifeleri gibi kovuşturmaya maruz kalır ve yakalandığı anda cezalandırılması gerekirdi. O, Nevşehir-Ürgüp yöresindeki Hıristiyanlar ile iyi ilişkiler kurarak onların hidayetlerine vesile olan Hacı Bektaş, Moğallar'ın Müslüman olmaları içinde yoğun faaliyet göstermiştir.[73]

Tüm bu ihtilaflara rağmen konuyla ilgili genel kanı ise: 1240 yılında büyük çoğunluğunu Türkmenlerin oluşturduğu, Anadolu'da gerçekleştirilen ilk "gayri Sünni" isyan olan Babai İsyanı, Hacı Bektaş Veli'nin Anadolu'ya gelmesinden önce olmuştur. Fakat Babailerin düşünceleri başta Hacı Bektaş Veli olmak üzere daha sonra birçok insanı etkilemiştir. [74]

Anadolu Selçuklu Devleti Sonrası Şia

Moğollar, sebep oldukları göçler ile Anadolu'da var olan düzeni alt üst ettikleri gibi kısa bir süre sonra da Anadolu'ya girerek Anadolu Selçuklu Devleti'ni kendilerine bağlamış ve Anadolu'yu tam bir karışıklığın içine sürüklemişlerdir.[75] Anadolu ve Türk tarihi açısından büyük öneme sahip olan Moğolların, Şia ile olan ilişkisine de birkaç cümle ile değinecek olursak: 1295'te **Moğol İlhanlı (1256-1335)** tahtına geçen Gazan Han, Sünniliği benimsemişse de Şiilere karşıda ılımlı bir politika izlemiştir. Hatta Hz.

riyat, Ankara 1986, s.24; Yaşar Nuri Öztürk; Tarih Boyunca Bektaşîlik, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul 1995, s.51-53.

73 İlyas Üzüm; Günümüz Aleviliği, İSAM Yayınları, İstanbul 1997, s.7.

74 Yaşar Nuri Öztürk; "Gönüller Sultanı Hacı Bektaş Veli", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S.4, Ankara 1997, s.17-18.

75 Fuad Köprülü; Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s.42.

Ali ve oğlu Hz. Hüseyin'in şehit edildikleri yerleri ziyaret etmiş ve Şii işaretleri taşıyan paralar bastırmıştır.[76] İlhanlı Olcaytu Muhammed Hudabende'nin 1309 yılında Şiiliği kabul etmesiyle[77] birlikte bu inanış tarzı özellikle Sivas, Amasya, Tokat ve Yozgat gibi Anadolu'daki Türk ve Moğol kabileleri arasında hızla yayılmıştır.[78] Olcaytu bir ferman yayınlayarak ilk üç halifenin isimlerini hutbe ve sikkelerden kaldırarak, hutbelerde Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in adlarını zikrettirmiş ve sikkelere yalnız Hz. Ali'nin ismini bastırmıştır. Fakat Kazvin, Şiraz ve İsfahan gibi Sünnilerin yoğun olduğu şehirlerde ayaklanmalar çıkınca yeni bir ferman yayınlanarak ilk üç halifenin adlarını hutbe ve sikkelere yeniden ekletmek zorunda kalmıştır. Olcaytu, Şia'nın usul ve akaidini araştırıp yaymak için okullar dahi açmış ve buralarda Şii ulema yetiştirmeyi amaçlamıştır. Ancak onun ölümünün ardından başa geçen Ebu Said dönemiyle birlikte Moğollar tekrar Sünni inanışa dönmüşlerdir.[79]

Moğol İlhanlı Devletinin yıkılmasının ardından, kendisi Sünni olduğu halde Şiilere karşı ılımlı ve hoşgörülü bir siyaset iz-

---

76 Bertold Spuler; İran Moğolları, Ter. Cemal Köprülü, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s.210-211.

77 İlhanlı Hükümdarı Olcaytu'nun Şiiliği seçmeden önceki inanç dünyası hayli ilginç ve karışıktır. Başlangıçta Hıristiyan olan Olcayto, sonradan Budist olmuş, daha sonra genç eşinin tesiriyle Müslümanlığı kabul etmiştir. Müslümanlığa Hanefi mezhebiyle başlayan Olcaytu, ardından Şafiliğe geçmiş son olarak ta Sünnilikten tamamen yüz çevirip Şii olmuştur. Bkz. Bertold Spuler; İran Moğolları, Ter. Cemal Köprülü, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s.211.

78 Faruk Sümer; "Safevi Tarihi İle İlgili İncelemeler, I. ve II. Abbas Devirleri", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, S.69, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1990, s. 9; Abdullah Kaşani; Tarih-i Olcaytu, Yay. Mahin. Hambly, Tahran 1348, s.99-100.

79 Mazlum Uyar; Şii Ulemanın Otoritesinin Temelleri, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2004, s.82.

leyen **Timur**'un 1380'den 1393'e kadar bölgede hâkim olduğu süreçte de Şiiler rahat bir dönem geçirmişlerdir.[80]

Oğuz boyundan olan **Karakoyunlular (1365-1469)**, Moğol istilâsı yüzünden, Argun Han (1284-1292) zamanında Türkistan'dan göç ederek Akkoyunlularla birlikte Fırat ve Dicle'nin yukarısındaki vadilere gelmişlerdir. Konar-göçer olan Karakoyunlular, yazın Aladağ yaylalarında kışın ise Diyarbakır ve Fırat kenarında iskân etmişlerdir.[81] Karakoyunluların çağdaşı olan eserlerde onların Şii olduğundan bahsedilmemekle birlikte[82], İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Karakoyunluların mezhep açısından Şii hatta Bâtıni olduklarını iddia etmektedir. Bu mezhep farklılığından dolayı komşuları olan Memlûklular ve Akkoyunlular, Karakoyunlularla devamlı mücadele etmişlerdir. Karakoyunluların Bâtıni olmalarına rağmen bastırdıkları sikkelerin üzerine "Kelime-i Şehadet ve "Çeharyer" isimlerini yazdırmalarının sebebinin ise altının değerini korumak amaçlı olduğunu belirtmiştir.[83]Osmanlı müelliflerinden Müneccimbaşı ise Karakoyunlu Hükümdarı Cihanşah ve oğlu Hasan Ali'nin fasık, fâcir, ilhad ve zındıklığa meyilli olup, şeriata bağlı bulunmadıklarını belirtmiştir.[84]

Sonuçta Karakoyunluların Şii olup olmadığı konusunda net bir bilgi olmamakla beraber, Karakoyunlu hükümdarlarının Hz.

---

80 Ethem Ruhi Fığlalı; "İsnaaşeriyye", İslam Ansiklopedisi, C.XXIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s.143-145.

81 İsmail Hakkı Uzunçarşılı; Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu- Karakoyunlu Devletleri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1937, s.58-61.

82 İsmail Aka; "X. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Kadar Şiilik", Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu, İlmi Neşriyat, İstanbul 1993, s.88.

83 İsmail Hakkı Uzunçarşılı; Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu- Karakoyunlu Devletleri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1937, s.62.

84 İsmail Aka; "X. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Kadar Şiilik", Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu, İlmi Neşriyat, İstanbul 1993, s.88.

Ali ve evlatlarına karşı derin bir saygı duydukları konusunda bir ihtilaf yoktur. Ayrıca Karakoyunlu Devletini meydana getiren oymakların birçoğunun aynı zamanda Safevî Devleti'nin oluşumunda rol oynamış ve ülke yönetiminde söz sahibi olmak için Kızılbaş inanışını benimsemiş oymaklar olduğu da bilinmektedir.[85] Müneccimbaşı'nın, Cihanşah ve oğlu Hasan Ali'yi fasık ve zındık olarak nitelemesinin sebebi ise, kendisinin Sünni inanışı benimsemiş olmasından kaynaklanabilir.

85 Faruk Sümer; Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s.10.

SAFEVİLER VE ŞİİLİKTEN ALEVİLİĞE GEÇİŞ

Safiyuddin İshak'ın kurduğu Safeviyye tarikatı ile başlayan ve bu soydan gelenlerin kurumsallaştırmaları neticesinde Şah İsmail ile birlikte devlet haline dönüşen Safevi oluşumu, gerek hâkim olduğu coğrafyada gerekse çevresindeki Türk ve Müslüman Devletler üzerinde izleri günümüze kadar ulaşan büyük bir etkiye sahip olmuştur. Safevilerle birlikte Şia ya da on iki imam (isnaaşeriyye) inanışı İran coğrafyasında kabul görürken, Safevi propagandacılarının etkisiyle bu inanış şekli farklılaşarak Anadolu'ya da girmiştir. Bu farklılaşma, Türklerin eski inanışları ile İslam'ın senkretize[86] edilmesi şeklinde olmuş ve sonuçta Şiilik, özellikle Anadolu'daki yarı göçebe Türkmen boyları arasında "Aleviliğe" dönüşerek kabul görmüştür.

Aleviliğin ortaya çıkışı açısından dönüm noktası olması sebebiyle Safevilerle ilgili olan bölümü biraz daha detaylı olarak incelemenin faydalı olacağını düşünüyorum. Bu sebeple Erdebil'de kurulan bu tarikatın zaman içerisinde nasıl devlet haline dönüştüğünden, Safevilerin soyu hakkındaki tartışmalara kadar birçok konuyu ana hatlarıyla da olsa aktarmaya çalışacağım.

---

86 **Senkretik (Syncrétique):** Çeşitli fikirleri, inanışları ve öğretileri uzlaştırıp, birbirleriyle uyumlu hale getirmek. Bkz. Hilmi Ziya Ülken; İslam Felsefesi, Ülken Yayınları, İstanbul 1983, s.348.

SAFEVİ SÜLALESİ VE SAFEVİ TARİKATININ KURULUŞU

SAFEVİ SOYU HAKKINDA

Safeviler, kurdukları tarikat ve devlet ile Türk- İslam dünyasında önemli bir yere sahip olmuşlardır. Doğal olarak ta böylesine güçlü ve tarih sahnesinde önemli bir konumda olan bu sülaleye yakın olmak hatta kendilerindenmiş gibi göstermek isteyenler dün olduğu gibi günümüzde de vardır ve gelecekte de var olacaktır. Safevi sülalesini; seyyidlik iddialarından dolayı Araplara, devlete adını veren Şeyh Safiyuddin'in şeyhi ve kayınpederi Şeyh Taceddin Zahid'in Kürt olduğu iddialarından dolayı Kürtlere dayandırmaya çalışan kaynaklara rastlanmaktadır. Bu iddiaların tek dayanağı ise "Safvetu's-safa"[87] adlı tarihi yazma-

87 **Safvetu's- Safa:** Şeyh Sadruddin Musa'nın müridi olan Tevekkülî bin İsmail bin Bezzaz bin Hacı Muhammed Erdebilî tarafından yazılan, orijinal adı "*el-Kitâbü'l-Mevâhibi's-Seniyye fî Menâkibi's-Safeviyye*" olmasına rağmen daha çok "*Safvetu's –Safa"* adıyla bilinen bu eser Safevilerle ilgili en temel kaynaktır. Tevekküli bu eseri Şeyh Safiyuddin'in (Ö.1334) ölmesinden sonra kaleme almıştır. XIV. yüzyılın ikinci yarısında yazılmış olan *Safvetu's –Safa'*nın orijinali günümüze kadar ulaşamamıştır. Şu anda elimizde XV. yüzyılın sonlarından itibaren farklı yıllarda istinsah edilmiş değişik nüshaları vardır. 1490'dan itibaren *Safvetu's –Safa'ya* pek çok ilaveler yapılmış, bazı kısımlar ise çıkarılmıştır. Eldeki yazma nüshalara bakılırsa, bu tür tahrifat Safevilerden az önce başlayarak Safevilerle birlikte (özellikle I.Tahmasb döneminde) artmıştır. Bu dönemlerde esere Nişati ve Ebu'l-Feth el-Hüseyni tarafından ciddi müdahalelerde bulunulmuştur. (bkz. Serap Şah; "İbn-i Bezzâz, Safvetü's-safâ", Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (Mevlânâ'ya Armağan Sayısı), S.20, İstanbul 2007, s.409-410.)

nın sonradan tahrif edilerek çoğaltılan nüshalarıdır. Daha doğrusu bu tahrif edilmiş nüshalara dayanarak Safevileri Türklük

Safevi mezhebini, tarihini ve Safevi tekkesinin kurucusu Şeyh Safiyuddin'in hayat hikâyesiyle fikirlerini içeren bu eserde Tevekküli, konularını Şeyh Sadruddin'in tavsiyesi üzerine, tanıkların dilinden ve halktan güvenilir kişilerden topladığı bilgilerle yazmıştır. *Safvetu's-safâ* on iki bab ve birçok fasıldan müteşekkildir. *Safvetu's-safâ* "Dîbâçe (eserin yazılış nedeni ile içeriğini açıklayan başlangıç kısmı)" ile başlamaktadır. Ardından iki fasıldan oluşan "Mukaddime (Giriş/ Önsöz)" gelmektedir. Babların muhtevası şu şekildedir:

I. Bab: Şeyh Safiyuddin'in hayatının başlangıcındaki hâdiselerden bahsetmektedir. Nesebi, doğumu, çocukluğu, talebeliği, Şeyh Zahid'e varması gibi konuları içermektedir.

On bir fasıldan oluşmaktadır.

II. Bab: Şeyh Safiyuddin'in bir takım zorluklara ve sıkıntılara maruz kalan kişi ya da kişilerin kurtulmasına yönelik kerametlerinden bahsedilmektedir.

Üç fasıldan oluşmaktadır.

III. Bab: Şeyh Safiyuddin'in cemal ve celâl yönüyle alâkalı kerametlerinden bahsedilmektedir.

Üç fasıldan oluşmaktadır.

V. Bab: Şeyh Safiyuddin'in Kur'an'a, hadis'e ve ariflerin sözlerine ilişkin yaptığı tahkikleri içermektedir.

Altı fasıldan oluşmaktadır.

V. Bab: Şeyh Safiyuddin'in hayvanlar ve hayvanlar haricindeki şeyler üzerindeki kerametlerini içermektedir.

Üç fasıldan oluşmaktadır.

VI. Bab: Şeyh Safiyuddin'in siması ve vecdi hakkındadır.

VII. Bab: Şeyh Safiyuddin'in çeşitli kerametlerini içermektedir.

Beş fasıldan oluşmaktadır.

VIII. Bab: Şeyh Safiyuddin'in mezhebi, mücahedesi ve riyazeti gibi değişik konularda bilgi verilmektedir.

Yirmi yedi fasıldan oluşmaktadır.

IX. Bab: Şeyh Safiyuddin'in hastalığı ve vefatını anlatmaktadır. İki fasıldan oluşmaktadır.

X. Bab: Şeyh Safiyuddin'in vefatından sonra görülen kerametleri hakkındadır. Üç fasıldan oluşmaktadır.

XI. Bab: Şeyh Safiyuddin'in azameti, şöhreti ve halîfelerinden bahsedilmektedir. Üç fasıldan oluşmaktadır.

XII. Bab: Şeyh Safiyuddin'in müritlerinin menkıbeleri hakkındadır. İki fasıldan oluşmaktadır. (bkz. Serap Şah; "İbn-i Bezzâz, Safvetü's-safâ", Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (Mevlânâ'ya Armağan Sayısı), S.20, İstanbul 2007, s.409-414.)

dışında başka yerlere bağlamak için yoğun çaba harcayan Ahmet Kesrevi'nin yazmalarıdır.[88]

Aşağıda bu iddiaları ve dayanaklarını ana hatlarıyla aktarmaya çalışacağım:

Safevilerin Kürt Oldukları İddiası

Safevi tarikatı XIV. yüzyılın sonlarında başlattığı Şiileşme sürecini XV. yüzyılın ikinci yarısında tamamlamış ve bu durum en çok Osmanlı Devletini rahatsız etmiştir. Osmanlının bu rahatsızlığı hükümdarlığa II. Beyazıd'ın gelmesiyle daha da artmıştır. II. Beyazıd, gücünü Anadolu Türkmenlerinden alan Safevi tarikatına karşı, kendisi ile aynı düşünceyi paylaşan Akkoyunlu Sultanı Yakup'la işbirliğine girmiş ve bunun sonucu iki ülke arasında sıkı bir diplomatik ilişki kurulmuştur. Bu sırada Şeyh Haydar ölmesi (1488) fırsat bilinerek Safevi tarikatının eski Sünni şekline dönüşmesi için planlar yapılmıştır. Bunun için Safevi tarikatının yegâne kitabı olan *Safvetu's-Safa*'nın istinsah yoluyla çoğaltılmasına başlanmıştır. 1490/91 istinsah tarihli bu kitaba, Safevilerin seyyid değil, aslında Sencarlı bir Kürt ailesine mensup oldukları yönünde ilaveler yapılmış, böyle olunca da Safevi Tarikatına gelen Ehl-i Beyt sevdalısı Türkmenlerin bunlara karşı tavır alacakları düşünülmüştür.[89]

Bu düşüncelerinde nispeten de olsa başarılı olduklarını, daha sonraki dönemlerde Safevilerin kökenlerinin Kürt olduğu iddiasında bulunanların, *Safvetu's-Safa*'nın XV. yüzyılın sonlarından itibaren istinsah edilmiş nüshalardaki rivayetlere dayandırmalarından anlamaktayız. Bu nüshalarda, Şeyh Safiyuddin'in yedinci atası Zerrin Külah Firuzşah'tan "El-Kürdi el-Sencani"

88 Nihat Çetinkaya; Kızılbaş Türkler, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2004, s.383-384.

89 Yusuf Küçükdağ; Bilal Dedeyev; "Safevilerin nesebine farklı bir bakış", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, S.2, Haziran 2009, s.416-418, 422.

olarak bahsedilmektedir. Ahmet Kesrevi'de buna dayanarak Firuzşah'ın Kürt aslından geldiğini iddia etmektedir. Kesrevi, Safvetu's-safa'daki "el-Sencani" adının yanlış yazıldığını ve bunun aslının "el-Sencari" olduğunu; "Sencari" denen yerin de o zaman Diyarbakır vilayetindeki "Sencari" olduğunu düşünmüş ve Şeyh Safiyuddin'in ataları Kürdistan Sencar'dan gelmişlerdir." iddiasında bulunmuştur.[90]

Buna karşılık XII. ve XIII. yüzyılların ünlü Arap coğrafyacısı ve gezgini Şeyhu'l-İmam Yakut el-Hamavi, Sencan denilen yerin Merv şehri yakınında bir yer olduğunu, ayrıca Horasan'ın Nişabur kenti civarında ve Azerbaycan'da "Babu'l-Ebvab (Derdend) yakınlarında Sencan adlı yerlerin de bulunduğunu belirtmektedir. Aynı şekilde İran'ın tanınmış bilgini Sait Nefisi, 1927 yılında yazdığı eserinde, Safvetu's-safa'da bahsedilen Sencan'ın Merv civarında bir yerin adı olduğunu belirtip, Safevilerin atalarının Horasan taraflarından geldiklerini ve Kürt olmadıklarını açık bir şekilde ifade etmiştir.[91] Bu ve buna benzer birçok söylemden de anlaşılacağı üzere Safevilerin atalarının Kürt asıllı oldukları iddiaları kasıtlı olarak ileri sürülmüş ve bilimsellikten uzak söylemlerdir.

Safevilerin Farisi Oldukları İddiası

Safevilerin Farisi halkların soyundan geldikleri iddiası tamamen ideolojik boyutlu olup bilimsel bir nitelik taşımamaktadır.

Yine Ahmet Kesrevi tarafından dillendirilen bu iddia ilk kez 1937- 1938 yıllarında Tahran'da yayınlanan "Azeri ya zeban bastan Azerbaygan" adlı eserde ileri sürülmüştür. Daha sonra bazı

---

90 Kathryn Babayan; "Mystics, Monarchs and Messiahs", Cultûral Landscapes of Early Modern Iran, Harvard University Press, London 2002, s.143; Nihat Çetinkaya; Kızılbaş Türkler, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2004, s.386-387.

91 Nihat Çetinkaya; Kızılbaş Türkler, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2004, s.389-392.

İranlı bilim adamları da bu fikri benimseyerek Safevilerin Fars aslından geldiği savunmaya başlanmışlardır. Kesrevi ve XVII. yüzyılın ikinci yarısında Şah Süleyman zamanında Şeyh Hüseyin bin Abdâl ez-Zâhidî tarafından yazılmış olan "Silsiletü'n-neseb-i Safeviyye" adlı eserde "Şeyh Safiyuddin Hazretlerinin şiirlerindendir" diyerek örnek verdiği Fars lehçelerinden biriyle yazılmış şiirleri örnek göstererek Safevilerin atası Şeyh Safiyuddin'in Fars diyalektlerinden biriyle konuştuğu iddiasında bulunmaktadırlar. Kesrevi ve bu düşüncede olanlar, Şeyh Safiyuddin'in Farsça konuştuğu iddiasından yola çıkarak, Safevilerin Fars kökenli oldukları fikrini ileri sürmüşlerdir.[92]

Ancak bu görüşü savunanlar yukarıda belirttiklerimiz dışında hiçbir bilimsel kaynağı referans olarak gösterememişlerdir ki; iddialarına dayanak olarak gösterdikleri kaynakların güvenilirliği de oldukça tartışmalıdır.[93]

Safevilerin Seyyid Oldukları İddiası

Safevilerin seyyid soyundan geldikleri iddiasına dair Şeyh Safiyuddin devrine ait hiçbir söylem yoktur. Bu iddia özellikle Şeyh Cüneyd'den itibaren ortaya atılmış ve ardından gelenlerde kendilerini Hz. Ali soyuna bağlamışlardır.[94] Bu iddialara dayanak olarak ta aşağıdaki olayları göstermektedirler:

---

92 Mazlum Uyar; "Safevîler Öncesi İran'da Tasavvuf ve Safevî Devleti'nin Ortaya Çıkışı", Akademik Araştırmalar Dergisi, S.7–8, İstanbul 2001, s.88-89;Nihat Çetinkaya; Kızılbaş Türkler, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2004, s.392-395.

93 Nihat Çetinkaya; Kızılbaş Türkler, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2004, s.384-386.

94 Fazlullah B. Ruzbihan el-Hunci Isfahani; Tarih-i Alem-i Ara-yi Emini, Ter. V. F. Minorsky, The Royal Asiatic Society, London 1992, s.78-80; İbrahim Aslanoğlu; Şah İsmail Hatayî ve Anadolu Hatayileri, Der Yayınları, İstanbul 1992, s.3; Ghulam Sarwar; History of Shah Ismail, Author Muslim University Press, Aligarh 1939. s.20; Edward G. Browne; A Literary History of Persia: Modern Times (1500-1924), C.IV, Cambridge University Press, Cambridge 1930, s.37

Sadruddin Musa, Hac'ca gittiğinde Medine Sultanı Şahabettin Ahmet b. Hüseyin'den, atası Zerrin Külah Firuzşah'ın soy zincirinin İmam Musa Kazım'a dayandığına dair bilgiler almış ve bunun mukabilinde Safeviler kendilerini seyyid olarak kabul etmişlerdir.[95]

Şeyh Haydar kendisini "Musiye'l-Safevi" olarak adlandırmıştır. Hâlbuki Şeyh Haydar bu adı büyük dedesi "Sadreddin Musa Safevi"ye izafeten kullanmıştır.[96]

Safvetu's- safa'nın tahrife uğramış nüshalarında Safevi Hanedanının seyyid olduğuna dair bilgiler vardır.[97]

Şiilik inanışı neticesinde Müslüman olan İlhanlı hükümdarı Gazan Han'ın Şeyh Safiyuddin'e gösterdiği ilgidir. Gazan Han'ın veziri Reşidüddin'in yazdığı eserde "Gazan Han'ın, Peygamber evladına gösterdiği saygıdan, seyyidlere tanıdığı imtiyazlardan" genişçe bahsedilmesi de bu sebeptendir.[98]

Tüm bu olaylardan yola çıkarak Safevi Hanedanları soylarının Şia'nın yedinci imamı Musa Kazım'dan geldiğine inanmış ya da inanmak istemişlerdir. Fakat burada düşündürücü olan, şayet Safeviler gerçekten seyyid olsalardı Osmanlı gibi kutsal soyun mensupları olan seyyidlere saygı gösterip, onları koruma altına alan bir devletin hükümdarı I.Selim, Safevi şahı İsmail'e yazdığı mektuplarda onun soyu hakkında küçümseyici ifadeler kullanır mıydı? Ayrıca Kanuni Sultan Süleyman devrinin Şeyhülislamı Kemal Paşazade, Kızılbaşlar'la ilgili olarak "Safevilerin seyyid

---

95 Abdülbaki Gölpınarlı; Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiîlik, Der Yayınevi, İstanbul 1979, s.173.

96 H. R. Roemer; **"**The Timurid and Safâvid Periods**",** The Cambridge History of Iran 6, **s.** 188; Nihat Çetinkaya; Kızılbaş Türkler, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2004, s.393.

97 Tevekkülî bin İsmail bin Bezzaz; Safvetu's-safa, 914/1509, Haz Mövsüm Nağısoy, Bakü 2006.

98 Ahmet Taşğın; "Bisâtî, Menâkıbu'l-esrâr behcetu'l-ahrâr", İslâmiyat, C. 6, S.3, Temmuz-Eylül 2003, s.183-185; R.M. Savory; "Haydar", Encyclopaedia of Islam, C.III, Leiden 1971, s.316.

olmadığına ve bu konuda sahtekârlık yaptıklarına" dair fetvayı verebilir miydi?[99]

Netice itibariyle Safevileri peygamber soyuna dayandırmak isteyenler varsa da bu iddiaya sebep olan rivayetlerin kaynaklara sonradan eklendiği, bundan dolayı da çok gerçekçi olmadıklarını belirtmekte fayda var. Ayrıca Safeviler, böyle bir iddiada bulunarak farklı ulusların devlete olan sadakat ve bağlılıklarını daha da arttırmayı amaçlamış olabilecekleri de göz ardı edilmemelidir.

Safevilerin Türklükleri

Safevileri; Kürt, Seyyid veya Farisi gibi göstermeye çalışan Ahmet Kesrevi ve onun gibi düşünenler, Safvetu's- safa'nın çeşitli yerlerinde Şeyh Safiyuddin için kullanılan "Pîrî Tork" yahut "Pîrî Turk" (Türk Pîrî) ifadelerine nedense pek değinmemektedirler. Aşağıda vereceğimiz bilgiler neticesinde konunun çok daha iyi anlaşılabileceğini düşünüyorum.

Şeyh Safiyuddin'in Şiraz'da müritleriyle olan görüşme ve sohbetlerinden bahseden bölümlerde, ona hep "Türk Pîrî" diye hitap edildiği kaydedilmiştir. Bu toplantılardan birinde, Emir Abdullah'ın Şeyh Safiyuddin'e "Ey Türk'ün Piri" diye hitap ettiğinden bahsedilmektedir. Şeyh Safiyuddin'in Şiraz'da, tanınmış ilim ve irfan temsilcileriyle yaptığı görüşmelerde ona "Ey Türk piri" dediklerinden de bahsedilmektedir.[100]

Safevilere ait önemli kaynaklardan, "Cihan-Aray-i Şah İsmail-i Safevi" adlı eserde, Şeyh Safiyuddin'in mürşidi ve hocası Şeyh Zahid Gilani ile ilk görüştüğünde (1277), ondan Erdebil'den Gilan'a gelmiş bir Türk genci (Cevan-ı Tork) olarak bahsedildiği defalarca belirtilmiş; İskender Bey Münşi'ye ait "Tarih-i Alem

99 Kemal Paşazade; Fetva-yı Kemal Paşazade, Der. Hakkı Kızılbaş, Süleymaniye Kütüphanesi, Esat Efendi Bölümü, No: 3548, vr.46b; Nihat Çetinkaya; Kızılbaş Türkler, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2004, s.397.

100 Yusuf Küçükdağ; Bilal Dedeyev; "Safevilerin nesebine farklı bir bakış", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, S.2, Haziran 2009, s.417-418.

Aray-i Abbasi" adlı eserde ve Ahmet Kesrevi'nin her yerde başvurduğu Şeyh Hüseyin b. Şeyh Abdul-Zahidi'nin "Silsiletü'n-Nesebi Safeviyye" adlı eserinde de Şeyh Safiyuddin'den "Türk Piri" diye de bahsedilmektedir.[101]

Anadolu, Azerbaycan, Basra, Hicaz ve Suriye gibi bölgelerde yayılan Safeviyye tarikatının mensuplarının çoğunluğu yerleşik Türk kabilelerinden meydana gelmektedir. Hatta tarikat şeyhleriyle müritleri arasındaki konuşmaların dili dahi Türkçedir.[102]

Faruk Sümer, Safevi devletinin gerek dayandığı zümre, gerekse devlet teşkilatı ve kültürü bakımlarından kendisinden önce bölgede hâkim olan Türk devletlerinden farksız olduğunu hatta belki onların bazılarından daha fazla Türklük vasıflarını taşıdığını ifade etmektedir.[103]

Safvetu's-safa'nın İbn Bezzaz nüshasında Mevlânâ Ahmet ve Mevlânâ İbrahim Tebrizî Safevi'den şöyle bir olay nakledilmektedir: "(biz) Erdebil'e Şeyh'in yanında geldik. Bizim için siyah ekmek ve su getirdiler. O anda birkaç Türk içeri girdi. Onlar için beyaz ekmek ve bal getirdiler. Meğer Şeyh Safiyuddin'in evinde Türklere üstünlük veriliyormuş." Aynı eserde, Şeyh'in "Türk köyünde" (Deh'i Türk) oturduğundan bahsedilmektedir. [104]

W. Bartold ve İ. P. Petruşeviski gibi Rus tarihçiler, Erdebil şeyhlerinin Fars değil Türk kökenli olduklarını ve Azerbaycan'ın o zaman öz ahalisi itibariyle Türk olup, Türk kabilelerin şeyhlerin etrafında kenetlendiklerini söylemektedirler. Petruşeviski

---

101 Oqtay Efendiyev; Azerbaycan Sefeviler Dövleti, Azerbaycan Dövlet Nesriyyatı, Bakı 1993, s.35; Mirza Abbaslı; "Safevîlerin Kökenine Dair", Belleten, C.XL, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara1976, s.287–329.

102 Mirza Abbaslı; "Safevilerin Kökenine Dair", Belleten, C.XL, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara1976, s.318.

103 Faruk Sümer; Safevi Devleti'nin Kurulusu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s.1-3.

104 Oqtay Efendiyev; Azerbaycan Sefeviler Dövleti, Azerbaycan Dövlet Nesriyyatı, Bakı 1993, s.35.

ayrıca Safevi şeyhlerinin dilinin, Azerbaycan Türkçesi olduğunu da belirtmektedir.[105]

İsmail Hakkı Uzunçarşılı'da Safevilerin nesebiyle ilgili olarak; "Halis Türk olan bu ailenin siyasetlerine alet olmak üzere yayınladıkları silsilenamelerine göre kendilerini Sâdât-ı Hüseyniyye'den göstermişlerdir" ifadesini kullanmaktadır.[106] Safevilerin böyle yapmaktaki gayeleri ise; Peygamber soyundan geldikleri fikrini yayarak, Safevi neslinin kutsallaştırmak ve hâkimiyetlerine tanrısal meşruiyet kazandırma düşüncesi olabileceği akla gelmektedir.

Türkolog İrene Melikoff, Şah İsmail'in, Teke Türkmenleri ile aynı boydan olduğunu söylemiştir.[107]

Rıza Nur, Türk Tarihi adlı eserinde Safevilerin Türk olduğunu kesin bir dille anlatmaktadır. Ona göre:"Safevi tarikatını kuran büyük babasının soyca İmam Musa Kâzım'a nispeti ve bu suretle Arap olması lâzım ise de bu uydurmadır. Çünkü o vakit bütün Müslüman memleketlerinde, bilhassa İran'da her saltanata geçmek veya sivrilmek isteyenin mutlaka kendisini ya evlad-ı Resul'e veya bir padişah sülalesine mensup göstermesi, bu yolda şecereler uydurması âdet ve zarurî idi. Hâlbuki bu zatın Erdebilli olduğunda şüphe yoktur. Erdebil o vakit ve şimdi de Türk'tür. Hele bu sülâlenin bütün istinatgâhının Türkmenler olması bu Bab da katî bir delil mahiyetindedir. Çünkü Türk ve Acem arasındaki büyük nefret ve düşmanlık bir Acem'in Türkler tarafından himaye edilmesine kat'îyyen mânidir. Türk olmasalardı bu Türkmenler onlara istinatgâh olmazlardı. Bu sülalenin zuhuru tarihinde

105 Wilhelm Barthold; Soçineniya, C. II, Leningrad 1963, s. 748; Oqtay Efendiyev; Azerbaycan Sefeviler Dövleti, Azerbaycan Dövlet Nesriyyatı, Bakı 1993, s.33.

106 İsmail Hakkı Uzunçarşılı; Osmanlı Tarihi, C.II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998, s.225.

107 İrene Melikoff; "Alevi-Bektaşiliğin Tarihi Kökenleri, Bektaşi-Kızılbaş(Alevi) Bölünmesi ve Neticeleri, Türkiye'de Aleviler-Bektaşiler-Nusayriler", Ensar Neşriyat, İstanbul 1999.

sahnede hiçbir Acem yoktur, her şey Türk'tür. Hattâ bunların sade taraftarları değil, düşmanları bile hep Türk'tür. Sonra Şah İsmail, "Hatayî" mahlasıyla bir divan yazmıştır. Bu şiirler güzel Türkçedir ve şimdiki Azerî şivesidir. Türklerin İran'da Acemce şiir yazmaları umumi bir âdettir. Böyle bir moda ve cereyan içinde bir Acemin Türkçe şiir yazması imkân haricinde gibi bir şeydir. Böyle bir muhitte Şah İsmail'in Türkçe şiir yazması onun Türklüğünde şüphe bırakmaz."[108]

Sonuç olarak: Safevi devleti, kelimenin tam anlamıyla bir Türk devletidir. Şah İsmail'in etrafında yer alan Rumlu, Ustacalu, Tekelu, Şamlu gibi büyük; Varsak, Çepni, Arapgirlu, Turgudlu, Bozcalu, Acırlu, Hınıslu gibi küçük oymakların sadece isimlerine bakmak bile bu hususu anlamak için yeterlidir.[109] Bazı çevreler tarafından Safevilerin kökeniyle ilgili olarak bilimsel bir dayanağı olmaksızın kasıtlı olarak dile getirilen iddialarının kafa karıştırmaktan başka bir işe yaramadığı açıktır. Şu ana kadar verdiğimiz bilgilerden de anlaşılacağı üzere konunun sonucu tartışmaya dahi gerek duyulmayacak derecede açık ve net şekilde bellidir ki; *Safevi devleti bir Türk Devletidir. Bu devleti kuran Kızılbaşlar da, başta Şah İsmail olmak üzere Türk'türler.*

---

108 Rıza Nur; Türk Tarihi, haz. E. Kılıç, C.5, Toker Yayınları, İstanbul 1979, s.118-120.

109 İsmail Hakkı Uzunçarşılı; Osmanlı Tarihi: İstanbul'un Fethinden Kanunî Sultan Süleyman'ın Ölümüne Kadar, C.II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1983, s.227; Faruk Sümer; Safevi Devleti'nin Kurulusu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s.16-18; Bekir Kütükoğlu; Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1621), Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1993, s.3, Tahsin Yazıcı; "Safevîler", İslam Ansiklopedisi, C.X, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1963, s.54.

SAFEVİYYE/ ERDEBİL TARİKATININ KURULUŞ VE GELİŞMESİ

XV. yüzyılın sonuna doğru Akkoyunlu Hanedanlığının yıkılmasının ardından Azerbaycan, İran, Irak ve Doğu Anadolu bölgesinde Safevi Hanedanlığının dönemi başlamıştır. Birçok kaynakta Safevilerin tarih sahnesine çıktıkları yer olarak Erdebil şehri kabul edilmektedir.[110]

Safiyuddin İshak Erdebili (Şeyhliği: 1301- 1334)

Safeviyye tarikatı ve onun siyasal devamı niteliğindeki Safevi Devleti, adını kurucusu olan Safiyuddin İshak Erdebili'den almıştır.[111] Safiyuddin, yirmili yaşlara geldiğinde kendisine bir mürşit bulmak amacıyla Erdebil'den ayrılır. Yaklaşık dört sene süren aramaları neticesinde Hazar Denizi kıyılarında ikamet eden Şeyh Zahid'i bulur ve ona bağlanır.[112]

---

110 Ali Ekber Vilayeti; Sah Ismayıl Sefevi Dövründe Iranın Xarici Elaqeler Tarixi, Elhuda Nesriyyatı, Bakı 1998, s.289–290.

111 İbrahim Aslanoğlu; Şah İsmail Hatayî ve Anadolu Hatayileri, Der Yayınları, İstanbul 1992, s.3; Ghulam Sarwar; History of Shah Ismail, Author Muslim University Press, Aligarh 1939. s.20; Edward G. Browne; A Literary History of Persia: Modern Times (1500-1924), C.IV, Cambridge University Press, Cambridge 1930, s.37

112 Walther Hinz; Uzun Hasah Ve Şeyh Cüneyd, Ter. Tevfik Bıyıkoğlu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992, s.6.

Şeyh Zahid'in 1301'de vefat etmesi üzerine onun kızı Bibi Fatma ile evlenerek şeyhin postuna oturan Safiyuddin, Erdebil'e dönerek burada Zahidiyye tarikatının esaslarından yola çıkarak Safeviyye tarikatını kurdu. Zahidiyye tarikatı Sünni görüşte olduğundan dolayı Şeyh Safiyuddin ve dolayısıyla Safeviyye tarikatının da başlangıçta Sünni bir çizgide olduğu iddia edilmektedir.[113] Hatta onun için "ehli Sünnet vel cemaatten bir arifi billâh muhterem Şeyh idi" dahi denmektedir.[114] Şeyh Safiyuddin'in yaşadığı dönemlerde Güney Azerbaycan'da Sünnî mezheplerden Şafiîlik ve Hanbelîlik yaygın olup[115], mürşidi Zahidi Gilani'de Hanbelî mezhebine mensup idi.[116] Safevi ailesi ilk kuşaklarda Sünni düşünceye tabii iken daha sonraki kuşakların kendilerini peygamber soyuna dayandırmak amacıyla Şia düşüncesini benimsemiş olmaları muhtemeldir.[117]

Bu dönemde halk arasında Sünni- Şafii mezhebi yaygın durumda iken özellikle Safevilerin baskı ve etkisi neticesinde Şiilik hızla yayılmaya başlamıştır. Evliya Çelebi'nin, XVII. yüzyılın ikinci çeyreğindeki Erdebil halkından bahsederken, "Şafiî gibi geçinip Caferîler gibi yaşıyorlar" [118] şeklinde bir ifade kullanması, bölge halkının da mezhepsel açısından kafasının karışık olduğu ya da bir değişim yaşandığı fikrini akla getirmektedir.

---

113 Reşat Öngören; "Sünni Bir Tarikattan Şii Bir Devlete: Safeviyye Tarikatı ve İran Safevi Devleti", Bilgi ve Hikmet, İstanbul 1999, S.11, s.82.

114 Walther Hinz; Uzun Hasah Ve Şeyh Cüneyd, Ter. Tevfik Bıyıkoğlu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992, s.5;

115 Mustafa Ekinci**;** Anadolu Aleviliğinin Tarihsel Arka Planı, Beyan Yayınları, İstanbul 2002, s.8.

116 Franz Babinger; "Safiy-ed-Din", İslam Ansiklopedisi, C.X, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul 1996, s.64.

117 Franz Babinger; "Safi al-Din Ardebili", Encyclopaedia of Islam, C.VIII, Leiden 1995, s.801; Menuçehr Parsadust; Sah İsmail-i Evvel, Sirket-i Sehami, Tahran 1375/1996, s.187.

118 Evliya Çelebi; Seyahatname, (Haz. Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı), C.II, Yapı Kredi Bankası Yayınları, İstanbul, 1999, s. 137.

Şeyh Safiyuddin döneminde Safeviyye tarikatı Şii düşüncesiyle tanıştı [119] ve tarikatın Şiileşmeye başlamasıyla birlikte müritlerinin sayısı da hızla artmaya başladı. Şeyh Safiyuddin'e ve tarikatına duyulan ilgi sadece halk nazarında kalmamış, bölgede hâkim olan İlhanlı Mahmud Gazan Han ve Muhammed Hudabende Olcaytu Han ile bu iki kardeşe de vezirlik yapmış olan Reşiddüddin Fazlullah Hemadani tarafından da büyük hürmet görmüştür. Hatta Olcaytu Han, Şeyh Safiyuddin'i Sultaniye şehrine davet etmiş oda yaşlılığından dolayı gelemeyeceğini bildirip yerine oğlu Sadruddin'i göndermiştir. [120] Erdebil tarikatının bu derece hızlı yayılması ve halk arasında gördüğü ilgi üzerine İlhanlı veziri Emir Çoban, Şeyh Safiyuddin'i ziyarete gitti. Şeyh Safiyuddin'de bu ziyaret esnasında Moğolların halka yaptıkları baskılardan dert yanınca Emir Molla bu durumu düzelteceğine dair söz vermiş ve gereğini yapmıştır. Doğal olarak yaşanan bu son olayda Şeyh Safiyuddin ve Erdebil tarikatının saygınlığını daha da arttırmıştır. [121]

Şeyh Safiyuddin'in 1334'te vefatının ardından tarikatın başına oğlu Sadruddin Musa geçti.[122]

Sadruddin Musa (Şeyhliği: 1334- 1392)

Şeyh Sadruddin ilk zamanlarda otoritesini tanımak istemeyenlerin çıkardıkları bazı sorunlarla uğraşmak zorunda kaldıysa da genel olarak onun döneminde tarikatın nüfusu hızlı artışına devam etti. Hatta bu dönemde Erdebil Tekkesi'nin şöhreti Os-

119 Mustafa Ekinci**;** Anadolu Aleviliğinin Tarihsel Arka Planı**,** Beyan Yayınları**,** İstanbul 2002, s.58.

120 R.M. Savory; "Haydar", Encyclopaedia of Islam, C.III, Leiden 1971, s.316.

121 Kadı Ahmed b. Muhammed (Kazvini) Gaffar; Tarih-i Cihan-i Ara, Kitabfurusi Hafız, Tahran 1342/1963, s.259; Salih Muhammedoğlu Aliyev; "Erdebil", İslam Ansiklopedisi, C.XI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s.276-277.

122 Franz Babinger; "Safiy-ed-Din", İslam Ansiklopedisi, C.X, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul 1996, s.65.

manlı Sarayına kadar ulaştı ve Osmanlı idarecileri de Sünni olarak bildikleri Erdebil Tekkesine saygı gösterip himaye ettiler.[123]

Şeyh Sadruddin, İlhanlıların çöküş dönemine rastlayan liderliği süresince müritlerinin kendilerini korumaları ve gelebilecek tehlikelere karşı hazırlıklı olmaları için silahlanmalarına izin vermiş hatta özellikle teşvik etmiştir.[124]

Hoca Ali (Şeyhliği: 1392- 1429)

1392'de Şeyh Sadruddin vefat edince, babasının vasiyeti üzerine oğlu Hoca Ali, Safeviyye tarikatının şeyhi oldu.[125]

Hoca Ali döneminin belkide en önemli olaylardan biri onun Timur ile olan yakın ilişkisidir. Bu yakınlaşma neticesinde Timur, Erdebil şehrini vakıf olarak Safeviyye tarikatına bağışlamış ve Hoca Ali'yi buradaki her türlü faaliyetinde serbest bırakmıştır.[126]

Hoca Ali'nin Timur'un yanındaki değerinin anlaşılması açısından şu örnek önemlidir: Ankara savaşı sonrasında Timur, Hoca Ali'ye bir isteğinin olup olmadığını sorduğunda O, esir alınan Türk esirlerin serbest bırakılmasını talep etmiş ve Timur'da bu talebi kabul etmiştir.[127] Bu serbest bırakılan şahıslarda Safeviyye tarikatına bağlanmışlar ve ilerleyen dönemde Safevi hareketinde ön planda rol

123 Tahsin Yazıcı; "Safevîler", İslam Ansiklopedisi, C.X, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1963, s.53.

124 Mirza Abbaslı; "Safevilerin Kökenine Dair", Belleten, C.XL, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara1976, s.287–329.

125 R.M. Savory; Iran Under the Safavids, Cambridge University Press, Cambridge 1980, s.13.

126 Oqtay Efendiyev; Azerbaycan Sefeviler Dövleti, Azerbaycan Dövlet Nesriyyatı, Bakı 1993, s.186–187; Remzi Kılıç; Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006, s.28.

127 Oqtay Efendiyev; Azerbaycan Sefeviler Dövleti, Azerbaycan Dövlet Nesriyyatı, Bakı 1993, s.186–187; M.Fahrettin Kırzıoğlu; Osmanlıların Kafkas Elleri'ni Fethi (1451–1590), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998, s.23.

oynamışlardır. Hoca Ali'nin talimatıyla bu kişiler için Erdebil'de özel bir mahalle dahi tahsis edilmiştir. "Rumlu" diye bahsedilen bu insanların bir kısmı "Kızılbaş" kabileleri arasında ön planda yer alıp, Safevi askeri gücünün omurgasını oluşturmuşlardır. Geri kalan kısmı ise Anadolu'ya dönerek Safevi tarikatı lehine propaganda yapmışlardır. Bu faaliyetler neticesinde Erdebil Tekkesi, Osmanlı Sultanları tarafından saygı görmüş ve Bursa'dan her yıl Erdebil Tekkesine "Çerağ Akçesi"[128] adıyla değerli hediyeler gönderilmeye başlanmıştır.[129]

Hoca Ali döneminde de Sünni düşüncenin ağırlığı devam etmiş, fakat Hz. Ali ve Ehl-i Beyt sevgisi, Şii inanışı adı altında olmasa da fark edilir derecede halk arasında yaygın hale gelmeye başlamıştır.[130] Bundan dolayı bazı kaynaklarda, Safevilerde Şiileşme yönündeki faaliyetlerin asıl Hoca Ali zamanında başladığından bahsedilmektedir.[131]

Şeyh İbrahim (Şeyhliği: 1429- 1447)

Hoca Ali'nin vasiyeti üzerine yerine geçen oğlu İbrahim ya da yaygın olan namıyla "Şeyh Şah", tarikatı yaymak için yoğun gayret sarf etti.[132]

---

128 Bazı kaynaklarda Osmanlının "Çerağ Akçesi" adındaki bu hediyeleri göndermeye Sadruddin Musa zamanında başladığından bahsedilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tahsin Yazıcı; "Safevîler", İslam Ansiklopedisi, C.X, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1963, s.53.

129 Selahattin Tansel; Sultan II. Beyazıt'ın Siyasi Hayatı, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1966, s.231; Walther Hinz; Uzun Hasah Ve Şeyh Cüneyd, Ter. Tevfik Bıyıkoğlu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992, s.7,9.

130 Nihat Azamat; "Erdebili Alâeddin", İslam Ansiklopedisi, C. XI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s.279.

131 Mustafa Ekinci**;** Anadolu Aleviliğinin Tarihsel Arka Planı**,** Beyan Yayınları, İstanbul 2002, s.58.

132 Edward G. Browne; A Literary History of Persia: Modern Times (1500-1924), C.IV, Cambridge University Press, Cambridge 1930, s.47.

Bölgedeki hâkim güçlerden biri olan Karakoyunlu Cihan Şah'ın Gürcistan Seferi (1440) esnasında ona açıkça destek veren Şeyh İbrahim, bu yardımlarından dolayı Karakoyunlular tarafından himaye edildi ve bu destek neticesinde tarikat bölgedeki faaliyetlerini rahat bir şekilde sürdürebildi. Şeyh İbrahim 1447'de rahatsızlanınca oğlu Cüneyd'i halef olarak tayin etti.[133]

Cüneyd Safevi (Şeyhliği: 1447- 1460)

Safevilerde şeyhlikten şahlığa geçiş Cüneyd Safevi döneminde başlamıştır. Cüneyd, tarikatın başına geçtiği ilk dönemlerde kendisini devirmek isteyen amcası Cafer (Hoca Ali'nin oğlu) ve bölgedeki en güçlü isimlerden biri olan Karakoyunlu Cihan Şah'ı karşısında buldu. Özellikle Cihan Şah, Şeyh Cüneyd'in geçmişteki tarikat şeyhlerinin aksine askeri ve siyasi oluşumlarda ön plana çıkmasından rahatsızdı.[134] Sünni düşünceye sahip olan Cafer ise Şeyh İbrahim dönemindeki nüfusunu kaybetmek istemediğinden dolayı şeyhliğe kendisinin çok daha layık olduğunu iddia ediyordu.[135]

Sünni düşünce yerine Şii düşüncesini benimseyen Cüneyd, şeyhi olduğu Safeviyye tarikatını da Şii çizgisine doğru taşımaya başladı. Bu değişim neticesinde beklediğinden daha fazla ilgi gören Şeyh Cüneyd, Sünnilikten Şia'ya kayma faaliyetlerini hızlandırdı.[136]

Cüneyd'in hızlı yükselişinden rahatsız olan Cihan Şah, Cafer'in de kışkırtmasıyla Cüneyd'e Erdebil'i terk etmesini

133 Ali Ekber Vilayeti; Sah Ismayıl Sefevi Dövründe Iranın Xarici Elaqeler Tarixi, Elhuda Nesriyyatı, Bakı 1998, s.34.

134 Derviş Dede Ahmed Efendi Müneccimbaşı; Sahaifü'l-Ahbar, C.III, Matbaa-ı Amire, İstanbul 1285/1868, s.180.

135 Reşat Öngören; "Sünni Bir Tarikattan Şii Bir Devlete: Safeviyye Tarikatı ve İran Safevi Devleti", Bilgi Ve Hikmet, İstanbul 1999, S.11, s.83.

136 Walther Hinz; Uzun Hasah Ve Şeyh Cüneyd, Ter. Tevfik Bıyıkoğlu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992, s.15.

aksi takdirde öldürüleceğini bildiren iki adet mektup yazdı.[137] Cüneyd, bu baskılar neticesinde 1448'de Erdebil'den ayrılarak Anadolu'ya yani Osmanlı devletinin topraklarına yerleşti. Ardından II. Murat'a bazı hediyeler gönderen Cüneyd, Kurtbeli'nde ikamet için izin istedi.[138] Şeyhin bu talebine II. Murat'ın veziri Halil Paşa'nın verdiği şu cevap ilginçtir: "Yedi derviş bir posta oturabilir ama bir tahta iki padişah sığmaz". Bu cevap üzerine Şeyhin teklifini reddeden II. Murat, Şeyh Cüneyd'e iki yüz duka altın, gelen dervişlere de yüzer akçe vererek onları geri çevirmiştir.[139]

II. Murat'tan aldığı olumsuz cevap üzerine Karaman'a giden Cüneyd, Şeyh Abdullatif Kudsi ile yaptığı bir münakaşa neticesinde görüşlerinden dolayı şiddetle eleştirilip bölgeyi biran önce terk etmesi istenmiştir.[140]

Konya civarından ayrılıp Toros Dağlarında yaşayan Varsak Türklerine sığınan Şeyh Cüneyd, Şeyh Abdullatif'in Karaman Beyini, "Cüneyd'in amacının sufilik olmayıp bir emirlik kurmak" olduğu konusunda uyarması üzerine, Karaman Bey'i Varsak Reisine Cüneyd'i yakalayıp kendisine teslim etmesi talimatını verdi.[141] Tehlikeyi önceden sezen Cüneyd, Halep taraflarına firar etti. Halep'te Arsuz Dağında bir kaleye yerleşen Şeyh Cü-

---

137 Kadı Ahmed b. Muhammed (Kazvini) Gaffar; Tarih-i Cihan-i Ara, Kitabfurusi Hafız, Tahran 1342/1963, s.261; Muhammed Kerim Yusuf Cemali; Teskil-i Devleti Safevi, Intisarat-ı Emir Kebir, Isfahan 1372/1994, s.62-64.

138 Menuçehr Parsadust; Şah İsmail-i Evvel, Sirket-i Sehami, Tahran 1375/1996, s.134; Selahattin Tansel; Sultan II. Beyazıt'ın Siyasi Hayatı, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1966, s.235.

139 Ahmed Aşıkpaşazade; Tevarih-i Ali Osman'dan Aşıkpaşazade Tarihi, Matbaa-ı Amire, İstanbul 1332, s.264.

140 Ahmed Aşıkpaşazade; Tevarih-i Ali Osman'dan Aşıkpaşazade Tarihi, Matbaa-ı Amire, İstanbul 1332, s.264-265.

141 Ahmed Aşıkpaşazade; Tevarih-i Ali Osman'dan Aşıkpaşazade Tarihi, Matbaa-ı Amire, İstanbul 1332, s.265-266; Walther Hinz; Uzun Hasah Ve Şeyh Cüneyd, Ter. Tevfik Bıyıkoglu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992, s.18.

neyd, burayı tekke olarak kullandı ve propaganda faaliyetlerine hız verdi.[142]

Şeyh Cüneyd Anadolu'da bulunduğu esnada kendini Ali evladı gibi göstererek, "Seyyid" unvanını kullanmış ve bu sayede özellikle göçebe Türk boyları arasından birçok müridi olmuştur.[143] Safeviyye tarikatının mürit sayısındaki bu artış Halep'teki mutasavvıfları endişelendirmiş, onlarda durumu bir mektupla Memluklu sultanı Çakmak'a bildirmişlerdir. Bunun üzerine sultan, Cüneyd'in yakalanmasını emretmiş ve çıkan çatışmada Cüneyd yetmiş müridini kaybetmiştir.[144]

Halep'ten kaçmak zorunda kalan Cüneyd, Osmanlı toprağı olan Canik'e yerleşti (1453). Canik'te de çok sayıda mürit bulan Cüneyd, Trabzon'a saldırma planları yapmaya başladı. Hıristiyan bir topluluğa karşı savaşma fikri Şeyh Cüneyd'in etrafındaki insanların ona olan bağlılıklarını artırdığı gibi ona muhalif olan kişilerin tepkilerini de en aza indirmişti. Trabzon Rum İmparatorluğu ile ilgili planlar yapılırken Osmanlı padişahı II. Mehmet'in, Hızır Bey'i Trabzon'u alması için gönderdiği haberini alan Cüneyd, bölgeyi terk ederek Akkoyunlu Uzun Hasan'a sığınmak zorunda kaldı.[145]

---

142 Hasan Onat; "Kızılbaşlılık Farklılaşması Üzerine", İslamiyat Dergisi, S.3, Kitabiyat Yayınları, Ankara 2003, s.115; Ahmed Aşıkpaşazade; Tevarih-i Ali Osman'dan Aşıkpaşazade Tarihi, Matbaa-ı Amire, İstanbul 1332, s.266.

143 Faruk Sümer; "Safevi Tarihi İle İlgili İncelemeler, I. ve II. Abbas Devirleri", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, S.69, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1990, s. 9; Ahmet Yaşar Ocak; Babailer İsyanı-Aleviliğin Tarihsel Altyapısı, Dergâh Yayınları, İstanbul 2000, s.157.

144 Ahmed Aşıkpaşazade; Tevarih-i Ali Osman'dan Aşıkpaşazade Tarihi, Matbaa-ı Amire, İstanbul 1332, s.266.

145 Bilal Dedeyev; "Safevi Tarikatı ve Osmanlı Devleti ilişkileri", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, S.5, Kasım 2008, s.205-223; Ahmed Aşıkpaşazade; Tevarih-i Ali Osman'dan Aşıkpaşazade Tarihi, Matbaa-ı Amire, İstanbul 1332, s.266-267; Seyfettin Erşahin; Akkoyunlular – Siyasal, Kültürel, Ekonomik ve Sosyal Tarih, Bizim Büro Yayınları, Ankara 2002, s. 166.

Karakoyunlulara muhalefet eden tüm toplulukları yanına çekmeye çalışan Uzun Hasan, Cüneyd'in Cihan Şah'la olan husumetinden faydalanarak onu, yanına çekmek ve bu sayede de Şii grupların desteğini kazanmak amacıyla Diyarbakır'a davet etti.[146] Cüneyd'in davete icabet etmesinin ardından aradaki bağı daha da kuvvetlendirmek isteyen Uzun Hasan, kız kardeşi Hatice Begüm ile Cüneyd'i evlendirdi.(1458).[147]

Cüneyd, Uzun Hasan ile akrabalık kurmanın rahatlığı ve etrafındaki insanların çoğalmasının verdiği güvenle on bir sene sonra tekrar Erdebil'e döndü. Fakat bu dönüş amcası Şeyh Cafer'i ve Karakoyunlu Cihan Şah'ı rahatsız edince Cüneyd tekrar Erdebil'den uzaklaşmak zorunda kaldı.[148]

İkinci kez Erdebil'den ayrılmak zorunda kalan Cüneyd, Kuzey Kafkasya'daki Çerkezlere doğru hareket geçti (1459). Yalnız o bölgeye ulaşabilmesi için Hazar Denizini batı kıyısındaki Derbentten geçmesi gerekiyordu. Derbent'i elinde bulunduran Şirvanşahlar, Cüneyd'in geçmişteki faaliyetlerinden haberdar oldukları için topraklarından geçmesine izin vermeyeceklerini bildirdiler. Fakat Cüneyd yoluna devam edeceğini bildirerek talebini yineledi. Bunun üzerine Şirvanşahlar, Karakoyunlular ile ittifak yaparak Cüneyd'in üzerine gittiler. 1460'ta yapılan savaşta Şeyh Cüneyd savaş alanında ölmüş ve onun ölümü üzerine müritleri dağılmıştır.[149]

---

146 Ahmed Aşıkpaşazade; Tevarih-i Ali Osman'dan Aşıkpaşazade Tarihi, Matbaa-ı Amire, İstanbul 1332, s.267.

147 Dervis Dede Ahmed Efendi Müneccimbaşı; Sahaifü'l-Ahbar, C.III, Matbaa-ı Amire, İstanbul 1285/1868, s.180.

148 Walther Hinz; Uzun Hasah Ve Şeyh Cüneyd, Ter. Tevfik Bıyıkoglu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992, s.34.

149 Seyfettin Erşahin; Akkoyunlular – Siyasal, Kültürel, Ekonomik ve Sosyal Tarih, Bizim Büro Yayınları, Ankara 2002, s. 167; Ahmed Aşıkpaşazade; Tevarih-i Ali Osman'dan Aşıkpaşazade Tarihi, Matbaa-ı Amire, İstanbul 1332, s.267; Dervis Dede Ahmed Efendi Müneccimbaşı; Sahaifü'l-Ahbar, C.III, Matbaa-ı Amire, İstanbul 1285/1868, s.180; Walther Hinz; Uzun Hasah Ve Şeyh Cüneyd, Ter. Tevfik Bıyıkoglu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992, s.35.

Şeyh Cüneyd'le birlikte Safeviyye tarikatı dini niteliğinin yanı sıra siyasi bir misyonda yüklenmiştir. Tarikat- siyaset ilişkisini iyi kuran Cüneyd, etrafına binlerce mürit toplamayı başarmıştır. Cüneyd'den sonra Safeviyye şeyhlerine "Sultan" lakabı takılmış ve ona "Şeyh Cüneyd" dendiği gibi "Sultan Cüneyd" de denmiştir.[150]

Şeyh Haydar (Şeyhliği: 1460- 1488)

Şeyh Cüneyd'in ölümünün ardından Safevi tarikatı üyeleri, oğlu Şeyh Haydar'ın etrafında toplanmaya başladılar. Şeyh Haydar döneminde Safevi tarikatı silahlanmaya başlamış ve Kızılbaşlık anlayışı ortaya çıkmıştır. Şeyh Haydar, Şeyh Cüneyd'in Uzun Hasan'ın kızkardeşi Hatice Begüm'le olan evliliğinden doğmuştur.[151] Haydar on yaşına kadar dayısı Uzun Hasan'ın yanında yetişmiştir.[152] Haydar'ın Erdebil tekkesinin başına getirilmesinde Uzun Hasan faktörü önemlidir. Çünkü Haydar şeyhliğe geldiğinde bu makamda Şeyh Cafer bulunuyordu ve Şeyh Cafer, Uzun Hasan'ın desteklediğini Haydar'ı tasvip etmese de karşı çıkmaya cesaret edemiyordu.[153]

Şeyh Haydar bölgede hâkim güç olan Akkoyunlular ile olan bağını daha da kuvvetlendirmek için Uzun Hasan'ın, Trabzon İmparatorunun kızı Despina Hatun (Katerina) ile olan evliliğinden doğan kızı Marta (Alemşah Begüm) ile evlenmiştir.[154] Şeyh

---

150 Menuçehr Parsadust; Sah İsmail-i Evvel, Sirket-i Sehami, Tahran 1375/1996, s.134,140-142.

151 Walther Hinz; Uzun Hasah Ve Şeyh Cüneyd, Ter. Tevfik Bıyıkoglu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992, s.35-35.

152 Carl Brockelmann; İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi, Ter. Neşet Çağatay, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992, s.261.

153 Yılmaz Öztuna; Büyük Türkiye Tarihi, C.II, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1977, s.194.

154 Edward G. Browne; A Literary History of Persia: Modern Times (1500-1924), C.IV, Cambridge University Press, Cambridge 1930, s.47; Menuçehr Parsadust; Sah İsmail-i Evvel, Sirket-i Sehami, Tahran 1375/1996, s.143; R.M. Savory; Iran Under the Safavids, Cambridge University

Haydar'ın Alemşah Begüm ile evliliğinden Ali, İbrahim ve İsmail adlarında üç oğlu ile üç kızı olmuştur.[155]

Şeyh Haydar'la birlikte Safeviyye tarikatı iyice siyasallaşarak, üniformalı ve silahlı müritlere sahip bir tarikat halini almıştır.[156]

Şeyh Haydar ilk seferini yirmi iki yaşına geldiğinde babasının intikamını almak ve ganimet kazanmak amacıyla Çerkezler üzerine 1483 ve 1487 yıllarında iki başarılı sefer düzenledi.[157] Safevilerin hızlı ilerleyişi Akkoyunlu sultanı Yakup'ta büyük bir rahatsızlık ve endişeye sebep oldu. Hatta Sultan Yakup, Şeyh Haydar'ı Tebriz'e çağırarak yeni seferlere çıkmaması ve Anadolu'daki müritleriyle irtibatını kesmesi konusunda sert bir dille uyardı. Şeyh Haydar ise bu uyarıyı dikkate almış gibi göründüyse de faaliyetlerine gizlice devam etmiş hatta 1484'te Maku bölgesinde Akkoyunlulara karşı çıkartılan isyanın arka planında rol almıştır.[158]

1484'te Haydar, annesi Hatice Begüm'ü, yeğeni olan Sultan Yakup'un yanına göndererek öncelikle ona olan bağlılığını bildirip ardından da Çerkezler üzerine bir sefer yapmak için izin istedi. Haydar'ın kendisine verdiği sözü tutup aşırıya gitmeye-

---

Press, Cambridge 1980, s.18; Faruk Sümer; "Safevi Tarihi İle İlgili İncelemeler, I. ve II. Abbas Devirleri", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, S.69, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1990, s. 12; Seyfettin Erşahin; Akkoyunlular – Siyasal, Kültürel, Ekonomik ve Sosyal Tarih, Bizim Büro Yayınları, Ankara 2002, s. 168.

155 Edward G. Browne; A Literary History of Persia: Modern Times (1500-1924), C.IV, Cambridge University Press, Cambridge 1930, s.48.

156 Fazlullah B. Ruzbihan el-Hunci Isfahani; Tarih-i Alem-i Ara-yi Emini, Ter. V.F.Minorsky, The Royal Asiatic Society, London 1992, s.58-59.

157 Fazlullah B. Ruzbihan el-Hunci Isfahani; Tarih-i Alem-i Ara-yi Emini, Ter. V.F.Minorsky, The Royal Asiatic Society, London 1992, s.53,59-60.

158 Fazlullah B. Ruzbihan el-Hunci Isfahani; Tarih-i Alem-i Ara-yi Emini, Ter. V.F.Minorsky, The Royal Asiatic Society, London 1992, s.60; Cefer İbrahimov;, Sefevlerin Erdebil Hakimiyyeti Tarixine Dair, Bakı: Azerbaycan Dövlet Pedagoji Institutu Nesriyyatı, Bakı 1960, s.391.

ceğini düşünen Sultan Yakup, izin verdiği gibi Çerkezlere giden yol üzerinde bulunan kayınpederi Şirvanşah Ferruh Yesar'a da mektup yazarak Haydar'a yardımcı olmasını istedi.[159] İstediği desteği alan Şeyh Haydar, etrafına topladığı müritleriyle birlikte Çerkezlere doğru harekete geçti ve yolda Şirvanşahlara bir elçi göndererek Sultan Yakup'un fermanı gereği yardımlarını beklediğini bildirdi. Şemali'ye giden elçinin, Şirvanşahların rehavet içinde olduklarını ve kolaylıkla ele geçirilebileceklerini belirten bir haber göndermesi üzerine Haydar, harekâtın yönünü Çerkezlerden Şirvanşahlara çevirdi.[160] Hiç beklenmedik bir saldırıyla karşı karşıya kalan Ferruh Yesar ülkenin içlerine doğru çekilmek zorunda kaldı ve Sultan Yakup'tan yardım talep etti.[161] Sultan Yakup'un, Şeyh Haydar'ı cezalandırmak için gönderdiği ordu Ferruh Yesar'ın ordusuyla birleşerek karşı harekâta başladı. Haydar bazı münferit başarılar kazandıysa da Elburz Dağı civarındaki savaşta yenilerek öldürüldü. (1488)[162]

Haydar'ın ölüm haberi Osmanlı toprağı olan Anadolu'da büyük yankı uyandırdı. Bu tepkilerin büyüklüğü Erdebil merkezli olan Safeviyye tarikatın bu dönemde Anadolu'da da propaganda faaliyetlerinin yoğunluğu hakkında bize fikir vermektedir.[163]

---

159 Menuçehr Parsadust; Sah İsmail-i Evvel, Sirket-i Sehami, Tahran 1375/1996, s.149-150,152.

160 Fazlullah B. Ruzbihan el-Hunci Isfahani; Tarih-i Alem-i Ara-yi Emini, Ter. V.F.Minorsky, The Royal Asiatic Society, London 1992, s.62-62; Walther Hinz; Uzun Hasah Ve Şeyh Cüneyd, Ter. Tevfik Bıyıkoglu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992, s.72.

161 Dervis Dede Ahmed Efendi Müneccimbaşı; Sahaifü'l-Ahbar, C.III, Matbaa-ı Amire, İstanbul 1285/1868, s.177; İsmail Hakkı Uzunçarsılı; Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1969, s. 195.

162 Ghulam Sarwar; History of Shah Ismail, Author Muslim University Press, Aligarh 1939. s.25; İsmail Hakkı Uzunçarsılı; Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1969, s. 195; Dervis Dede Ahmed Efendi Müneccimbaşı; Sahaifü'l-Ahbar, C.III, Matbaa-ı Amire, İstanbul 1285/1868, s.181.

163 Remzi Kılıç; Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006, s.32.

Bu tepkiler karşısında II. Beyazıd, Sultan Yakup'tan bir açıklama istemek zorunda kalmış, oda cevaben yazdığı mektupta Haydar'ın faaliyetlerini ve neden öldürüldüğünü açıklamıştır. Sultan Yakup'tan aldığı cevap sonrası Şeyh Haydar'ın öldürülmesini memnuniyetle karşılayan II. Beyazıt[164], Şeyh Haydar ve taraftarlarını sapık bir grup olarak nitelemiş ve onlara beddua dahi etmiştir.[165]

Sultan Ali (Şeyhliği: 1488- 1494)

Akkoyunlu sultanı Yakup, Şeyh Haydar tehdidini ortadan kaldırdıktan sonra onun oğulları içinde bazı tedbirler almıştır. Tarikat mensupları Şeyh Haydar'ın ölümü üzerine büyük oğlu Ali'nin etrafında toplanmaya başlayınca Sultan Yakup, kız kardeşi Alemşah Begüm ve oğulları Ali, İbrahim ve İsmail'i Şiraz'a göndererek İstahi kalesine hapsettirdi.[166] Bazı kaynaklarda bu üç kardeşin önce Van Gölündeki Akdamar kalesine hapsedildiklerinden bahsedilmektedir.[167]

Sultan Yakup'un 1490'da ölümü üzerine Akkoyunlu devletinde büyük taht kavgaları çıkmıştı.[168] Bu kargaşa esnasında Alemşah Begüm ve üç oğlu serbest bırakıldılar. Hatta Akkoyunlu sultanı Rüstem Şah onlardan maruz bırakıldıkları sıkın-

164 Ahmed Aşıkpaşazade; Tevarih-i Ali Osman'dan Aşıkpaşazade Tarihi, Matbaa-ı Amire, İstanbul 1332, s.264.

165 Adel Allouche; Osmanlı-Safevi İlişkileri: Kökenleri ve Gelişimi, Ter. Ahmet Emin Dağ, Anka Yayınları, İstanbul 2001, s.64.

166 İsmail Hakkı Uzunçarşılı; Osmanlı Tarihi: İstanbul'un Fethinden Kanunî Sultan Süleyman'ın Ölümüne Kadar, C.II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1983, s.227; Faruk Sümer; Safevi Devleti'nin Kurulusu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s.14.

167 Şeref Han; Şerefname- Osmanlı-İran Tarihi, Ter. Mehmet Emin Bozarslan, Ant Yayınları, İstanbul 1971, s.135-136; Laurence Lockhart; Persian Cities, Luzac and Company LTD, London 1960, s.53.

168 Seyfettin Erşahin; Akkoyunlular – Siyasal, Kültürel, Ekonomik ve Sosyal Tarih, Bizim Büro Yayınları, Ankara 2002, s. 120.

tılardan dolayı özür dilemiş ve mağduriyetlerini giderme sözü vermiştir.[169]

Yeniden tarikatın başına geçen Şeyh Ali, etrafına topladığı müritleriyle birlikte Rüstem Şah saflarına katılarak saltanat mücadelesinde ona açık destek vermiştir. Rüstem Şah'ta Şeyh Ali'nin tarikat liderliğini resmen tanıyarak Erdebil şehrinin reisliğini ona verdi. Artık Safevi tarikatının resmen tanınmasıyla birlikte Erdebil şehri dini-siyasi bir merkeze dönüşmüş ve Şeyh Ali, "Sultan Ali" unvanıyla anılmaya başlamıştır.[170]

Sultan Ali'nin gittikçe güçlenmesi, durumdan rahatsız olan Rüstem Şah'ı bazı önlemler almaya sevk etti. Sultan Ali'nin Erdebil dışında bir yerde ikamet ederse müritleriyle irtibatının kopacağını düşünen Rüstem Şah, onu Tebriz'e davet etti.[171] Sultan Ali'de bu davete icabet ederek Tebriz'de yaşamaya başladıysa da müritleriyle olan irtibatı bir türlü kesilmemişti. Sorunu kökten çözmek niyetinde olan Rüstem Şah, Sultan Ali'ye suikast düzenletmeye karar verdi.[172] Durumu önceden haber alan Sultan Ali, Erdebil'e kaçmayı başardıysa da Rüstem Şah, kendisi için tehdit olarak gördüğü bu insanı ortadan kaldırmak için beş bin kişilik bir orduyu arkasından gönderdi.[173]

---

169 R.M. Savory; Iran Under the Safavids, Cambridge University Press, Cambridge 1980, s.21.

170 Süleyman Eliyarlı; "Qurtulus Herekatı – Feodal Dövletleri", Azerbaycan Tarixi, Azerbaycan Nesriyyatı, Bakı 1996, s. 326; Giyasüddin Hümmaüddin (Handemir) el- Hüseyni; Tarihu Habibi's-siyer fi Ahbari Efradi Beşer, Ter. Muhammed Dubeyr Siyaki, Çaphane-yi Haydari, C.IV, Tahran 1342/1963, s.440.

171 Hasan Rumlu; Şah İsmail Tarihi (Ahsenü'-t-tevarih),Ter. Cevat Cevan, Ardıç Yayınları, Ankara 2004, s.3.

172 Dilaver Akkoyunlu; Akkoyunlular ve Bayburt, Bizim Büro Basımevi, Ankara 1992, s. 133.

173 Walther Hinz; Uzun Hasah Ve Şeyh Cüneyd, Ter. Tevfik Bıyıkoglu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992, s.81-82; R.M. Savory; Iran Under the Safavids, Cambridge University Press, Cambridge 1980, s.21.

Akkoyunlular ile savaşın kaçınılmaz olduğunu anlayan Sultan Ali, tarikatın önde gelenlerini toplayarak kardeşi İsmail'in kendisinin halefi olduğunu bildirdi. Daha sonra güvendiği yedi sufiyi seçerek onlara kardeşleri İbrahim ve İsmail'i Erdebil'den kaçırma ve muhafaza etme görevini verdi. Bu toplantıdan kısa süre sonrada Rüstem Şah'ın adamları tekkeyi basarak Sultan Ali'yi öldürmüş ve Erdebil şehrini yağmalayarak talan etmişlerdir.[174]

174 Hasan Rumlu; Şah İsmail Tarihi (Ahsenü'-t-tevarih),Ter. Cevat Cevan, Ardıç Yayınları, Ankara 2004, s.5; Alem-i Ara-yi Safevi, ed. Yedullah Şükrî, İntişarat-ı İttilaât, Tahran 1363/1989, s.39.

İSMAİL SAFEVİ/ ŞAH İSMAİL

(Şeyhliği: 1499- 1524 / Hükümdarlığı: 1501- 1524)

İsmail, abisi tarafından tarikat şeyhliğine tayin edildiğinde daha sekiz yaşındaydı. Bu yaşlarda tarikat işleriyle uğraşamayacağı ve hayatının tehlikede olduğu bilindiği için tarikatın önde gelenleri onu beş sene saklamış ve korumuşlardır.[175] İsmail ve kardeşi İbrahim tekkeden çıkarıldıktan sonra ilk olarak Erdebil'de Kadı Ahmet Kakuli'nin[176], daha sonra Hancan adlı bir kadının, ardından da Dulkadirli Aba adında başka bir kadının evinde saklandı. Bu esnada annesi Alemşah Begüm'e dahi oğulların can güvenliğini tehlikeye atmamak için yerleri söylenmiyordu.[177]

Rüstem Şah'ın adamlarının şehirdeki aramaları netice vermeyince yapılan baskı ve işkencelerin boyutu da artmıştı. İsmail ve kardeşinin yerinin açığa çıkacağından korkan Aba, onları Allahverdi Ağa adında birinin türbesine sakladı. Daha sonra Aba, tarikatın önde gelenlerinden Rüstem Bey'e çocukların artık Erdebil'de saklanmalarının çok zor olduğunu ve her an yakala-

---

175 Hasan Rumlu; Şah İsmail Tarihi (Ahsenü'-t-tevarih),Ter. Cevat Cevan, Ardıç Yayınları, Ankara 2004, s.4.

176 Hasan Rumlu; Şah İsmail Tarihi (Ahsenü'-t-tevarih),Ter. Cevat Cevan, Ardıç Yayınları, Ankara 2004, s.6.

177 Walther Hinz; Uzun Hasah Ve Şeyh Cüneyd, Ter. Tevfik Bıyıkoglu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992, s.83.

nabileceklerini bildirdi. Rüstem Bey'de etrafına topladığı insanlarla bu türbeye gelerek iki kardeşi buradan çıkarıp Kargan köyü vaizi Ferruhzad'ın evine götürdü.[178]

Erdebil'de Aba başta olmak üzere İsmail ve İbrahim'in saklanmalarına yardımcı olan herkesin tespit edilip öldürüldüğü haberini alan Rüstem Bey, iki kardeşin Reşt'e götürülmesine karar verdi. Rüstem Bey önderliğindeki yaklaşık seksen kişilik Kızılbaş müridi çocukları önce Tulnov'a, ardından da Gilan'a bağlı Gaskar üzerinden Reşt şehrine götürdüler. Burada ikamet ederken Gilan hâkimi Mirza Ali'nin daveti ile Lahican bölgesine gittiler.[179] Lahican'da İsmail'e Hoca Şemseddin Lahici adlı bir öğretmen tutularak okuma-yazma ve Kur'an tilaveti öğretildi.[180]

İsmail'in Gilan'da olduğunu öğrenen Rüstem Şah, buraya askeri sefere hazırlanırken ülkede yeniden baş gösteren taht kavgaları yüzünden bu fikrinden vazgeçmek zorunda kaldı. Daha sonraki dönemlerde taht mücadeleleri devam etti ve bu karışıklıklar esnasında Rüstem Şah öldü. Onun yerine tahta geçenlerse pek bir varlık gösteremediler. Böylece İsmail ve tarikat mensupları üzerindeki baskı ve tehditte ortadan kalkmış oldu.[181]

---

178 Hasan Rumlu; Şah İsmail Tarihi (Ahsenü'-t-tevarih),Ter. Cevat Cevan, Ardıç Yayınları, Ankara 2004, s.6-7.

179 Hasan Rumlu; Şah İsmail Tarihi (Ahsenü'-t-tevarih),Ter. Cevat Cevan, Ardıç Yayınları, Ankara 2004, s.8-9; Walther Hinz; Uzun Hasah Ve Şeyh Cüneyd, Ter. Tevfik Bıyıkoglu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992, s.84.

180 Hasan Rumlu; Şah İsmail Tarihi (Ahsenü'-t-tevarih),Ter. Cevat Cevan, Ardıç Yayınları, Ankara 2004, s.11.

181 Hasan Rumlu; Şah İsmail Tarihi (Ahsenü'-t-tevarih),Ter. Cevat Cevan, Ardıç Yayınları, Ankara 2004, s.17-18.

Safevi Devletinin Kuruluşu Öncesi Hazırlıklar

Akkoyunlu devletindeki siyasi istikrarsızlık, on üç yaşına gelmiş olan İsmail tarafından yakından izleniyordu.[182] İsmail, 1499 yılında yanına Rüstem Bey gibi önemli isimleri de alarak Erdebil'e doğru yola çıktı. Bu yolculuk esnasında İsmail'in Tarom denen bölgeye ulaştığında etrafında bin beş yüze yakın insan toplamış olduğu rivayet edilmektedir.[183] İsmail, Erdebil'e girdiğinde ilk olarak atalarının türbelerini ziyaret etti. Fakat bu esnada şehrin valisinin uyarısı üzerine Erdebil'i tekrar terk etmek zorunda kaldı.[184]

İsmail, Erdebil'den ayrıldıktan sonra Ercivan'a yöneldi ve burada Karakoyunlu Cihan Şah'ın torunu Sultan Hüseyin Barani tarafından karşılandı.[185] Birkaç gün onun misafiri olan İsmail, Barani'nin amacının dostluk olmadığını anlayınca derhal tarikatın önde gelenleriyle meşveret meclisini toplandı ve bölgeden ayrılma kararı alındı.[186]

---

182 Mehmet Hemdemi Çelebi Solakzade; Solakzade Tarihi, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1298, s. 316.

183 Hasan Rumlu; Şah İsmail Tarihi (Ahsenü'-t-tevarih),Ter. Cevat Cevan, Ardıç Yayınları, Ankara 2004, s.34.

184 Adel Allouche; Osmanlı-Safevi İlişkileri: Kökenleri ve Gelişimi, Ter. Ahmet Emin Dağ, Anka Yayınları, İstanbul 2001, s.69,80.

185 Ghulam Sarwar; History of Shah Ismail, Author Muslim University Press, Aligarh 1939. s.34.

186 Hasan Rumlu; Şah İsmail Tarihi (Ahsenü'-t-tevarih),Ter. Cevat Cevan, Ardıç Yayınları, Ankara 2004, s.43.

İsmail'in sıradaki güzergâhı Anadolu'ydu ve bu amaçla Kağızman, Erzurum ve Tercan'dan geçerek 1499'da Erzincan'a vardı.[187] İsmail'in Anadolu'ya gelişi buradaki müritleri arasında büyük sevinç uyandırdı. Bu sefer esnasında Safevi ailesine bağlılıkları bilinen ve çoğu Anadolu'da oturan Rumlu, Ustaclu, Tekeli, Şamlu, Dulkadir, Varsak, Çepni, Turgudlu, Afşar, Kaçar gibi Türk boyları[188]

187 Hasan Rumlu; Şah İsmail Tarihi (Ahsenü'-t-tevarih),Ter. Cevat Cevan, Ardıç Yayınları, Ankara 2004, s.44-45.

188 **Safevi Devletinin Kuruluşunda Etkisi Olan Türk Boyları:**
1. Rumlu: Osmanlı idari teşkilatında "Eyaleti Rum" (Anadolu'nun geneli içinde kullanılan "Rum" adıyla karıştırılmaması için "Rumiyyei Suğra" da denmektedir.) denen ve özellikle Tokat, Amasya, Sivas'a bağlı Koyulhisar ve Karahisar bölgelerinde yerleşmiş olan Türk boyudur. Nur Ali Halife, Piri Bey ve Div Sultan tanınmış beylerindendir.
2. Ustaclu: Çoğunluğu Sivas, Tokat ve Amasya'da yaşamakta olup, bir bölümü Kırşehir'e göç edip "Ulu Yörük" adını alan Türk boyudur. Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar'ın müritlerinin çoğu bu boya mensuptur.
3. Tekeli: Antalya, Hamid (Isparta) ve Menteş (Muğla) civarlarında yerleşmiş Türk boyudur. Şahkulu isyanı sonrasında daha da güçlenmişler ve İran'a göç ederek orada, Saru Ali ve Burun Sultan gibi Tekeli Beylerinin büyük çabalarıyla Safevi Devletinin kurulmasında ön planda yer almışlardır.
4. Şamlu: Osmanlının "Halep Türkmenleri" dediği, göçebe bir boy olan Şamlular yazın Sivas'ın güneyindeki Uzunyayla'da kışında Halep-Antep arasındaki bölgede yaşarlardı. Şeyh Cüneyt Antalya'ya geldiğinde ona mürit olan Şamlular, Erdebil Tekkesi'nin Anadolu'daki ilk üyeleri olmuşlardır. Hatta Şah İsmail'in Emirul Umeralığa getirdiği Lala Hüseyin Bey bu boydandır.
5. Dulkadir (Zu'l Kadr): Genelde Maraş ve Yozgat illerinde yaşayan bir Türk boyudur. Fars valisi İlyas Bey, Şeyh Haydar'ın müridi ve Şah İsmail'in Merv valiliğini yapmış olan Dede Abdal Bey bu boydandır.
6. Varsak: Torosların Tarsus bölgesinde ikamet eden bu Türk boyu, Şeyh Cüneyd'in Anadolu'da bulunduğu dönemlerde onun müridi olmuş ve Safevi Devletinin kuruluşunda önemli rol oynamışlardır. Kemah Kalesi kumandanı Yusuf Bey ve yardımcısı Muhammed Bey bu boydandır.
7. Çepni: Şiiliğe karşı ılımlı olan bu Türk Boyu dağınık halde yaşamıştır. Özellikle XV. yüzyılda bir kısmı Halep Türkmenlerinin bölgesinde, bir kısmı Ulu Yörüklerin bölgesinde, bir kısmı da Trabzon, Bayburt, Gümüşhane, Giresun ve Canik (Ordu, Samsun) bölgelerinde iskan etmişlerdir.
8. Turgudlu: Karaman bölgesinde ikamet eden bir Türk boyudur. Şah İsmail'in mektuplaştığı Musa Bey bunlardandır. (Buraya kadar verilen sekiz Türk boyu hakkında detaylı bilgi için bkz. Faruk Sümer; Safevi Devleti'nin

İsmail'in etrafında toplandılar.[189]

Osmanlının bu dönemde batıda fetihlerle uğraşması, Orta ve Güney Anadolu'da Safevi sempatizanlarının artmasına ve İsmail'in onlarla rahatça irtibat kurabilmesini sağladı. Osmanlı durumu kontrol altına almak için Anadolu Beylerbeyi Yahya Paşa'yı Ankara tarafına sevk etti ve Amasya valisi Sultan Ahmet'e de hazırlıklı olması talimatını verdi.[190] Fakat İsmail, rüyasında "On iki imamla" istişarede bulunduğunu ve onların, eski düşmanları Şirvanşahlar üzerine gidilmesini istediklerini belirterek Anadolu'dan Şirvan'a yönelme kararı aldı. Böyle olunca da Osmanlı tedbirlerinden vazgeçti.[191]

Şirvan seferi sırasında İsmail'in yanında Ustaclu, Şamlu, Rumlu, Tekeli, Dulkadir, Afşar, Kaçar, Varsak ve Karabağ kabilelerinden yaklaşık yedi bin asker toplanmıştı.[192] Şirvan ordusuy-

---

Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s.43-50.)

9. Afşar: Afşar boyu, Oğuz Kağan Destanı'na göre Oğuzların 24 boyundan biridir. Büyük göç ile birlikte Huzistan yoluyla bir grup da Irak, Suriye yoluyla Anadolu'ya gelmişler, bu arada İran, Irak, Suriye, Afganistan ve Azerbaycan'a da yayılmışlardır. Safevi Devletinin yıkılmasının ardından Afşar Nadir Şah tarafından İran'da Afşar Hanedanlığını kurmuşlardır.

10. Kaçar: Oğuz Türklerinden olup, XV. yüzyılda bugünkü Dağlık Karabağ'da göçebe hayat sürdüren Türk boyudur. Safevilerden sonra kurulan Afşar Hanedanlığınının ardından İran'da Pehlevi dönemine kadar hüküm sürmüşlerdir. (Afşarlar ve Kaçarlar hakkında detaylı bilgi için bkz. Yasin İpek; İran'da Kaçar Türk Hanedanlığı-Babilik ve Bahailik, Ekim Yayınları, İstanbul 2010, s.4,8,11-12.)

189 Remzi Kılıç; XVI ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı-İran Siyasi Antlaşmaları, Tez Yayınları, İstanbul 2001, s.13.

190 Mehmet Hemdemi Çelebi Solakzade; Solakzade Tarihi, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1298, s. 316-317.

191 Hasan Rumlu; Şah İsmail Tarihi (Ahsenü'-t-tevarih),Ter. Cevat Cevan, Ardıç Yayınları, Ankara 2004, s.51-52.

192 Dervis Dede Ahmed Efendi Müneccimbaşı; Sahaifü'l-Ahbar, C.III, Matbaa-ı Amire, İstanbul 1285/1868, s.182; Giyasüddin Hümmaüddin (Handemir) el- Hüseyni; Tarihu Habibi's-siyer fi Ahbari Efradi Beşer, Ter. Muhammed Dubeyr Siyaki, Çaphane-yi Haydari, C.IV, Tahran 1342/1963, s.453.

la yapılan **Cebani savaşında (1500)** galip gelen İsmail ile tekrar savaşmayı göze alamayan Şirvan şahının oğlu Şeyh Şah, dağılan ordusunu yeniden toparladıysa da bölgeyi terk etmiştir.[193]

Şirvan zaferi sonrası Gülistan Kalesi ve Bakü'de İsmail'e karşı bazı direniş hareketleri başladı. Ticari ve politik açıdan önemli bir konuma sahip olan Bakü'yü ele geçirmek isteyen İsmail, yaklaşık üç gün süren savaştan sonra Bakü şehrini aldı. [194] İsmail'in gazabından korkan Bakü halkından bir grup ellerinde Kur'an-ı Kerim'lerle onun huzuruna gelerek af dileyince, İsmail'de bin tümenlik vergi mukabilinde Bakü'deki işgali durdurdu ve ardından Gülistan Kalesini kuşattı.[195]

Gülistan Kalesinin kuşatılması sırasında Akkoyunlu Elvend Mirza'nın büyük bir orduyla sefere çıktığı haberini alan İsmail, Safevi ileri gelenleriyle istişare yaparak Azerbaycan tahtının Gülistan Kalesinden çok daha önemli olduğu kararına vararak kuşatmaktan vazgeçti.[196] İsmail, Kaçar Kara Piri Bey komutasındaki öncü kuvveti Nahcıvan tarafına gönderdi. Bu öncü birlikle Akkoyunlu orduları arasında zaman zaman çatışmalar sürerken taraflar arasında diplomatik ilişkilerde devam etmiş ve İsmail ile Elvend Mirza arasında mektuplaşmalar olmuştur. Elvend Mirza, İsmail'e Şirvan'a dönüp elindekiyle yetinmesini söylerken İsmail, Elvend Mirza'dan I. İmam Hz. Ali'nin yolunu tutup Şiiliği kabul etmesini istedi. Şayet Şiiliği kabul ederse onu kardeş olarak kabul edip ona biat edeceğini dahi bildirdi.[197] Her iki tarafında bu

193 Faruk Sümer; Safevi Devleti'nin Kurulusu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s.21.

194 Mirza Abbaslı; Sah Ismayıl Xetainin Ömür Yoılu Miniatürlerde, Isıq Nesriyyatı, Bakı 1981, s.13.

195 Hasan Rumlu; Şah İsmail Tarihi (Ahsenü'-t-tevarih),Ter. Cevat Cevan, Ardıç Yayınları, Ankara 2004, s.57.

196 Hasan Rumlu; Şah İsmail Tarihi (Ahsenü'-t-tevarih),Ter. Cevat Cevan, Ardıç Yayınları, Ankara 2004, s.57-58.

197 Ali Ekber Vilayeti; Sah Ismayıl Sefevi Dövründe Iranın Xarici Elaqeler Tarixi, Elhuda Nesriyyatı, Bakı 1998, s.100-101.

önerileri kabul etmemesi üzerine ordular Şerur Çölü'nde karşı karşıya geldiler (**Şerur Savaşı 1501**).[198] Yapılan savaş neticesinde Akkoyunlular yenildiler ve bölgede etkin güç artık Safeviler oldu. İsmail 1501'de Tebriz'e girip Akkoyunlu saltanatına son vererek Safevi Hanedanlığını kurdu.[199]

Safevi Devletinin Kuruluşu

Şerur Savaşı sonrasında kurulan Safevi Devleti, kuzeybatıda Osmanlı, doğuda Şeybani, batıda ise Memluklar gibi Sünni Müslüman olan devletlere komşu olmuştu. İsmail ilk iş olarak resmi devlet mezhebi olarak Şiiliği seçti ve bunu ilan etti. Ayrıca hutbelere on iki imamın ismini de ekleterek, çarşıda-pazarda Ebu Bekir, Ömer, Osman, Muaviye ve Yezid'in lanetlenmesini, ayrıca halk arasında da bu isimlerin kullanılmamasını, bu talimatına uymayan ya da karşı gelen olursa idam edilmesini emretti.[200] Yeni basılan sikkelerin üzerlerine "La İlahe İllallah ve Muhammedün Resullullah ve Aliyyün Veliyullah" cümlesini yazdırdı.[201]

"Şah" unvanını kullanmayı tercih eden İsmail, hem dini hem de dünyevi hâkimiyetin tek sahibi olmuştu.[202] Şah İsmail, temelleri Şeyh Safiyuddin zamanında atılan, Anadolu ve diğer bölgelerdeki Safeviyye tarikatı temsilcilerinin başı (reisi) olan "Halifetü'l Hulefa" makamını yeniden teşkil etti.[203] Şah İsmail,

198 Kadı Ahmed b. Muhammed (Kazvini) Gaffar; Tarih-i Cihan-i Ara, Kitabfurusi Hafız, Tahran 1342/1963, s.256-257.

199 Oqtay Efendiyev; Azerbaycan Sefeviler Dövleti, Azerbaycan Dövlet Nesriyyatı, Bakı 1993, s.118.

200 Remzi Kılıç; Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006, s.36.

201 İskender Bey Türkmen Münşi; Tarih-i Alem-i Ara-yı Abbasi, C.I, Dünya-yi Kitap, Tahran 1377/1998, s.47.

202 Nazım Ceferli; Sefeviler Dövleti, Hakimiyyet ve Idareçilik Orqanları, "Hüquq Edebiyyatı" Neşriyyatı, Bakı 2000, s.13.

203 Nazım Ceferli; Sefeviler Dövleti, Hakimiyyet ve Idareçilik Orqanları, "Hüquq Edebiyyatı" Neşriyyatı, Bakı 2000, s.92.

dedesi Uzun Hasan'ın yaptığı gibi devleti sadece askeri güç üzerine temellendirmeyip, kendisi ve haleflerinin kökenlerini Hz. Ali soyuna dayandırdıktan sonra Şia'da gelmesi beklenen imam fikriyle de yarı ilahi bir kişilik halini aldı.[204]

Şah İsmail devleti oluşturan, kabilelerin farklı soylara dayanmasını dillendirmeyip, bunların geneline "Kızılbaş" adını vererek, dini bir kardeşlik bağıyla kendisine ve devlete karşı itaatlerini pekiştirmeye gayret etti.[205]

XIV. ve XV. yüzyıllara gelindiğinde İran, Azerbaycan ve Horasan'da toprak sahipleri (kırsaldaki nüfuslu kimseler) ve şehirlerde yaşayan halkın çoğunluğu Sünni olup, Mazenderan ve Gilan bölgeleri dışında çok az sayıda Şia mensubu bulunuyordu. Şah İsmail 1501'de Tebriz'i aldığında şehir halkının üçte ikiye yakını Sünni idi ve Kum, Kaşan ve Rey dışındaki diğer bölgelerde de durum farklı değildi.[206] Şah İsmail'in Şiiliği resmi devlet mezhebi olarak kabul etmesinin ardından tüm bu dengeler değişti ve yukarıda bahsettiğimiz bölgelerde yaygın olan mezhep Şiiliğe dönüştü.[207] Safevilerin yükselişi esnasında bölgede Nurbahşiyye, Zehebiyye, Nimetullahiyye, Kevahibzadeler, Halvetiyye ve Kübriyye gibi bazı tarikat ve dini cemaatlerde bulunuyordu.[208] Bunlardan Nurbahşiyye ve Zehebiyye dışındakiler Şia'yı kabul

204 Marshall G. S. Hodgson; The Venture of Islam, Conscience and History in a World Civilization, C.III, The University of Chicago Press, Chicago& London 1974, s.30.

205 Marshall G. S. Hodgson; The Venture of Islam, Conscience and History in a World Civilization, C.III, The University of Chicago Press, Chicago& London 1974, s.30.

206 Edward G. Browne; A Literary History of Persia: Modern Times (1500-1924), C.IV, Cambridge University Press, Cambridge 1930, s.53; R.M. Savory; Iran Under the Safavids, Cambridge University Press, Cambridge 1980, s.29.

207 Carl Brockelmann; İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi, Ter. Neşet Çağatay, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992, s.263.

208 Abdülbaki Gölpınarlı; Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiîlik, Der Yayınevi, İstanbul 1979, s.174.

etmeyince bu Sünni gruplar ortadan kaldırıldılar ya da bölgeyi terk etmek zorunda bırakıldılar.[209]

Safeviler, yaşadıkları bölgelerde yeni yayılmaya başlayan Şiiliğin daha iyi anlaşılıp yaşanması için Arap coğrafyasındaki bazı Şii âlimleri Tebriz'e davet ettiler ve onlara büyük hürmet gösterdiler. Bu yoğun ilgi, ilerleyen dönemde Safevilere bağlı Şii ulema sınıfının oluşmasını da sağladı.[210] Tüm bu gelişmeler yaşanırken halkın büyük çoğunluğunun Sünni olduğu İsfahan, Şiraz, Kazerun, Herat ve Yezd gibi bölgelerde Şii propagandasının yoğunlaşması ve resmi devlet mezhebi olarak kabul edilmesinden rahatsızlık duyanlar tarafından isyanlar çıkarıldıysa da bu isyanlar çok sert bir şekilde bastırıldı.[211]

Şah İsmail, 1503 yılı başlarında Fars ve Irak-ı Arap bölgelerini elinde tutan Akkoyunlu Murat Mirza'nın varlığından rahatsızlık duyuyordu. Ona yazdığı mektupta kendisine biat etmesi durumunda Irak-ı Arab'ı ona vermeyi taahhüt etti.[212] Murat Mirza bu teklifi reddedince Şah İsmail harekete geçti ve Hemedan civarında yapılan savaşta Safeviler galip geldi. (**Hemedan Savaşı 1503**)[213] Canını zor kurtaran Murat Mirza, önce Şiraz taraflarına ardından da Dulkadiroğullarına sığındı. Hatta Dulkadiroğlu beyinin kızıyla evlenerek ilişkilerini daha da sağlamlaştırmaya çalıştı. Akkoyunlu tahtını tekrar ele geçirmek isteyen Murat Mirza, Dulkadiroğullarıyla bağlarını kuvvetlendirdikten sonra Osmanlı Sultanı I. Selim'in Azerbaycan seferi sırasında ondan taraf ola-

---

209 Mazlum Uyar; Şiî Ulemanın Otoritesinin Temelleri, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2004, s.114.

210 Mazlum Uyar; İmamiye Şia'sında Düşünce Ekolleri Ahbarilik, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2000, s.140-147.

211 Oqtay Efendiyev; Azerbaycan Sefeviler Dövleti, Azerbaycan Dövlet Nesriyyatı, Bakı 1993, s.50.

212 Oqtay Efendiyev; Azerbaycan Sefeviler Dövleti, Azerbaycan Dövlet Nesriyyatı, Bakı 1993, s.45.

213 Şeref Han; Şerefname- Osmanlı-İran Tarihi, Ter. Mehmet Emin Bozarslan, Ant Yayınları, İstanbul 1971, s.138.

rak Osmanlının da desteğini kazanmaya çalıştıysa da, bu esnada Murat Mirza'nın ölmesi üzerine bu tehditte kendiliğinden ortadan kalkmış oluyordu.[214]

Osmanlının batıdaki ilerleyişinden endişe duyan Avrupa devletleri çözümün Şah İsmail'de olduğunu düşünüyorlardı. Çünkü Hemedan savaşı sonrasında İran coğrafyasının tamamına yakınını ele geçirme harekâtına başlayan Şah İsmail, 1505 yılına gelindiğinde Horasan dışında tüm İran'ı zaptetmiş güçlü bir hükümdar olmakla beraber özellikle Müslüman Şii dünyasında da dini bir otorite olarak kabul ediliyordu.[215] Hatta Avrupalılardan bazıları Şah İsmail'i Hıristiyanlıktaki Mesih'e benzetiyor [216] ya da "Great Sophi (Büyük Sufi)" olarak adlandırıyorlardı. İşte bu bakış açılarına sahip olan Avrupa için Osmanlıyı durdurabilecek tek kişi Şah İsmail'di.[217] Avrupa'nın bu bakış açısı karşısında Şah İsmail'de boş durmayıp, Venedik ve Portekiz gibi devletlerle ittifak anlaşmaları yaptı. Fakat bu birliktelikler ticari alanda bazı olumlu gelişmelere sebep olmuşsa da askeri ve siyasi açıdan bir sonuç vermemiştir.[218]

Şah İsmail, Irak ve Anadolu'da yayılma çabaları esnasında Dulkadiroğulları ile karşı karşıya geldi. Safevi Devletinin kuruluşundan beri pekte iyi olmayan bu iki devletin ilişkisi Dulkadiroğullarına bağlı Bozok yöresinden çok sayıda Türkmen'in Şah İsmail tarafına geçmesiyle iyice gerildi.[219] Şah İsmail ilişkileri

214 Hasan Rumlu; Şah İsmail Tarihi (Ahsenü'-t-tevarih),Ter. Cevat Cevan, Ardıç Yayınları, Ankara 2004, s.185-186.

215 Edward G. Browne; A Literary History of Persia: Modern Times (1500-1924), C.IV, Cambridge University Press, Cambridge 1930, s.37.

216 Palmira Brummett; Ottoman Seapower and Levantine Diplomacy in the Age of Discovery, State University of New York, New York 1994, s.31.

217 Palmira Brummet; "The Myth of Shah Ismail Safavi: Political Rhetoric and –Dvine- Kingship", Medieval Christian Perceptions of Islam: A Book of Essays, Garland Publishing, New York 1996, s.340.

218 Ismayıl Hüseynov; Ismayıl Sefevi, Bakı 1943, s.12.

219 Faruk Sümer; Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s.25.

düzeltmek ve Dulkadiroğullarının desteğini arkasına almak için Dulkadiroğlu Sultanı Alaüddevle'nin kızına talip oldu. İsmail'e ilk başta olumlu cevap veren Alaüddevle, daha sonra onun Şii olmasından dolayı bu kararından vazgeçti. Bu olaydan çok rencide olan İsmail için artık Dulkadiroğulları ile savaş kaçınılmaz hale gelmişti.[220]

1503-1507 yılları arasındaki dönemde Dulkadiroğullarının; hızlı ilerleyişi ve özellikle Akkoyunlu topraklarını ele geçirmesi,[221] Şah İsmail'in düşmanı olan Akkoyunlu Murat Mirza'nın sığınma talebini kabul etmeleri ve Alaüddevle'nin Şah İsmail'e vermediği kızını Murat Mirza'ya vermesi,[222] Alaüddevle'ye gönderilen Safevi elçisine kötü muamele yapıp hapsetmeleri zaten kötü olan ilişkileri tamamen kopardı ve bu iki devleti karşı karşıya getirdi.[223] Dulkadiroğulları bu tehdit karşısında önce II.Beyazıd'dan ardından da Memluklulardan yardım talep etmişse de her iki hükümdardan da olumsuz cevap aldılar.[224] 1507'de harekete geçen Şah İsmail'in karşısına çıkamayan Dulkadiroğulları savaşmayıp geri çekilince bu harekattan bir sonuç alınamadı.[225] Fakat Şah İsmail ülkesine dönerken Diyarbakır başta olmak üzere birçok yeri işgal etti. Bu toprakları geri almak isteyen Alaüddevle, yaptığı akınlarda başarısız olup büyük kayıplar verince barış istemek

220 Refet Yinanç; Dulkadir Beyliği, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989, s.90.

221 Zabil Bayramlı; "I.Ismayıl ve Imperatorlugun Yaradılması – Sirvan ve Sekinin Tabe Edilmesi", Azerbaycan Tarixi, Azerbaycan Nesriyyatı, Bakı 1996, s.372.

222 Adel Allouche; Osmanlı-Safevi İlişkileri: Kökenleri ve Gelişimi, Ter. Ahmet Emin Dağ, Anka Yayınları, İstanbul 2001, s.64.

223 Faruk Sümer; Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s.27-28.

224 Mehmet Hemdemi Çelebi Solakzade; Solakzade Tarihi, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1298, s. 319.

225 Hasan Rumlu; Şah İsmail Tarihi (Ahsenü'-t-tevarih),Ter. Cevat Cevan, Ardıç Yayınları, Ankara 2004, s.116.

zorunda kaldı.[226] Yapılan anlaşmanın ardından Alaüddevle, Safevilere karşı akın düzenleyen Osmanlı Sultanı I. Selim'in destek talebini dahi reddedecek kadar Şah İsmail ile sıkı bir müttefik olmuştu.[227]

Şah İsmail ticari-siyasi ve ideolojik açıdan önemli bir yere sahip olan Kerbela şehrini almak istiyordu. Zaten Irak-ı Arab denen bu bölgede kendisini zorlayacak bir güçte kalmamıştı. 1508 yılında bir elçiyi Bağdat Hâkimi Barik Bey'e gönderen Şah İsmail, Kerbela, Necef ve Bağdat'ta bulunan imamların mezarlarını ziyaret etmeye geleceğini ve bu esnada kendisine de biat edilmesini istediğini bildirdi.[228] Barik Bey bu teklife itiraz etmek istemişse de çaresizliğin farkındaydı ve kabul etmek zorunda kaldı. 1508'de Bağdat'a giren Şah İsmail, Musa Kazım'ın kabri üzerine bir kubbe inşa ettirip, kendisine biat etmeyen bazı Sünni âlimleri öldürttü. (Bu esnada Ebu Hanife'nin mezarını dahi tahrip ettirmiştir.) Bağdat'tan ayrılan Şah İsmail, Necef, Kerbela ve Kazımeyn'i de ziyaret ettikten sonra geri döndü. [229]

Şah İsmail'in ilk on yılında ülkenin sınırları Horasan'a kadar ulaşmıştı. Horasan, doğuyla batı arasında geçiş güzergâhı olması sebebiyle önemli bir konuma sahipti ve Safeviyye tarikatına mensup birçok mürit burada yaşıyordu.[230] Ancak Özbek Şeybanilerde Horasan'ı almak istiyorlardı. Şeybani hükümdarı Şeybek Han, Şah İsmail'in Irak-ı Arap meselesiyle uğraştığı dönemde Horasan'ı işgal etti. Şah İsmail bunun üzerine bir elçi göndererek bu işgalin biran önce durdurulmasını istediyse de Şeybek Han

---

226 Refet Yinanç; Dulkadir Beyliği, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989, s.556.

227 Hoca Sadeddin Efendi; Tacü't-tevarih, haz. İsmet Parmaksızoglu, C.IV, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1974, s.181-182.

228 Ali Ekber Vilayeti; Sah Ismayıl Sefevi Dövründe Iranın Xarici Elaqeler Tarixi, Elhuda Nesriyyatı, Bakı 1998, s.41.

229 Remzi Kılıç; Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006, s.43.

230 Ezizaga Memmedov; Sah Ismayıl Xetai, Yazıçı, Bakı 1988, s.17.

oralı dahi olmadığı gibi Şah İsmail'den de kendi adına para bastırıp hutbe okutmasını istedi.[231] Bu cevaba müteakip ikinci bir mektup yazan Şah İsmail, Akkoyunluların varisi olarak bölgenin hâkiminin kendisi olduğunu, fakat gene de Şeybanilerle ekonomik işbirliği yapabileceğini bildirdi. Şeybek Han ise bölgenin kendisine ait olduğunu ve Şah İsmail'den biat beklediği cevabını yineleyince,[232] diplomatik yollardan çözüme ulaşılamayacağı anlaşıldı ve bu iki devlet arasında bir savaş kaçınılmaz oldu. 1510 yılında Mahmudi Nehri kıyısında yapılan savaşta galip gelen Şah İsmail, bu zaferin ardından Herat, Merv, Bedehşan, Belh ve Kandehir gibi şehirleri ele geçirdi.[233]

Şeybek Han'ın savaş sonrasında ölmesinin ardından Şeybaniler birkaç kola ayrılarak farklı Hanlıklar olarak varlıklarını devam ettirdiler. Bu Özbek Hanlarının zaman zaman Safevi topraklarına girmesi üzerine Şah İsmail, zamanında Şeybek Han'ın düşmanı olan Babür Hanla ittifak yaptı.[234] Şah İsmail, Babürle yaptığı anlaşma neticesinde ona askeri ve ekonomik yönden yardım edecek; Babür'de Maveraünnehir bölgesinde Şah İsmail adına hutbe okutup, sikke bastıracaktı.[235] Safevi ve Babür ordularının birleşerek üzerlerine geldiğini duyan Özbek Hanları bölgeyi boşalttılar. Babür, doğru dürüst savaş bile yapmadan Semerkand'ı ele geçirdi ve on iki imam adına hutbe okutup, Şah İsmail adına

---

231 Hasan Rumlu; Şah İsmail Tarihi (Ahsenü'-t-tevarih),Ter. Cevat Cevan, Ardıç Yayınları, Ankara 2004, s.137-140.

232 Ali Ekber Vilayeti; Sah Ismayıl Sefevi Dövründe Iranın Xarici Elaqeler Tarixi, Elhuda Nesriyyatı, Bakı 1998, s.47.

233 Mirza Abbaslı; Sah Ismayıl Xetainin Ömür Yoılu Miniatürlerde, Isıq Nesriyyatı, Bakı 1981, s.6; Ghulam Sarwar; History of Shah Ismail, Author Muslim University Press, Aligarh 1939. s.63.

234 Ali Ekber Vilayeti; Sah Ismayıl Sefevi Dövründe Iranın Xarici Elaqeler Tarixi, Elhuda Nesriyyatı, Bakı 1998, s.45-46.

235 Giyasüddin Hümmaüddin (Handemir) el- Hüseyni; Tarihu Habibi's-siyer fi Ahbari Efradi Beşer, Ter. Muhammed Dubeyr Siyaki, Çaphaneyi Haydari, C.IV, Tahran 1342/1963, s.524.

sikke bastırdı.[236] Safevi ordusunun bölgeden ayrılmasını fırsat bilen Özbek Hanları Maveraünnehir'e tekrar saldırdılar. Bunun üzerine bölgeye tekrar dönen Safevi ordusu, Kucdevan Kalesi yakınlarında yapılan savaşta büyük bir yenilgi aldı (1512).[237] Babür'de ordusuyla birlikte Horasan'a çekilince Özbekler Herat, Tus ve Meşhed şehirlerini ele geçirdiler (1513). Bunun üzerine Meşhed'e yönelen Şah İsmail burada İmam Rıza'nın mezarını ziyaret ettikten sonra Horasan bölgesini tekrar fethetti.[238]

236 R.M. Savory; Iran Under the Safavids, Cambridge University Press, Cambridge 1980, s.36.

237 Ali Ekber Vilayeti; Sah Ismayıl Sefevi Dövründe Iranın Xarici Elaqeler Tarixi, Elhuda Nesriyyatı, Bakı 1998, s.78-79.

238 Ali Ekber Vilayeti; Sah Ismayıl Sefevi Dövründe Iranın Xarici Elaqeler Tarixi, Elhuda Nesriyyatı, Bakı 1998, s.80-81.

OSMANLI- SAFEVİ İLİŞKİSİ SAFEVİ PROPAGANDASI ETKİSİYLE OSMANLI DEVLETİNDE ÇIKAN İSYANLAR

Safevilerle Osmanlı arasındaki ilişkiler ilk defa Hoca Ali (1392- 1429) döneminde başladı. Ankara savaşı sonrasında Timur'a esir düşen Türkmenlerin, Hoca Ali'nin isteğiyle serbest bırakılması üzerine Anadolu'da Safevilere olan ilgi ve muhabbet daha da artırmıştı. [239] Özellikle Timur'a esir düşen Türkmenlerden Anadolu'ya geri dönenlerin, Safeviler hakkında anlattıkları olumlu bilgilere ek olarak Safevi şahlarının Osmanlı topraklarına gönderdikleri halifelerin yoğun faaliyetleri Anadolu'daki özellikle Türkmen halkın Safevilere olan ilgisini daha da artırdı. Osmanlıyla doğrudan mücadeleye girmek istemeyen Safeviler, Anadolu'daki bu yandaşları sayesinde çıkan isyanlarla Osmanlıyı uzunca bir süre meşgul etmeyi başarmışlardır. İlk bakışta mezhepsel farklılıklardan kaynaklanan memnuniyetsizliklerden çıkmış gibi gözüken bu ayaklanmaların asıl sebebi halkın içinde bulunduğu ekonomik ve siyasi sebeplerdir.

---

239 Selahattin Tansel; Sultan II. Beyazıt'ın Siyasi Hayatı, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1966, s.231; Walther Hinz; Uzun Hasah Ve Şeyh Cüneyd, Ter. Tevfik Bıyıkoglu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992, s.7,9.

Şeyh Bedreddin İsyanı

Düşünce ve söylemlerinden dolayı bazı Alevi gruplarının sahiplendiği Şeyh Bedreddin (Şeyh Bedreddin'in Alevi olup olmadığı konusu günümüzde hala tartışmalı olup elimizde net bir bilgi yoktur.) 1365'te Edirne civarındaki Simavna'da doğmuştur. Bedreddin'in babası Simavna Kadısı olan İsrail, annesi ise Rum asıllı bir Hıristiyan iken Müslüman olan Melek Hatun'dur.[240] Bedreddin, babasının mesleğinden ötürü "Simavna Kadısı Oğlu" olarak ün yapmıştır.[241] Bedrettin, Bursa, Konya, Kahire gibi devrin en büyük ilim ve kültür merkezlerinde eğitim görmüş, hatta 1382 tarihinde Kahire'de Memluk Sultanı Berkuk'un oğlu Ferec'e üç yıl özel hocalık dahi yapmıştır. Bu dönemde Hüseyin Ahlati ile tanışan ve onun düşüncelerinden etkilenen Bedreddin, Hüseyin Ahlati'nin isteği üzerine bir süre Tebriz'e gider. Burada Anadolu seferinden dönen Timur'la karşılaşan Bedreddin, ilmiyle Timur'u ve maiyetini etkiler. Timur kendisiyle beraber gelmesini istese de Bedreddin bunu kabul etmez ve tekrar Kahire'ye döner. Ahlati ölümünden hemen önce Bedreddin'i halifesi ilan edince müritlerinin bazıları buna tepki gösterir. Bu gergin ortamda daha fazla kalmak istemeyen Bedreddin altı ay sonra Mısır'ı terk eder. Şam, Halep, Karaman, Konya, Aydın, Tire ve İzmir üzerinden 1406 yılında Edirne'ye gelir. Menakıbname'ye[242]

---

240 Müfid Yüksel; Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin, Bakış Yayınları, İstanbul 2002, s.18.

241 Bilal Dindar; "Bedreddin Simavi", İslam Ansiklopedisi, C.V, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s.332.

242 Halil b. İsmail; Menakıb-ı Şeyh Bedreddin, haz. A.Gölpınarlı-İ.Sungurbey, Eti Yayınları, İstanbul 1967. "Menakıbnâme" adlı bu eser Şeyh Bedreddin'in torunu Halil b. İsmail tarafından dedesinin ölümünden 45 yıl sonra yazılmıştır. Halil bin İsmail'in bu eseri, dedesi Şeyh Bedrettin'i savunma amaçlı olarak yazdığından ve onu rencide edecek rivayetleri gizleyip farklı şekilde naklettiğinden dolayı objektif olmamakla suçlanmakta ve eleştirilmektedir. Bkz. Selahattin Döğüş; "Şeyh Bedreddîn ve Rumeli Gazileri", Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, S.18, Ankara 2005, s.71-94.

göre, yolu üzerindeki Nizar köyünde en önemli müritlerinden Börklüce Mustafa ile, Bursa'nın Sürme köyünde de diğer önemli müridi Torlak Kemal ile tanışır.[243]

Ankara Savaşı bozgunundan sonra şehzadelerin taht mücadeleleri sırasında Musa Çelebi, kardeşi Süleyman'ı ortadan kaldırıp Edirne'ye gelince, kardeşinin bürokratlarını azledip yerine kendi adamlarını atar. Bu sırada Şeyh Bedreddin, Musa Çelebi'nin ısrarı üzerine kazaskerlik görevini kabul eder (1411). İki yıl Edirne'de kazaskerlik yapan Şeyh Bedreddin burada örgütlenme faaliyetlerini artırır.[244] Bu dönemde insanlar taht kavgalarından dolayı huzursuzdur. Bu huzursuzluğa yöneticilerin baskıları da eklenince halktaki bıkkınlık artar. Şeyh Bedrettin; Torlak Kemal ve Börklüce Mustafa gibi yakın arkadaşlarıyla birlikte İznik'te kurdukları bir tarikatla (Bedreddinî)[245], Anadolu ve

243 Halil b. İsmail; Menakıb-ı Şeyh Bedreddin, haz. A.Gölpınarlı-İ.Sungurbey, Eti Yayınları, İstanbul 1967, s.54-60.

244 Selahattin Döğüş; "Şeyh Bedreddîn ve Rumeli Gazileri", Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, S.18, Ankara 2005, s.89.

245 **Bedreddinî** tarikatının görüşlerini şu şekilde özetleyebiliriz; "Tanrı dünyayı yaratmış ve insanlara bahşetmiştir. Erzak, giyecekler, hayvanlar, toprak ve bütün mahsuller umumun müşterek hakkıdır. İnsanlar tabiat ve yaradılış itibariyle eşittir. Birinin servet toplayıp biriktirmesiyle, diğerlerinin ekmeğe bile muhtaç kalması ilahi maksada muhaliftir. Nikâhlı kadınlar ortaklıktan müstesnadır. Bu birlik haricinde kalan her şey insanların müşterek malıdır. Ben senin evinde kendi evim gibi oturabilmeliyim. Sen benim eşyamı kendi eşyan gibi kullanabilmelisin. Emlakımıza karşılıklı tasarruf edebilmeliyiz. Gerek Müslümanlıkta gerek Hıristiyanlıkta ulemanın ve papazların hataları ile nice bidatlar ihdas olunmuştur. Bunlar kaldırılırsa din –bir- olur." Bkz. Selahattin Döğüş; "Şeyh Bedreddîn ve Rumeli Gazileri", Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, S.18, Ankara 2005, s.75.
Fakat şunu da belirtmeliyiz ki: Şeyh Bedrettin'in propagandasını yaptığı iddia edilen ve tarikatın ana fikrini oluşturan; din farkı gözetmeyen, eşitlikçi, paylaşımcı vs. ideolojilerin Şeyh Bedreddin'e ait olduğuna dair elimizde tarihsel bir delil bulunmamaktadır. Bkz. Ahmet Yaşar Ocak; Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15.-17.Yüzyıllar**)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ankara 1997, s.172.

Rumeli'de fikirlerini yaymaya başlar.[246] Şeyh Bedreddin'in kazaskerliği sırasında onun kethüdalığını yapan Börklüce Mustafa, İzmir Karaburun'da, Torlak Kemal ise Manisa'nın Kızılbaşlarla meskûn bölgelerinde Osmanlı Devleti'nin aleyhinde propaganda faaliyetlerine hız verirler. [247]

Çelebi Mehmet, kardeşi Musa Çelebi'yi ortadan kaldırıp iktidarı devralınca, Şeyh Bedrettin'i diğer bürokratlar gibi cezalandırılmayıp, ilmî hüviyetine hürmeten 1000 akçe maaş bağlayarak ailesi ile birlikte İznik'te oturmaya mecbur eder (1413). [248]

Börklüce Mustafa İsyanı

Bedreddin'in kazaskerliği sırasında kethüda olarak yanına aldığı Börklüce Mustafa, onun sürgüne gitmesiyle beraber Aydın'a döner. Burada da faaliyetlerine devam eden Börklüce Mustafa Urla, yarımadasının kuzeyindeki Karaburun'da dinî ve dünyevî hiçbir nizamı tanımayarak, kadınlar hariç her şeyin ortak olduğunu ilan edip peygamberlik iddiasıyla, Osmanlı idaresinden memnun olmayan köylülerden ve yoksul dervişlerden yaklaşık altı bin kişiyi etrafına toplayarak isyan eder. [249]

"Dede Sultan" diye de anılan Börklüce Mustafa, üzerine gönderilen Saruhan Beyi Timurtaş Paşazade Ali Bey'i mağlup edince Çelebi Mehmet daha sert tedbirler almaya yönelir. Bölgeye yollanan Şehzade Murat ile vezir Beyazıd Paşa, isyanı bastırdıktan

246 İbrahim Arslanoğlu; "Şeyh Bedrettin", Bilim ve Ütopya Dergisi, S.14, İstanbul 2007, s.41-45.

247 Ahmed Akgündüz; Said Öztürk; Bilinmeyen Osmanlı, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1999, s.65.

248 Selahattin Döğüş; "Şeyh Bedreddîn ve Rumeli Gazileri", Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, S.18, Ankara 2005, s.89; Müfid Yüksel; Şeyh Bedreddin, Bakış Yayınlan, İstanbul 2002, s.38-39.

249 Dukas; Bizans Tarihi, ter. V.L.Mirlioğlu, İstanbul Fethi Derneği Yayınları, İstanbul 1956, s. 67-69.

sonra isyancıların büyük kısmını öldürüp, Börklüce Mustafa'yı Karaburun'da idam ederler. [250]

Torlak Kemal İsyanı

Börklüce Mustafa isyanından hemen sonra da Şeyh Bedreddin'in müritlerinden olduğu öne sürülen Torlak Kemal (Yahudi kökenli olduğu da iddia edilmektedir)[251], Manisa'da Kızılbaşların yoğun bulunduğu yörelerde iki bine yakın kişiyle isyan etti. Beyazıd Paşa, Aydın'dan sonra Manisa'da bulunan Torlak Kemal üzerine yürüdü ve isyanı bastırmasının ardından onu da yakalayıp astırdı.[252] Böylece Osmanlı Devleti'nde ilk ciddi Alevi isyanı bastırılmış oldu. [253]

Çelebi Mehmet, Şeyh Bedrettin'in merkezî otorite için ciddi bir tehlike teşkil ettiğini düşünüyordu. Şeyh Bedrettin'de Edirne'de kazasker iken Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal gibi asilerle münasebette bulunmuş olmasının verdiği tedirginlikle gizlice İznik'ten ayrılıp (1416) önce Kastamonu yoluyla Sinop'a geçti. Buradan gemiyle Kefe'ye oradan da Eflak Beyi Mirca'nın yanına gitti.[254]

Şeyh Bedreddin, Eflak'da da fazla durmadan Osmanlı topraklarına geçti. Silistre, Dobruca, Zağra ve Deliorman (Ağaçdenizi)

---

250 İbrahim Arslanoğlu; "Şeyh Bedrettin", Bilim ve Ütopya Dergisi, S.14, İstanbul 2007, s.41-45; Ahmed Akgündüz; Said Öztürk; Bilinmeyen Osmanlı, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1999, s.65; Dukas; Bizans Tarihi, ter. V.L.Mirlioğlu, İstanbul Fethi Derneği Yayınları, İstanbul 1956, s. 67-69.

251 İsmail Hakkı Uzunçarşılı; Osmanlı Tarihi, C.I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s.360-367.

252 Mehmet Hemdemi Çelebi Solakzade; Solakzade Tarihi, haz. Vahit Çabuk, C.I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, s.60.

253 Ahmed Akgündüz; Said Öztürk; Bilinmeyen Osmanlı, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1999, s.65.

254 Selahattin Döğüş; "Şeyh Bedreddîn ve Rumeli Gazileri", Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, S.18, Ankara 2005, s.91-92.

taraflarında yaptığı propagandalarla çok sayıda yandaş topladı.[255] İlk kez 1262'lerde Hacı Bektaş Veli'nin halifelerinden Sarı Saltuk'un Alevi Türkmenlerinin yerleşmiş olduğu Dobruca ve Deliorman bölgelerini kendine merkez üssü yaptı.[256]

Şeyh Bedreddin'nin geçtiği yerlerde sempatizanlarının sayısı hızla artmış, etrafında büyük kitleler oluşmuştu. Nihayet Şeyh ve etrafındakilerin Edirne'ye doğru yürüdüğünü haber alan Çelebi Mehmet, veziri Beyazıd Paşa'yı Şeyh Bedreddin üzerine gönderdi(1416). Fakat daha isyanın ilk safhasında Börklüce ve Torlak Kemal'in akıbetlerini öğrenen Şeyh Bedreddin'in yanındakilerin çoğu dağıldılar. Beyazıd Paşa da kalan çok az insanla yapılan kısa bir çatışmadan sonra isyanı bastırdı. Bu yenilgiden sonra Şeyh Bedreddin kaçarak Rumeli'den Eflak'a oradan da sempatizanlarının çok olduğu Deliorman'a gitti.[257]

Selanik taraflarında Düzmece Mustafa ile meşgul olan Sultan Mehmet, Deliorman yerleşen Şeyh Bedreddin isyanının genişlediği haberini alınca hemen Serez'e gelerek, Beyazıd Paşa'ya bu tehdidi tamamen ortadan kaldırması talimatını verdi. Kısa bir çarpışmadan sonra Osmanlı kuvvetlerine esir düşen Şeyh Bedreddin, Serez'de bulunan Çelebi Mehmet'in yanına götürüldü. [258] (Bazı kaynaklarda Şeyh Bedreddin'in kendi adamları tarafından yakalanıp Sultan'a teslim edildiğinden bahsedilmektedir.)[259]

Çelebi Mehmet, Şeyh Bedreddin'in ilmine ve sufî kişiliğine duyduğu saygıdan dolayı onun cezasını ulemanın vermesini

---

255 Halil b. İsmail; Menakıb-ı Şeyh Bedreddin, haz. A.Gölpınarlı-İ.Sungurbey, Eti Yayınları, İstanbul 1967, s.111.

256 İsmail Hakkı Uzunçarşılı; Osmanlı Tarihi, C.I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s.363-366.

257 İbrahim Arslanoğlu; "Şeyh Bedrettin", Bilim ve Ütopya Dergisi, S.14, İstanbul 2007, s.41-45.

258 Ahmed Akgündüz; Said Öztürk; Bilinmeyen Osmanlı, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1999, s.65.

259 Aşıkpaşazade; Aşıkpaşaoğlu Tarihi, haz. Nihal Atsız, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970, s.90.

istedi. Yapılan yargılamada suçlamalar ve savunmadan sonra, İran'dan yeni gelen Sünnî âlim Heratlı Mevlana Haydar Acemî, Şeyh'in başta peygamberlik iddiası olmak üzere, dinî düşünceleri ile ilgili savunmasını beraatı için yeterli bulduysa da devlete karşı ayaklanma suçu sabit olduğundan, "şer'an katlinin helal, malının haram" olduğuna hükmetmiştir. Kendisi için verilen idam kararına itiraz etmeyen Şeyh Bedreddin[260], 1420'de Serez

260 Şeyh Bedreddin'in ardından bazı konular hala tam olarak açıklığa kavuşamamış ve bu sebeple farklı düşünceler gelişmiştir. Bu konulardan ilki Şeyh Bedreddin ile Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal arasındaki ilişki; ikincisi ise Şeyh Bedreddin'in kişiliği ve kimliği meselesidir. Bu konulara kısaca değinecek olursak: Menakıbnâme'de, Şeyh Bedreddin'in kendisine isnat edilen suçu işlemediği, Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal'in isyanlarıyla bir ilgisinin bulunmadığı anlatılmaktadır. Menakıbname'ye göre Şeyh Bedreddin'in etrafındaki insanlar ve müritleri, hasetçi ve kindar çevresinin şikâyeti ve etkisiyle Çelebi Mehmet tarafından yanlış yorumlanmış; aslında Şeyh Bedreddin'in döneminin en yüksek âlimi, ünlü bir filozofu ve üstün yaradılışlı kâmil bir insanı olduğu belirtilmektedir. Ayrıca Şeyh Bedreddin'in Deliorman'a geçiş amacının Çelebi Mehmet'le görüşmek ve "Nurü'l-kulub" adlı eserini sultana sunmak olduğu ama onu çekemeyen bazı gammazların bu hareketi sultana karşı bir isyan olarak gösterdikleri belirtilmektedir. Bkz. Hoca Sadettin Efendi; Tâcü't Tevarih, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, C.II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s.114; Halil b. İsmail; Menakıb-ı Şeyh Bedreddin, haz. A.Gölpınarlı-İ. Sungurbey, Eti Yayınları, İstanbul 1967, s.110-113.

Şeyh Bedreddin'in kişiliği ile ilgili olarak insanların kendi dünya görüşleri ve tarihten beklentilerine göre çok farklı görüşler ileri sürülmektedir. Bunlara göre Şeyh Bedreddin:

Sünnî-Hanefi İslâm Hukukçusu ve eserleri âlimlerce asırlarca ders kitabı olarak okutulan ve Musa Çelebi'nin Kazaskeridir.

Komünizm'in revaçta olduğu günlerde, "kadın hariç her şey ortaktır" dediğini iddia edilen tarihin ilk Türk komünistidir.

İslâm'ın temel esaslarını reddeden, müritleri namaz ve oruç gibi İslâm'ın hükümlerinden habersiz bulunan ve en önemlisi de vahdet'ül-mevcudcu yani neredeyse panteist ve inkârcı biridir.

Kerametleri olan veli ve mutasavvıftır.

Toplumda karışıklık çıkaranların rehberi olan, bu vesileyle aslında Alevi olmadığı halde Anadolu'da isyan eden Alevi grupların mercii haline gelen ve şeyhliği şahlığa değiştirmek isteyen Alevi isyanının reisidir, ihtilâlcıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmed Akgündüz; Said Öztürk; Bilinmeyen Osmanlı, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1999, s.65-67.

pazarında asılarak idam edilerek aynı yere de defnedilmiş[261] ve malları varislerine verilmiştir. Ona katılmış olduğundan kuşkulanılan akıncı beylerbeyi de Tokat kalesine hapsedilmiştir.[262]

İnsanları "muradına kavuşmak isteyen bana katılsın" diyerek etrafına toplayan Şeyh Bedreddin'in başlattığı isyan, Anadolu'da mehdi sıfatı ile yapılan ayaklanmalardandır.[263] Müridleri de onu "Mehdi" gibi görmüşlerdir. Bedreddin'in idamının ardından onun ölmediğine, günün birinde tekrar dünyaya dönerek düzeni ve adaleti sağlayacağına inanan "Bedreddin sufileri" denen bir grup ortaya çıkmış, ardından da "Bedreddin Ocağı" denen bir ocak oluşmuştur.[264]

Şeyh Bedreddin'in ayaklanması sadece dinî nedenlerden dolayı çıkan bir ayaklanma değildir. Ayaklanmanın çıkış zamanının Osmanlı'nın fetret dönemine rastlaması da bu tezimizi doğrulamaktadır. Taht kavgalarından kaynaklanan ekonomik, siyasi ve sosyal karmaşalar bu ve bu türden isyanları körüklemiştir. Aynen Babai isyanlarında olduğu gibi bu isyanın da temel sebebi siyasidir ve harekât safhasında liderler değil onların birinci derecedeki halifeleri yer almaktadır. Bu yüzden Şeyh Bedreddin isyanı, Baba İlyas isyanının devamı gibidir diyebiliriz.[265]

---

261 Aşıkpaşazade; Aşıkpaşaoğlu Tarihi, haz. Nihal Atsız, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970, s.78-79; Bilal Dindar; "Bedreddin Simavi", İslam Ansiklopedisi, C.V, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s.332-333.

262 İsmail Hakkı Uzunçarşılı; Osmanlı Tarihi, C.I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s.363-366; Ahmed Akgündüz; Said Öztürk; Bilinmeyen Osmanlı, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1999, s.65.

263 Ahmet Yaşar Ocak; Babailer İsyanı-Aleviliğin Tarihsel Altyapısı, Dergâh Yayınları, İstanbul 2000, s.154; Şerafeddin Yaltkaya; "Bedreddin Simavi", İslam Ansiklopedisi, C.II, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul 1961, s.446.

264 Bilal Dindar; "Bedreddin Simavi", İslam Ansiklopedisi, C.V, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s.334.

265 Ahmet Yaşar Ocak; Babailer İsyanı-Aleviliğin Tarihsel Altyapısı, Dergâh Yayınları, İstanbul 2000, s.155.

ŞAH İSMAİL DÖNEMİNDE OSMANLIYLA İLİŞKİLER

Şah İsmail-II. Beyazıd Münasebetleri

Şah İsmail'in Osmanlıyla ilk münasebeti 1499 yılındaki Erzincan seferi sırasında olmuştur. Bu sefer esnasında bir çatışma ya da olay çıkmamışsa da II. Beyazıd, Şah İsmail'in faaliyetlerinden kuşku duymaya ve rahatsız olmaya başlamıştır.[266] Hatta Şerur Savaşı sonrası mağlup olan Akkoyunlu Elvend Mirza'ya destek vererek, "Yağı (düşman) Kızılbaş taifesi" olarak adlandırdığı Şah İsmail taraftarlarına karşı Akkoyunlu şehzadelerini birlik olmaları konusunda teşvik etmiştir.[267]

Safevileri sürekli takip eden II. Beyazıd, onlarla olan diplomatik ilişkilerini de sürdürerek elçisini 1505'te Tebriz sarayına gönderdi. Osmanlının bu ılımlı girişimlerine karşı Şah İsmail, elçinin huzurunda iki Sünni âlimi yaktırdı ve ardından da İstanbul'a bir elçi göndererek, anne tarafından Trabzon İmparatoru Komnenus'un torunu olması sebebiyle Trabzon sancağının kendisine verilmesini talep etti.[268] Tüm bu olumsuzluklara Anadolu'da giderek artan Safevi propagandası da eklenince, II.

---

266 Mehmet Hemdemi Çelebi Solakzade; Solakzade Tarihi, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1298, s. 316-317.

267 Ali Ekber Vilayeti; Sah Ismayıl Sefevi Dövründe Iranın Xarici Elaqeler Tarixi, Elhuda Nesriyyatı, Bakı 1998, s.103-105.

268 Adel Allouche; Osmanlı-Safevi İlişkileri: Kökenleri ve Gelişimi, Ter. Ahmet Emin Dağ, Anka Yayınları, İstanbul 2001, s.97.

Beyazıd tavrını sertleştirerek Anadolu'da yaşayan Osmanlı tebaasından yaklaşık otuz bin Safevi sempatizanını Mora gibi yerlere göç ettirip[269], İstanbul'da yaşayan iki yüz kadar Safevi sempatizanının evlerini yaktırdıktan sonra onları öldürtmüştür.[270] Fakat Osmanlının Safevi propagandasını engelleme çabaları istenen sonucu vermemiş, aksine Osmanlının Amasya valisi Şehzade Ahmet'in oğlu Murat ve Karaman valisi Şehzade Şehinşah'ında Safeviyye tarikatına girmesine yol açmıştır.[271]

Trabzon sancakbeyi olan şehzade Selim, babasının Safevilere karşı izlediği ılımlı siyasetten dolayı çok rahatsızdı. Hatta Trabzon Sancakbeyi sıfatıyla Safevi topraklarına askeri operasyonlar dahi düzenlemişti. Bu seferler neticesinde Erzincan ve Bayburt civarını tahrip ederek birkaç Safevi kalesini zaptetmişti.[272] Bu durumdan rahatsız olan Şah İsmail, II. Beyazıd'a bir elçi göndererek bu saldırıların biran önce durdurulmasını ve şehzade Selim'in uyarılmasını istedi.[273] Ayrıca kendisini ziyarete gelen müritlerinin sıkıntılarından bahsederek, onlara kolaylık sağlanmasını talep etti.[274] II. Beyazıd'da cevaben yazdığı mektupta amacının o insanlara sıkıntı vermek olmadığı aksine onların emniyet ve huzurlarını temin

269 Adel Allouche; Osmanlı-Safevi İlişkileri: Kökenleri ve Gelişimi, Ter. Ahmet Emin Dağ, Anka Yayınları, İstanbul 2001, s.95; Ahmed Aşıkpaşazade; Tevarih-i Ali Osman'dan Aşıkpaşazade Tarihi, Matbaa-ı Amire, İstanbul 1332, s.264.

270 Şeref Baştav; 16. Asırda Yazılmış Grekçe Anonim Osmanlı Tarihi (Giris ve Metin, 1373–1512), Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1973, s.179.

271 Remzi Kılıç; Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006, s.40.

272 Dervis Dede Ahmed Efendi Müneccimbaşı; Sahaifü'l-Ahbar, C.III, Matbaa-ı Amire, İstanbul 1285/1868, s.432.

273 Remzi Kılıç; Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006, s.46-47.

274 Hoca Sadeddin Efendi; Tacü't-tevarih, haz. İsmet Parmaksızoglu, C.III, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1974, s.346.

etmek olduğunu bildirdi.[275] Şehzade Selim'le ilgili konuda da Şah İsmail'in talebini haklı bularak oğlu Selim'i sert bir dille uyararak zaptedilen yerlerden çekilmesini istedi. Selim, babasının talimatlarını yerine getirdiyse de faaliyetlerine gizlice devam etmiş hatta Şah İsmail'den kaçan Akkoyunlu Türkmen beylerinin sığınma taleplerini kabul ederek onları Trabzon ve Rize arasına yerleştirmiştir.[276]

II. Beyazıd devrinin sonlarına doğru Şah İsmail'in Özbek Şeybani Han'la yaptığı savaşta galip gelmesinin ardından Şeybani Han'ın başını kestirip Osmanlı sarayına göndermesi ilişkilerin iyice gerilmesine sebep olmuş ve II. Beyazıd bu tür faaliyetlerde bulunmaması konusunda Şah İsmail'i sert bir dille uyarmıştır.[277] Tam bu sıralarda Şah İsmail, Anadolu'da Şii propagandası yapması için iki "halife" gönderir. Bu iki kişiden biri Osmanlı kaynaklarında "Şeytan kulu" diye de bahsedilen Şahkulu adındaki kişidir.[278]

Şahkulu İsyanı

Şah İsmail'in telkinleri ve etkin propagandası sonucunda halifeleri tarafından Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde Şahkulu isyanı ve Nur Ali Halife isyanı gibi ayaklanmalar vuku bulmuştur.[279]

II. Beyazıd'ın son dönemlerinde Osmanlı idaresinde ciddi bir otorite boşluğu ortaya çıkmıştı. Bu dönemde şehzadeler arasında baş gösteren saltanat mücadelelerini fırsat bilen Şahkulu, Batı ve Güney Anadolu'nun çeşitli bölgelerindeki eşkıyaların

275 Remzi Kılıç; Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006, s.40.

276 Remzi Kılıç; Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006, s.60.

277 Ali Ekber Vilayeti; Sah Ismayıl Sefevi Dövründe Iranın Xarici Elaqeler Tarixi, Elhuda Nesriyyatı, Bakı 1998, s.111.

278 Remzi Kılıç; Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006, s.50.

279 Hoca Sadettin Efendi; Tâcü't Tevarih, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, C.V, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s.30-31.

ve ekonomik açıdan zor durumda olan sipahilerin desteğiyle[280] 1511'de Osmanlıya karşı ayaklandı ve kendisine karşı çıkanları da öldürdü.[281]. Başlangıçta önemsenmeyen bu isyan hareketi Antalya'dan Sivas'a kadar yayıldı ve Burdur'u ele geçiren Şahkulu, Şah İsmail'in vekili olduğu iddiasıyla kendi hükümetini kurdu.[282] (Şahkulu "Mehdilik" ve "peygamberlik" iddialarında da bulunmuştur.[283])

Şahkulu, giderek güçlendi ve Osmanlı birliklerini art arda yenilgiye uğrattı. Önüne gelen her şeyi yakıp yıkarak Kütahya önlerine kadar gelen Şahkulu, karşısına çıkan Anadolu Beylerbeyi Karagöz Ahmet Paşa'yı yenerek öldürdü. [284] Ardından Kütahya ve çevresini de yağmalayan Şahkulu, Şehzade Korkut'un kuvvetlerini de dağıttı ve Şehzade Korkut Manisa Kalesine sığınarak canını zor kurtardı.[285] Bu galibiyetlerle kendine olan güveni iyice artan Şahkulu'nun kafasında artık tek bir düşünce vardı. Oda: Yanındaki yirmi bin kişilik kuvvetle önce Karaman'a sonrada İran'a doğru giderek Şah İsmail'le birleşmekti.[286] Durumun ciddiyetini fark eden II. Beyazıd, Veziriazam Hadım Ali Paşa'yı der-

---

280 Hasan Onat; "Kızılbaşlılık Farklılaşması Üzerine", İslamiyat Dergisi, S.3, Kitabiyat Yayınları, Ankara 2003, s.119-120.

281 Mustafa Celalzade; Selim-name (haz. Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s.72.

282 Dervis Dede Ahmed Efendi Müneccimbaşı; Sahaifü'l-Ahbar, C.III, Matbaa-ı Amire, İstanbul 1285/1868, s.432-433.

283 Remzi Kılıç; Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006, s.46-47.

284 Hoca Sadettin Efendi; Tâcü't Tevarih, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, C.II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s.162; Mehmet Hemdemi Çelebi Solakzade; Solakzade Tarihi, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1298, s. 329-330.

285 Çağatay Uluçay; "Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu?", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, S.IX, İstanbul 1954, s.70; Şinasi Altundağ; "I.Selim", İslam Ansiklopedisi, C.X, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul 1993, s.426.

286 İdris-i Bitlisi; Selim Şah-name (haz. Hicabi Kırlangıç), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s.88.

hal Şahkulu'nun üzerine gönderdi. Karaman'a vardığında Haydar Paşa ile karşılaşan Şahkulu, burada galip geldikten sonra Sivas yakınlarında Hadım Ali Paşa kuvvetleriyle karşı karşıya geldi. Temmuz 1511'de yapılan savaşta Hadım Ali Paşa ölürken, Osmanlı ordusu bozguna uğramıştır.[287] Savaş sonrası Şahkulu'nun ve yandaşlarının akıbeti hakkında ise kaynaklarda farklı türden bilgilere rastlanmaktadır. Bunlar:

Bu savaşta Şahkulu ağır yaralanmış ve kısa bir süre sonra da ölmüştür. [288]

Bu savaştan sonra Şahkulu'ndan bir daha haber alınamamış ve taraftarları da dağılmıştır. İsyancılardan geri kalanlar ise ayaklanmanın diğer liderleri tarafından İran'a götürülmüştür. Şah İsmail, huzuruna gelen isyancıların elebaşlarını böyle bir işe kalkıştıklardan ve II. Beyazıd'la aralarını bozduklarından ötürü kaynar kazanlara attırarak cezalandırmıştır.[289]

Savaştan sonra Safevi sınırına doğru ilerleyen on beş bin kişilik isyancı grup, Tebriz'den Rum'a giden bir kervanı yağmalayarak birçok tüccar katledince[290], Şah İsmail, bunların hem bu başıboş hareketlerinden hem de ileride İran'da da sorun çıkarabilecekleri düşüncesinden rahatsızlık duymuş ve bu tehdidi büyümeden ortadan kaldırmaya karar vermiştir. Şah İsmail, Şahkulu başta olmak üzere isyancı ordusunun önde gelenlerini idam ettirmiş, geri kalanları ise Azerbaycan'ın farklı bölgelerine yerleştirmiştir.[291]

---

287 Çağatay Uluçay; "Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu?", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, S.IX, İstanbul 1954, s.72; Hoca Sadettin Efendi; Tâcü't Tevarih, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, C.V, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s.30-32.

288 Hoca Sadettin Efendi; Tâcü't Tevarih, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, C.V, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s.30-32.

289 Hoca Sadettin Efendi; Tâcü't Tevarih, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, C.IV, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s.67.

290 Hasan Rumlu; Şah İsmail Tarihi (Ahsenü'-t-tevarih),Ter. Cevat Cevan, Ardıç Yayınları, Ankara 2004, s.155.

291 Adel Allouche; Osmanlı-Safevi İlişkileri: Kökenleri ve Gelişimi, Ter. Ahmet Emin Dağ, Anka Yayınları, İstanbul 2001, s.105.

Sonuçta, Şahkulu isyanı sırasında karşılıklı olarak yaklaşık elli bin kişi ölmüş, binlerce ev yağmalanmıştır.[292] İsyan'a destek veren Antalya ve Isparta bölgesindeki halkın büyük kısmı Osmanlı tarafından Modon ve Koron'a sürülmüştür.[293] II. Beyazıd, Şahkulu isyanının sorumlusu olarak gördüğü Şah İsmail'e bir mektup yazarak Şiiliği yaymak uğruna bu kadar kan dökülmesinin yanlış olduğunu, Anadolu'da propaganda yapmayı bırakıp Orta Asya ve Hindistan'a yönelmesini tavsiye etmiş, aksi takdirde savaşacağını bildirmiştir.[294]

Nur Ali Halife İsyanı

Şahkulu isyanından sonra Anadolu'da ikinci bir Kızılbaş ayaklanması daha vuku bulmuştur ki; bu hareketi destekleyen bizzat Şah İsmail'in kendisidir. Nur Ali Halife, Şah İsmail'in halifesidir. [295]

Şah İsmail, Osmanlı tahtına Sultan Selim'in geçtiğini öğrenince, Osmanlıdaki müritlerini teşkilatlandırması için Rumlu oymağına bağlı Nur Ali Halife'yi Anadolu'ya gönderdi. Nur Ali 1512 yılında Varsak, Afşar, Karamanlı, Turgudlu, Bozoklu, Tekeli ve Hamidli kabilelerinden topladığı taraftarlarla Orta Anadolu'da isyan çıkardı.[296] Sivas, Tokat ve Amasya civarından yirmi bin kişilik asker toplayan Nur Ali, Şehzade Selim ile şehzade Ahmet arasındaki saltanat mücadelesinden faydalanmasını bilmiştir. Bu

292 İdris-i Bitlisi; Selim Şah-name (haz. Hicabi Kırlangıç), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s.89.

293 Selahattin Tansel; Sultan II. Beyazıt'ın Siyasi Hayatı, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1966, s.237.

294 Ali Ekber Vilayeti; Sah Ismayıl Sefevi Dövründe Iranın Xarici Elaqeler Tarixi, Elhuda Nesriyyatı, Bakı 1998, s.113-114.

295 Adel Allouche; Osmanlı-Safevi İlişkileri: Kökenleri ve Gelişimi, Ter. Ahmet Emin Dağ, Anka Yayınları, İstanbul 2001, s.112.

296 Dervis Dede Ahmed Efendi Müneccimbaşı; Sahaifü'l-Ahbar, C.III, Matbaa-ı Amire, İstanbul 1285/1868, s.440-441.

dönemde şehzade Ahmed'in Amasya'da bulunan oğlu Murad, Kızılbaşları kullanmak maksadıyla törenle Kızılbaş tacı giymiş ve Kızılbaş olmuştu ki,[297] bu durum Nur Ali'nin hareketini kolaylaştırmıştır. Murad ile birlikte Tokat şehrini yağmalayan Nur Ali, burada Şah İsmail adına hutbe okuttu.[298] Aynı dönemde Çorum ve Amasya'da İsa ismindeki başka bir Safevi yanlısı da Osmanlıya karşı ayaklanarak Nur Ali'ye katıldı. Şehzade Murat'ı da kendi tarafına katan isyancılar bölgeyi talan ederek birçok insanı öldürdüler. Nur Ali önderliğinde güçlerini birleştiren isyancılar, üzerlerine gönderilen Osmanlı kuvvetlerine galip gelerek Erzincan üzerinden Safevi sınırına kadar geldiler. Bunun üzerine bölgeye gönderilen Bıyıklı Mehmet Paşa, Temmuz 1512'de Erzincan civarındaki Göksu ovasında Nur Ali Halife'yi yenerek öldürdü.[299] Bazı kaynaklarda ise; Nur Ali'nin buradan kurtulup Erzincan'a döndüğünü ve daha sonra Sultan Selim'in Çaldıran seferi esnasında Şah İsmail'e kumandanlık yaptığı belirtilmektedir.[300]

Şahkulu ve Nur Ali isyanları, Osmanlı Devletindeki Safevi propagandasının ne kadar etkili olduğunu göstermekle birlikte, Osmanlı tebaası olan çok sayıda Türkmen kabilesinin isyanlara destek vermesi de oldukça düşündürücüdür![301]

---

297 Hoca Sadettin Efendi; Tâcü't Tevarih, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, C.V, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s.84-85.

298 Faruk Sümer; Safevi Devleti'nin Kurulusu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s.35.

299 Adel Allouche; Osmanlı-Safevi İlişkileri: Kökenleri ve Gelişimi, Ter. Ahmet Emin Dağ, Anka Yayınları, İstanbul 2001, s.107.

300 Faruk Sümer; Safevi Devleti'nin Kurulusu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s.35-36.

301 Metin Kunt; "Siyasal Tarih (1300-1600)", Türkiye Tarihi II, Cem Yayınevi, İstanbul 1997, s.108.

Şah İsmail- I. Selim Münasebetleri

II. Beyazıd zamanında da pekte iyi olduğu söylenemeyen Osmanlı –Safevi ilişkisi I. Selim'in iktidara gelmesinin ardından oldukça gergin bir döneme girmiştir. Şah İsmail, daha şehzadeliği dönemindeyken karşı karşıya geldiği I. Selim'in hükümdarlığına soğuk bakıyordu. Bunu I.Selim'in Osmanlı tahtına oturmasının ardından Asya ve Avrupa'daki birçok devletin elçi gönderip tebriklerini iletmesine rağmen Şah İsmail'in elçi göndermemesinden de anlamaktayız. İki hükümdar arasındaki bu çekişmenin sebebi ilk bakışta mezhepsel farklılıktanmış gibi gözükse de asıl sebep: Her iki Türk hükümdarın da bölgedeki siyasi, askeri ve ticari hâkimiyeti elinde tutma ve Türk Dünyasının liderliği arzusu idi.

I. Selim'in 1512'de tahta geçmesiyle iki devlet arasındaki çekişme iyice belirginleşmişti. Özellikle I. Selim'in kardeşleriyle olan iktidar mücadelesi esnasında, Şah İsmail'in diğer şehzadelere verdiği açık destek[302], Şah İsmail'in Sünni halka karşı sert tavırları, ilk üç halifeye ve ashaba karşı olumsuz söylemleri[303], Şah İsmail'in I.Selim'e karşı başkaldırdıktan sonra Safevilere sığınmış olan yeğeni Şehzade Ahmet'in oğlu Murat'ı himaye etmesi ve Diyarbakır'ın Osmanlıya ait olduğunu kabul etmemesi[304] iki devlet arasındaki ilişkileri kopma noktasına getirdi.

Safevilerin üzerine yürümeyi kafasına koyan I.Selim, önce ülkedeki güvenlik tedbirlerini en üst seviyeye çıkardı ve Kırım Hanlığı, Macaristan, Venedik, Moldova gibi ülkelerle dostluk anlaşması imzaladı. Ardından da Özbek Ubeydullah Han'a bir mektup yazarak kendisinin Safevilere saldırdığı esnada onunda

302 Ali Ekber Vilayeti; Sah Ismayıl Sefevi Dövründe Iranın Xarici Elaqeler Tarixi, Elhuda Nesriyyatı, Bakı 1998, s.114.

303 İlyas Üzüm; Günümüz Aleviliği, İSAM Yayınları, İstanbul 1997, s.8-9.

304 Adel Allouche; Osmanlı-Safevi İlişkileri: Kökenleri ve Gelişimi, Ter. Ahmet Emin Dağ, Anka Yayınları, İstanbul 2001, s.121-122.

Horasan'a saldırmasını istedi. I.Selim, Akkoyunlu Sultanına da işbirliği teklif ettiyse de O acziyetini bildirip tarafsız kalacağını ilan etti. (Buna rağmen savaşta Şah İsmail'e destek vermiştir.)[305]

I.Selim Edirne'de divanı toplayarak Şah İsmail'in Erdebil tarikatının yolundan saptığını, Anadolu'daki bazı kuvvetlerle birleşerek İslam'dan ayrılıp küfür ve lanet saçan bir mezhep yaydığını, Müslümanlara büyük zulümler yaptığını belirterek onunla mücadele edilmesi gerektiğini belirtti.[306] Bu toplantının ardından âlimler meclisi de Şah İsmail ve Kızılbaşlar'a karşı savaş için fetvalar çıkarmıştır. Hamza Saru Görez verdiği fetvayla: "Kızılbaşların Şeriat ve Hz. Muhammed'in sünnetine hakaret etmeleri, dini ve Allah'ın kitabını tahrif etmeleri, İbahiyyecilikleri[307], Kur'an ve diğer dini eserlere karşı hürmetsizlikleri, ulemayı hor görmeleri, camileri tahrip etmeleri, Şah İsmail'e tapmaları ve büyük sahabelere teberra etmelerinden dolayı onlar mülhid ve kâfir olup, tövbelerine bakılmaksızın onlarla cihad zaruridir ve bu da İslami kurallara uygundur.[308] Bu sebeplerden dolayı bunlara miras bırakılmayıp sadece İslam'ın Sultanının, onlara ait kasaba varsa, o kasabanın bütün insanlarını öldürüp mallarını, miraslarını, evlâtlarını alma hakkı vardır ve bu mallar ancak İslam'ın Gazileri arasında taksim edilebilir. Bunların tövbe ve nedametlerine inanılmamalı ve hepsi öldürülmelidir. Hatta bu şehirde onlardan olduğu bilinen veya onlarla birlik olduğu tespit edilen kimseler de öldürülmelidir. Bu tür topluluklar, hem kâfir hem de kötülük

---

305 Remzi Kılıç; Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006, s.79-80.

306 İdris-i Bitlisi; Selim Şah-name (haz. Hicabi Kırlangıç), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s.121-124.

307 **İbahiyye:** Asılsız tevillerle, İslâm dininin koymuş olduğu yasakların bütününü veya bazılarını helâl sayan, farzları ortadan kaldıran; nefsin hoşlanıp zevk aldığı her şeyi mubah ve meşru gören sapık ve batıl mezhep, anlayış. Bkz. Bekir Topaloğlu; Kelâm İlmi, Damla Yayınları, İstanbul 1981, s.226.

308 Ahmet Asrar; Kanuni Devrinde Osmanlıların Dini Siyaseti ve İslam Âlemi, Büyük Kitaplık, İstanbul 1972, s.48

yapan kimselerdir. Bu iki sebepten öldürülmeleri vaciptir.[309]" demiştir. Kemâlpaşazade İbn-i Kemâl ise "fi tekfiri refaviz" adlı risalesinde: "...Haberlerde geldiğine göre aşırı Şia'ya bağlı bir grup, Ehlisünnet ve'l cemaat yolunda olan Müslümanların memleketlerin pek çoğunu işgal ettiler. Oralarda kendi batıl-mezhep ve görüşlerini yaydılar. Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman hakkında küfür-fena sözler söylediler. Bunların halifeliklerini inkâr ettiler. İlim erbabına ve içtihat yapan müçtehitlere hakaretler savurdular. Onların başında bulunan Şah İsmail'in takip ettiği aşırı Şia mezhebinin yolunu gidilecek en kolay ve doğru yol zannettiler. Onlara göre Şah dinde sınırsız yetkiye sahiptir. Onun dinde helal kıldığı helal, haram kıldığı haramdır. Mesela Şah içkiyi helal kılmıştır, öyle ise içki helaldir. Netice olarak onların kötülükleri ve küfürleri sayılmayacak kadar çoktur... Bunlar hakkında verilecek hüküm, dinden dönenler hakkında verilecek hüküm ile aynıdır. Memleketleri, Darü'l Harb, mallarının Müslümanlarca yağmalanması helaldir. Erkeklerden bu sapık yolu bırakıp Müslümanlar olanlar serbesttir. Kabul etmezlerse hakları kılıçtır, öldürülürler. Savaşa gücü kudreti olan Müslümanların onlarla savaşması farz-ı ayn'dır."[310] diyerek Şah İsmail ve taraftarlarını kâfir ve mülhid olarak adlandırılmış, onların öldürülmesinin caiz, mallarının helal, nikâhlarının ise sakıt olduğu belirtilmiştir.[311]

Çaldıran Savaşı

Şah İsmail, Osmanlıyla zaten iyi olmayan ilişkilerin daha da kötüye gittiğinin farkındaydı. Osmanlı tehdidini iyiden iyiye his-

309 Sahabettin Tekindağ; "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim 'in İran Seferi", Tarih Dergisi, S.22, İstanbul 1967, s.54-55.

310 Ahmet Uğur; Kemâlpaşazade İbn Kemâl, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996, s. 86.

311 Remzi Kılıç; Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006, s.73-74.

setmeye başlayan Şah İsmail, Dulkadiroğulları ve Memluklularla ittifak kurmak istemişse de olumlu bir sonuç alamamıştır.[312]

Hazırlıklarını tamamlayan I.Selim, 19 Mart 1514'te Edirne'den İstanbul'a doğru harekete geçti. İstanbul'a vardığında Eyüp Ensari ve dedesi II. Mehmet ile babası II. Beyazıd'ın mezarlarını ziyaret ettikten sonra Nisan 1514'te dualarla yola çıktı.[313] I.Selim bu arada Şah İsmail'e yazdığı mektupta; Safevilerin o zamana kadar ki yaptıklarının bu savaşın nedeni olduğunu, şayet içinde bulunduğu yanlış yoldan vazgeçip İslam'ı kabul ederse onu affedebileceğini bildirdi.[314]

Safevi sınırına doğru ilerleyen I.Selim, ordusunun bir kısmını Anadolu'da bırakarak buradaki Safevi taraftarlarının isyan ve karışıklık çıkarmalarını engellemeye çalıştı.[315] I. Selim'in Anadolu'daki Safevi yandaşı sempatizanı Şiilere karşı olan sert tavrı, Bektaşi geleneğine göre yetiştirilen ve bir anlamda "Bektaşi" de denebilecek olan yeniçerileri rahatsız edince I. Selim, kendisinin Bektaşiliğe değil Şah İsmail'in adamlarına karşı olduğu konusunda onları ikna etmek için yoğun çaba harcadıysa da, yeniçeriler bu seferden dolayı huzursuzlardı.[316] Fakat I. Selim, seferden vazgeçilmesini isteyen çocukluk arkadaşı Karaman Beylerbeyi Hemdem Paşa'nın dahi başını vurdurup, öldürtecek kadar kararlıydı. Erzincan'ın Tercan bölgesine geldiğinde askerler açıkça itaatsizliğe başladı. Yeniçeriler parçalanmış çarıklarını mızraklara takarak "istemezük" diye bağırıp kazan kaldırdılar. I. Selim'i

312 Ali Ekber Vilayeti; Sah Ismayıl Sefevi Dövründe Iranın Xarici Elaqeler Tarixi, Elhuda Nesriyyatı, Bakı 1998, s.114-115.

313 Remzi Kılıç; Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006, s.77.

314 İdris-i Bitlisi; Selim Şah-name (haz. Hicabi Kırlangıç), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s.121-124.

315 İdris-i Bitlisi; Selim Şah-name (haz. Hicabi Kırlangıç), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s.147-148.

316 M. Saffet Sarıkaya; "Dini ve Siyasi Bakımdan Osmanlı İran Münasebetleri", Türk Kültürü, S.363, Ankara 1993, s.409-410.

öldürme teşebbüsünde dahi bulundularsa da tüm bu karşı koymalara rağmen I. Selim planından vazgeçmedi.[317]

Osmanlı ordusunun ilerleyişine rağmen Safevi ordusu devamlı ülkenin içlerine doğru çekiliyordu. Bunun bir savaş hilesi olduğunu düşünen I.Selim, Şah İsmail'e farklı zamanlarda dört adet mektup yazarak onu savaş meydanına davet etti. Hatta son mektubunda Şah İsmail'i kızdırıp kendisine saldırmasını sağlamak için kadın elbisesi dahi gönderdi.[318] Şah İsmail'i bir türlü karşısına çıkmaya ikna edemeyen I.Selim bir hileye başvurarak Türkmen Bey'i Ferruhşad'ı Şah İsmail'e yolladı. Ferruhşad, Rumeli beyleri ve bazı Türkmen beylerinin kendisini elçi olarak seçip gönderdiklerini, savaş esnasında I.Selim'in ordusundan ayrılıp Şah İsmail'in tarafına geçecekleri haberini iletti. Bu habere çok sevinen Şah İsmail, Ferruhşad'a birçok hediye vererek geri gönderdi ve geri çekilmeyi bırakarak Osmanlı ordusuna doğru harekete geçti.[319]

Ağustos 1514'te Çaldıran Ovasında karşılaşan iki ordu akşama kadar çarpıştı ve sonuçta Şah İsmail kaçmak zorunda kaldı.[320] Şah İsmail'in çekilmesinin bir savaş hilesi olabileceğinden şüphelenen I.Selim üç gün savaş alanında kaldıktan sonra Tebriz'e doğru harekete geçti. Elinde kalan az sayıda askerle Osmanlı ordusunun karşısına çıkmaya cesaret edemeyen Şah İsmail, Tebriz'den ayrılarak ülkenin içlerine doğru çekildi. Şah İsmail'in bütün mal varlığı ve hazineleri Osmanlı'nın eline geçti. Safevi ordusunun büyük zayiat verdiği ve aralarında Şah İsmail'in eşi

317 Selahattin Tansel; Yavuz Sultan Selim, Millî Egitim Basımevi, Ankara 1969, s.49.

318 Selahattin Tansel; Yavuz Sultan Selim, Millî Egitim Basımevi, Ankara 1969, s.48.

319 Remzi Kılıç; Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006, s.89.

320 Hasan Rumlu; Şah İsmail Tarihi (Ahsenü'-t-tevarih),Ter. Cevat Cevan, Ardıç Yayınları, Ankara 2004, s.177-184.

Taçlı Hatun'unda olduğu birçok esirin alındığı bu savaşın ardından Safevi devletinin Anadolu'daki ilerleyişi durmuştur.[321]

I.Selim, Tebriz'de ulaştığında Uzun Hasan Camii'ni temizleterek yeniden ibate açtı ve adına hutbe okutup, para bastırdıktan sonra bölgeden ayrıldı.[322] I.Selim'in tekrar döneceğinden endişelenen Şah İsmail, yeni bir savaşı göze alamadığından barış yapmanın yollarını arıyordu. Bu amaçla Amasya'da bulunan I.Selim'e hediyelerle birlikte elçiler göndererek, ona vergi vermeyi ve itaat etmeyi taahhüt etti.[323] Fakat bu çabaların zaman kazanma amaçlı olduğunu düşünen I.Selim anlaşmayı reddetti. Devam eden süreçte Şah İsmail birkaç mektup daha yazmışsa da I.Selim bunlara cevap dahi vermemiştir.[324]

Çaldıran Mağlubiyeti Sonrası Şah İsmail'in Faaliyetleri

Çaldıran Savaşının ardından Safevilerin ilerleyiş ve yükselişi durmuş, artık Osmanlıya karşı savunma stratejisi izlemeye başlamışlardı.[325] Ayrıca hep ilahi kerametlere sahip, yenilmez hükümdar olarak düşünülen Şah İsmail'in de insanların kafasındaki algılanışı değişmeye başlamıştı.[326]

I.Selim, Safevi Devleti üzerine yoğun bir ekonomik ambargo uygulamaya başladı. Safevilerin en önemli ticari gelir kaynağı

---

321 Hoca Sadeddin Efendi; Tacü't-tevarih, haz. İsmet Parmaksızoglu, C.IV, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1974, s.219.

322 Selahattin Tansel; Yavuz Sultan Selim, Millî Egitim Basımevi, Ankara 1969, s.69.

323 Remzi Kılıç; Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006, s.107-108.

324 İsmail Hakkı Uzunçarşılı; Osmanlı Tarihi: İstanbul'un Fethinden Kanunî Sultan Süleyman'ın Ölümüne Kadar, C.II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1983, s.270-271.

325 Adel Allouche; Osmanlı-Safevi İlişkileri: Kökenleri ve Gelişimi, Ter. Ahmet Emin Dağ, Anka Yayınları, İstanbul 2001, s.112.

326 R.M. Savory; Iran Under the Safavids, Cambridge University Press, Cambridge 1980, s.46.

olan ipeğin alınıp satılmasını ve Osmanlı üzerinden ihraç edilmesini engelleyip yasakladı.[327] İyice sıkışan Şah İsmail, bu işin içinden kendi başına çıkamayacağını anlayınca barışın sağlanması için diğer devletlerden arabuluculuk yapmalarını talep etti. Bu amaçla; Memluklu, Şirvanşah, Polonya, Macaristan, Almanya, İsviçre, Venedik ve Portekiz'i arabuluculuk yapmaları için devreye soktu. Bu diplomatik girişimlerde bulunurken aynı zamanda I.Selim'in yapabileceği olası bir seferi de engellemek ve ona karşı güç kazanmak isteyen Şah İsmail, bazı Avrupa Devletleri ile de ittifak anlaşmaları yaptı. Bu ittifaklardan ilki 1506'da Rodos Şövalyeleri ile yapıldı. Bu anlaşmanın sonrasında Şah İsmail, şehzade Cem'in Rodos'ta bulunan oğlu şehzade Murat'ın kendisine verilmesini istediyse de Osmanlıyla ters düşmek istemeyen Rodos Şövalyeleri bu talebi reddettiler. Şah İsmail 1515'te de bu isteğini yinelemişse de cevap yine olumsuz olmuştur.[328]

Şah İsmail'in ittifak kurduğu diğer bir devlette Portekiz'dir. Çaldıran Savaşı öncesinde ele geçirdiği Bahreyn ve Hürmüz Adasını 1515'te tekrar Portekizlilere kaptıran Şah İsmail[329], yapacak fazla bir şeyi olmadığının farkındaydı. Zaten zor durumda olan Şah İsmail, Portekiz'i de karşısına almak istemiyordu. Bundan dolayı ılımlı bir siyaset izleyerek Osmanlıya karşı Portekiz'i yanına çekmeyi amaçladı. Bu düşünceyle yapılan anlaşma neticesinde Portekiz ile Safevi Devleti, Osmanlıya karşı müttefik oldular (1515). Anlaşmaya göre Portekiz, Safevilere askeri mühimmat temini konusunda yardımcı olacak, Safevilerde Hürmüz Adasını tekrar ele geçirme çabalarından vazgeçeceklerdi.[330]

---

327 Adel Allouche; Osmanlı-Safevi İlişkileri: Kökenleri ve Gelişimi, Ter. Ahmet Emin Dağ, Anka Yayınları, İstanbul 2001, s.125.

328 Adel Allouche; Osmanlı-Safevi İlişkileri: Kökenleri ve Gelişimi, Ter. Ahmet Emin Dağ, Anka Yayınları, İstanbul 2001, s.141.

329 Ali Ekber Vilayeti; Sah Ismayıl Sefevi Dövründe Iranın Xarici Elaqeler Tarixi, Elhuda Nesriyyatı, Bakı 1998, s.238.

330 Ali Ekber Vilayeti; Sah Ismayıl Sefevi Dövründe Iranın Xarici Elaqeler Tarixi, Elhuda Nesriyyatı, Bakı 1998, s.238.

I.Selim'in Safevi ticaretine koyduğu ambargoyu delmek için çare arayan Şah İsmail, bu amaçla İtalya'daki Venedik ve Cenova şehir devletleri ile ittifak yapmaya çalıştı. Bu iki devletin tacirleri ile görüşen Şah İsmail, alternatif ticaret yolları tespit ederek bu devletlerin yardımıyla Safevi ticaretini yeniden canlandırmak istiyordu.[331] Genellikle 1515-1519 yılları arasındaki dönemi kapsayan işbirliğinde Cenova ile olan ilişkiler genellikle ticari konularla alakalı iken Venedik ile olan ilişkilerde ticarete ek olarak askeri ve siyasi alanlarda da birliktelik gözlenmiştir.[332]

Şah İsmail, batıdan doğuya doğru hızla ilerleyen Osmanlı Devleti karşısında tedirgin olan İsviçre, Macar ve Alman idarecilerine gönderdiği mektuplarla onlara ittifak yapmayı önererek kendisinin doğudan, onlarında batıdan saldırarak Osmanlıyı sıkıştırabileceklerini belirtmiştir (1519). İsviçre ve Macar Kralларından bu teklife cevap dahi gelmezken, Alman İmparatoruna yaklaşık altı sene gibi uzun bir zaman diliminden sonra ancak 1525 yılında ulaştırılabilen bu mektuba Alman İmparatoru olumlu yanıt vermişse de bu cevap eline geçmeden önce Şah İsmail vefat etmiştir.[333]

Şah İsmail'in ittifak kurmak istediği devletlerden biri de Moskova Knezliği idi. Ticari ve askeri mühimmat konularında işbirliği yapma talebini iletmek için 1521'de gönderilen elçiye Moskova'dan olumlu cevap verildiyse de vaat edilen yardımın ve işbirliğinin gerçekleşmesi Şah İsmail'den sonraki dönemlerde ancak gerçekleşmiştir.[334]

---

331 Halil İnalcık; Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, C.I, Eren Yayıncılık, İstanbul 2000, s.282.

332 S.A.Memmedov; "Azerbaycan Sefeviler Dövleti", Azerbaycan Tarixi, Azerbaycan Dövlet Nesriyyatı, Bakı 1994, s.419.

333 Ali Ekber Vilayeti; Sah Ismayıl Sefevi Dövründe Iranın Xarici Elaqeler Tarixi, Elhuda Nesriyyatı, Bakı 1998, s.247-250.

334 Süleyman Memmedov; Azerbaycan XV-XVII Esrin Birinci Yarısında, API Neşri, Bakı 1981, s.49.

Şah İsmail yukarıda belirttiğimiz önlemlerin yanı sıra I.Selim tehdidini ortadan kaldırmak için ona suikast düzenletmeyi dahi denemişse de başarılı olamamıştır.[335] Artık I. Selim'i durdurmanın tek yolunun Osmanlı'da karışıklıklar çıkarmak olduğunu düşünen Şah İsmail, Anadolu'daki Safevi sempatizanlarını ve yandaşlarını harekete geçirmeye çalışmıştır. Bu planını uygulamaya koyan Şah İsmail, Anadolu'da çıkan isyanlar neticesinde geçici de olsa rahat bir nefes almıştır. Bu isyanlardan belli başlılarına kısaca değinecek olursak:

Celali İsyanları

Celâlî, Celâl'e mensup olan anlamına gelmektedir. Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferinde olduğu sırada, çoğunluğunu Türkmen Alevilerin oluşturduğu bir grup, Bozok Türkmenlerinden Celal adlı bir Safevi sempatizanının önderliğinde 1517 yılında Amasya ve Tokat civarında ayaklandı. Yaklaşık iki yıl süren mücadelenin ardından 1519'da ancak bastırılabilen bu isyandan sonra, Osmanlı yönetiminden memnun olmayanların çıkardıkları isyanlara "Celâlî isyanları", asilere de "Celaliler" denmiştir.[336] Celâlî isyanlarını çıkış sebepleri itibariyle iki kısımda incelemek mümkündür:

Birincisi, Safevi Devleti'nin himayesinde, bir mezhep mücadelesi tarzında başlayan ve daha ziyade Safevilerin tahrikleri sonucu Osmanlı Devleti'ne karşı fırsat buldukça isyan eden Şii Türkmenlerin hareketleridir. Bunlara *Alevi veya Kızılbaş* isyanları da denmektedir. Özellikle XVI. yüzyılda Osmanlı topraklarında görülen Celali isyanlarına birkaç örnek verecek olursak: 1517 yılında Yozgat-Tokat bölgesinde *Bozoklu Celal*, 1519 yılında Tokat-Zile' de *Şah Veli*, 1525 yılında Bozok'da *Süklün*

335 Mehmet Hemdemi Çelebi Solakzade; Solakzade Tarihi, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1298, s.414.

336 Mehmet Hemdemi Çelebi Solakzade; Solakzade Tarihi, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1298, s.415.

Koca ve *Baba Zünnun*, 1526 yılında Yozgat' da *Atmaca Ayaklanması*, 1527 yılında Tokat ve yöresinde *Zünnünoğlu Halil* ve *Hubyar Baba* ile 1526 yılında Kırşehir-Ankara yöresinde *Kalender Çelebi* isyanları gibi. [337]

İkincisi ise, Osmanlı Devleti'nin hukukî, sosyal ve iktisadi hayatının bozulmasına ilaveten yerel yöneticilerin halka karşı baskı ve zulümlerinin de artması neticesinde mezhepsel bir gruplaşma olmaksızın çıkan isyanlardır. Fakat şunu da önemle belirtmeliyiz ki, mezhebe dayalı olarak çıkan Celali isyanlarının da asıl sebebi Osmanlı Devletindeki hukukî, sosyal ve iktisadi olumsuzluklardan kaynaklanan rahatsızlıklar olmuştur.[338]

Canberdi Gazali İsyanı

Şah İsmail'in etkisinin olduğu diğer bir isyanda Canberdi Gazali isyanıdır. Yavuz Sultan Selim, Mısır seferi neticesinde kendisine sığınan Memlûk komutanı Canberdi Gazalî'yi sefer dönüşünde Şam Beylerbeyi olarak tayin etti. Canberdi Gazali, Avrupa devletleri ile anlaşmalar yapıp, Rodos şövalyelerinden top satın aldıktan sonra Şah İsmail'e bir mektup yazarak Şam ve Mısır'ın fethi için ondan yardım istedi. Şah İsmail'de onun her zaman arkasında olduğunu bildirip, Canberdi'ye yardımcı olmaları için güvendiği elemanlarından on kişiyi Şam'a gönderdi.[339] Bu esnada I.Selim'in ölmesi üzerine Canberdi Gazali 1520'de isyan ederek, "Melikul Eşref" lakabıyla kendi adına hutbe okutup, para

337 Ahmet Yaşar Ocak; "XVI. Yüzyıl Osmanlı Anadolu'sunda Mesiyanik Hareketlerinin Bir Tahlil Denemesi", V.Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler (İstanbul 21-25 Ağustos 1989), Ankara 1990, s.819.

338 Mustafa Akdağ; Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası - Celâli İsyanları, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009.

339 Feridun Egemen; "Canbirdi Gazali", İslam Ansiklopedisi, C.VII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s.142; Adel Allouche; Osmanlı-Safevi İlişkileri: Kökenleri ve Gelişimi, Ter. Ahmet Emin Dağ, Anka Yayınları, İstanbul 2001, s.142-143.

bastırdı.[340] Canberdi isyanı yaklaşık bir sene sürmüştür. Canberdi Gazali'nin Şam ve Halep'i işgal etmek için on beş bin kişilik kuvvetle harekete geçtiği haberini alan Kanuni Sultan Süleyman, veziri Ferhat Paşa'yı elli bin kişilik ordu ile bölgeye göndererek bu isyanı bastırmıştır (1521).[341]

Şah İsmail- Kanuni Sultan Süleyman Münasebetleri

Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatı sırasında Safevilere karşı uygulanan ekonomik yaptırımlar esnetilmiş, diplomatik ilişkiler yeniden canlandırılmıştır.[342] Bu diplomatik ilişkiler ilk olarak 1523'te başlamıştır. İlişkilerdeki bu yumuşamanın yarattığı olumlu havayla Şii âlimlerden oluşan beş yüz kişilik bir grup İstanbul'a gelerek Osmanlı sadrazamıyla görüşmüş ve Şah İsmail'in, saltanata geçişinden dolayı Kanuni'yi tebriğini ve I.Selim'in vefatından dolayı taziyesini iletmişlerdir.[343] Fakat Şah İsmail'in 1524'te vefat etmesi sebebiyle bu iki hükümdarın çok fazla bir ilişkisi olmamıştır.

Şah İsmail'in Ölümü

Şah İsmail, 1524 ilkbaharında avlanmak için Seki bölgesine gitti. Av merasiminin ardından dedelerinin kabirlerini ziyaret etmek için Erdebil'e geçen Şah İsmail'in bu ziyaretler sonrasında

340 Feridun Egemen; "Canbirdi Gazali", İslam Ansiklopedisi, C.VII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s.142.

341 İsmail Hakkı Uzunçarşılı; Osmanlı Tarihi: İstanbul'un Fethinden Kanunî Sultan Süleyman'ın Ölümüne Kadar, C.II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1983, s.308; http://host.nigde.edu.tr/remzikilic/makale/Kanuni Sultan Süleyman'ın Irakeyn Seferi (1533-1535) Öncesi Anadolu'da Ortaya Çıkan Bazı Gelişmeler.

342 Remzi Kılıç; Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006, s.128-129.

343 Ali Ekber Vilayeti; Sah Ismayıl Sefevi Dövründe Iranın Xarici Elaqeler Tarixi, Elhuda Nesriyyatı, Bakı 1998, s.195.

sağlığı bozulur ve 23 Mayıs 1524'te 37 yaşında iken vefat eder. Cenazesi Erdebil'de dedelerinin kabirlerinin yanına defnedilir.[344]

Şah İsmail'in ölümünün ardından tahta henüz on yaşında olan büyük oğlu Tahmasb geçti. Şah İsmail gibi hükümdarın ardından bir çocuğun başa geçmesi Kızılbaş ileri gelenleri arasında huzursuzluğa sebep oldu. Şah İsmail'i "Mürşid-i Kamil" olarak gören ve ona gönülden bağlı olan kabile reisleri onun ölümünün ardından nam ve servet hevesine kapıldılar. Bu esnada devlet işlerini Tahmasb'ın lalası olan Rumlu oymağından Div Sultan idare ediyordu. Div Sultan olan bitenin farkındaydı ve bu sebeple Şah İsmail döneminde önemli görev ve yetkilere sahip olan isimleri merkezden uzaklaştırmaya çalıştı.[345]

Safevi devletinin zirvesindeki bu gizli mücadele neticesinde Div Sultan'da dâhil olmak üzere birçok üst düzey insan öldürülmüş ve ülke büyük bir karışıklığa doğru hızla sürüklenmeye başlamıştır.[346] Bu gidişat Kanuni Sultan Süleyman'ın Azerbaycan seferine kadar devam etti ve bu büyük tehlike karşısında birlik olmaktan başka çarelerinin kalmadığı anlayan Safevi ileri gelenleri, Şah Tahmasb'ın etrafında toplandılar.

Şah İsmail'in Kişiliği

XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Fatih Sultan Mehmet'in başlattığı merkeziyetçi yönetimin bir gereği olarak, Anadolu'daki yarı göçebe Türkmenler yerleşik hayata geçmeye zorlanıyordu. Bu durum karşısında direnen yarı göçebe Türkmen boyları, kendilerini bu baskı ve zorlamadan kurtaracak birini

344 Ghulam Sarwar; History of Shah Ismail, Author Muslim University Press, Aligarh 1939. s.94.

345 Oqtay Efendiyev; Azerbaycan Sefeviler Dövleti, Azerbaycan Dövlet Nesriyyatı, Bakı 1993, s.59.

346 Zabil Bayramlı; "I. Ismayıl ve Imperatorlugun Yaradılması – Sirvan ve Sekinin Tabe Edilmesi", Azerbaycan Tarixi, Azerbaycan Nesriyyatı, Bakı 1996, s.383.

bekliyorlardı. XVI. yüzyılın başlarında Şah İsmail, Safevi propagandası yapacak misyonerleri Anadolu'nun yarı göçebe bir hayat sürdüren "Heterodoks Türkmen" boyları arasına gönderdi. "Halife" adı verilen Safevi propagandacılarının da etkisiyle beklenen kurtarıcı (İmamiye Şia'sındaki Mehdi), Şah İsmail şeklinde zuhur etti.[347] Şah İsmail'e "mehdi" vasfının da yüklenmesine sebep olarak onun şiirleri gösterilse de, Şah İsmail'in şiirlerinde "Seyyid Nesimi" ve "Hallac-ı Mansur" yolunu takip ettiğinden dolayı bu konunun "Vahdet-i Vücud" anlayışı içinde değerlendirilmesi gerektiği belirtilmektedir[348]

Safeviyye tarikatı şeyhi olan Şah İsmail'in sadece dünyevi bir hükümdar olmayıp aynı zamanda ruhani bir önder ve tüm Türk Şii boylarını etrafında toplayan "mürşid-i kâmil" olduğuna inancı yayılmaya çalışıldı.[349] Bu sebeple onu bazen "kurtarıcı" veya "Allah'ın cismani tecellisi" olarak kabul edenler dahi olmuştur.[350] Şah İsmail ise bu düşünce ve fikirlere karşı sessiz ve hoşgörülü bir tavır sergilemiştir.[351] Hatta Venedikli bir tüccar Şah İsmail için "……bu sufiyi halk, bir tanrı gibi sevip ona sonsuz saygı göstermektedirler. Askerlerinden bazıları savaşa zırhsız girmek-

347 Ahmet Yaşar Ocak; "Türkiye'de Alevilik-Bektaşîlik Araştırmalarında Tarihi Bozma, Yaklaşım ve Tarihsel Perspektif Yanlışları", Muhafazakâr Düşünce, S.7, Ankara 2006, s.129-130; Abdülbaki Gölpınarlı; Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiîlik, Der Yayınevi, İstanbul 1979, s.178.

348 Şah İsmail Safevi-Edebi Hayatı ve Nefesleri (haz. Sadeddin Nüzhet Ergun), İstanbul Maarif Kitaphanesi, İstanbul 1956, s.58-59,156.

349 Mustafa Nuri Paşa; "Netayic ül-Vukuat", Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi, Sad. Neşet Çağatay, C.I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s. 113; M. Fuad Köprülü; "Azeri", İslam Ansiklopedisi, C.II, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul 1961, s.133.

350 R.M. Savory; Iran Under the Safavids, Cambridge University Press, Cambridge 1980, s.23.

351 John E. Woods; Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk, ter. Sibel Özdemir, Milliyet Gazetesi, İstanbul 1993.

te ve Şah İsmail'in onları koruyacağına inanarak düşmanların üzerine atlamaktadırlar,"İfadesini kullanmaktadır.[352]

Şah İsmail'de Şeyh-Mürit ilişkisi de ilginçtir. Mesela: Müritler birbirleriyle karşılaştıklarında "Selamun Aleyküm" yerine; savaşta "Allah Allah" nidası yerine; hasta olan birine dua etmek ya da şifa dilemek yerine hep "ŞAH" derlerdi. Hatta Erdebil'i ziyarete gidenlere neden Kâbe'ye değil de buraya geldikleri sorulduğunda "Biz ölüye değil diriye varırız" şeklinde cevap verildiği rivayet edilmektedir.[353]

Şah İsmail'in Edebi Yönü

Şah İsmail, "Hatai" ve "Hatayi" mahlasıyla Türkçe, Arapça ve Farsça dillerinde hece vezninde, halka yönelik siyasi şiirler yazmıştır Şah Hatayi, şiirlerinin genelinde hem haksızlıklara karşı meydan okumuş, hem de kendine Nesimi'yi örnek alarak Nesimi ve Hallac-ı Mansur düşüncesinin de savunucusu ve takipçisi olmuştur.[354]

İktidarını Türklere dayandıran Şah İsmail, Türkçeyi resmi devlet dili olarak kabul etmiştir.[355] "Divan", "Dehname" ve "Nasıhatname" adlı eserler yazmıştır. Eserlerinin çoğunu Türkçe yazmış olan Şah İsmail, o dönemde yaygın olan Farsça şiir yazma geleneğine karşı çıkarak sarayında Türkçe yazan şairleri himaye etmiştir.[356]

---

352 Edward G. Browne; A Literary History of Persia: Modern Times (1500-1924), C.IV, Cambridge University Press, Cambridge 1930, s.23,50-21.

353 Remzi Kılıç; Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006, s.27-28.

354 Ezizaga Memmedov; Sah Ismayıl Xetai, Yazıçı, Bakı 1988, s.54-55.

355 Adel Allouche; Osmanlı-Safevi İlişkileri: Kökenleri ve Gelişimi, Ter. Ahmet Emin Dağ, Anka Yayınları, İstanbul 2001, s.183-185.

356 İsmail Hikmet Ertaylan; Azerbaycan Edebiyatı Tarihi: İslamiyet'in Zuhurundan Miladın On Sekizinci Asrına Kadar, C.I, Azernesr Matbaası, Bakü 1928, s.21.

Şah İsmail'in "Şah Hatayi" mahlası ile yazdığı ve günümüzde de sıkça rastladığımız şiirlerinden birini örnek verecek olursak:

Ela gözlü pirim geldi,
Duyan gelsin işte meydan.
Dört kapıyı kırk makamı,
Bilen gelsin işte meydan.
Hudey hudey dostlar hudey,
Hudey hudey canlar hudey.
Ben pirimi hak bilirem,
Yoluna kurban oluram,
Dün doğdum bugün ölürem,
Ölen gelsin işte meydan.
Hudey hudey dostlar hudey,
Hudey hudey canlar hudey.
Bağ olan yerde bağ olur,
Gül olan yerde hav olur,
Bu sitemler çok zor olur,
Çeken gelsin işte meydan.
Hudey hudey dostlar hudey,
Hudey hudey canlar hudey.
Şah Hatayîder sırrını,
Ortaya koymuş serini,
Nesimi gibi derisin,
Yüzen gelsin işte meydan.
Hudey hudey dostlar hudey,
Hudey hudey canlar hudey.[357]

Şah Hatayi'nin bu şiiri bugün bile Anadolu Alevilerinin Cemlerde bağlama eşliğinde sık söylediği ve çok sevilen bir deyişidir.

Şah İsmail'den bize intikal eden şiirler dikkatlice tetkik edildiği zaman, bunların ciddi manada bir Tasavvufî derinlik taşı-

357 www.antoloji.com/ Hatayi şiirler/ / Ela gözlü pirim geldi

dıkları farkedilmektedir. Şah İsmail, Tanrı'nın varlığına içtenlikle inanan, Hz. Muhammed'i peygamber olarak kabul eden bir insandır. Onun Tanrı anlayışında Vahdet-i Vücud'cu bir boyut hemen hissedilmektedir. Hz. Ali'ye yönelik sevginin yoğunluğu dikkat çekici boyuttadır. Belki de Ali'nin ulûhiyeti ile ilgili görüşler, bu anlayışın bir tezahürü olarak anlaşılmalıdır. Onun, zaman zaman "enel Hak" ifadesini kullanması, Vahdet-i Vücut anlayışının bir göstergesidir. Şah İsmail'in şiirlerinde On iki İmam sevgisi de öne çıkmaktadır.[358]

"Allah'ın adı söylenir,
Cümle ibadetin başıdır Tevhid.
Pirim Şeyh Safi'den bize kalmıştır,
Sofi kardeşlerin kanıdır tevhid.
Her kim Şeyh Safi'nin emrini tutmaz,
Yorulur bu yolda menzile gitmez,
Gayrı millet ana itibar etmez,
Cümle ibadetin başıdır tevhid.
Can Hatayim Tevhid derya denizdir,
Tevhid etmeyenler bizim nemizdir,
Pirim Şeyh Safiden sermayemizdir,
On iki imamın erkânı tevhid."[359]

358 Hasan Onat; "Kızılbaşlılık Farklılaşması Üzerine", İslamiyat Dergisi, S.3, Kitabiyat Yayınları, Ankara 2003, s.117.

359 Saadettin Nüzhet Ergun; Hatayî Divanı Şah İsmail Safevi, İstanbul Maarif Kitaphanesi, İstanbul 1956, s.48-49.

ŞAH İSMAİL SONRASINDA SAFEVİ DEVLETİ

Şah İsmail'in ölümünün üzerine, yerine henüz on iki yaşında olan oğlu **Şah Tahmasb (Hükümdarlığı: 1524- 1576)** geçti. Tahmasb'ın yaşının küçük olmasını fırsat bilen bazı aşiret reisleri başlarına buyruk hareket etmeye başladılar ve kendi bölgelerinde bağımsızlık hareketlerine giriştiler. Bu aşiretlerden Tekeli oymağı gibi bağımsızlık hareketinde başarısız olanlar Osmanlı Devletinin idaresine geçtiler. Tahmasb döneminde de Anadolu'daki Şiilerle Safevilerin irtibatları devam etmiş bu da iki devlet arasındaki düşmanlığının sürmesine sebep olmuştur. Bu sebeple Tahmasb, Alman İmparatoru V. **Karl** ve Avusturya Arşidükası I.**Ferdinand**'a Osmanlı İmparatorluğuna karşı ittifak yapmayı teklif etti. Durumdan haberdar olan Kanuni Sultan Süleyman, 1533'te Irakeyn, 1548'de Tebriz ve 1553'te Nahcivan seferlerine çıkarak Azerbaycan, Irak-ı Arab ve Irak-ı Acem bölgeleriyle, Tebriz, Bağdat ve Basra şehirlerini ele geçirdi. Çaresiz durumda kalan Şah Tahmasb'ın talebi üzerine yapılan *Amasya Antlaşmasıyla (1555)* başlayan barış süreci Tahmasb'ın ölümüne kadar devam etmiştir.[360]

Şah Tahmasb'ın yaklaşık yarım asırlık iktidarı süresince Safeviler, Anadolu'daki müritleri ile ilişkilerini sürdürmüşlerdir. Tahmasb'ın saltanatının sonlarına doğru devlet yönetiminde beliren boşluktan faydalanan Gürcü, Çerkez ve Türkmenler ara-

---

360 R.M. Savory; Iran Under the Safavids, Cambridge University Press, Cambridge 1980, s.62-65.

sında bir rekabet başlamıştı. Şah Tahmasb, oğullarından Haydar Mirza'yı veliaht ilan etmişse de komutanlarından Ustaclıoğlu Hüseyin Bey, Şehzade Behram'ın tahta geçmesini istiyordu. Durumun iyiye gitmediğini sezinleyen Haydar'ın Gürcü olan annesi bir an önce oğlunu tahta geçirmek için Şah Tahmasb'ı zehirleterek oğlu Haydar'ı şah ilan etti. Buna karşı öncülüğünü Afşarların yaptığı Sünnî Türkmenler ayaklanarak, Şah İsmail'in Çerkez karısından olan ablası Perihan'ın da gayretiyle, 25 yıldan beri Alamut Kalesi'nde tutuklu bulunan **Şah II. İsmail (Hükümdarlığı: 1576- 1578)**'i getirerek hükümdar ilan ettiler. Şah II. İsmail 1576 yılında Safevi tahtına geçtiğinde kendisine yardımcı olan Sünnî Afşar Aşireti'ne olan vefasını göstermek için Sünnî olduğunu açıkladı.[361] O, teberra'ya[362] karşıydı ve bu konuda hemfikir olduğu ulemaya açık destek veriyordu.[363] Şah II. İsmail Ehli Sünnet mezhebini tercih etmesinin ardından camilerde Halife Ebu Bekir, Ömer ve Osman'ın kötülenmesini yasakladı. Devam eden süreçte Şii mezhebinden birçok komutan ve devlet adamını ortadan kaldırıp, Safevi hanedanından, sadece kör ve akli dengesi yerinde olmayan büyük kardeşi Muhammed Hudabende'yi sağ bırakıp diğer on beş şehzadeyi de öldürttü.[364] Şah II. İsmail, saltanatının başından itibaren Türkmenlerin desteğini alıp onlarla kaynaştığı için Anadolu'daki Türkmenler arasında ikinci bir Şah

361 Faruk Söylemez; "Anadolu'da Sahte Şah İsmail İsyanı", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S.17, 2004/2 Kayseri, s.76-77.

362 **Tevella:** Allah'ı, Peygamber'i, Hz. Ali'yi, Ehlibeyt'i ve İmamları sevmek, onları sevenleri sevmek ve dost edinmek anlamlarını içermektedir. **Teberra:** Allah, Peygamber, Hz. Ali, Ehl-i Beyt ve İmamların düşmanlarına düşman olmak ve onlardan uzaklaşmak demektir. Bkz. www.alevisesi.com

363 Bekir Kütükoğlu; Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1621), Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1993, s.17.

364 Mustafa Nuri Paşa; "Netayic ül-Vukuat", Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi, Sad. Neşet Çağatay, C.I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s.113-114.

İsmail sevgisi daha doğmuştu.[365] Bu durumdan rahatsız olan Osmanlı, Safevilere karşı yeni tedbirler almak zorunda kalmıştır. II. İsmail'in Anadolu'daki faaliyetleri Amasya Antlaşmasından sonra ilk ciddi savaş tehlikesini ortaya çıkarmıştır. 1578'de Lala Mustafa Paşa İran seferi ile görevlendirilmiş, on iki sene gibi uzun süren mücadelelerden sonra *1590'da İstanbul Antlaşması* imzalanmıştır. Antlaşma maddelerinden ilki: "Hz. Peygamber'in ashabı ve halifeleri hakkında sebb-ü şetmin men'i; Şah Tahmasb zamanında olduğu gibi teberrailiğin lağvedilip hiç kimseye ve hususiyle İran Sünnilerine nefret telkin olunmamasıdır."[366]

Şah II. İsmail, kısa saltanatı boyunca Anadolu'daki Kızılbaş taifesini kışkırtmıştır. Onun Şiilikten bu denli uzak durması devrin uleması tarafından şüphe ile karşılanmış ve Şiiliğin takiyye anlayışına yorumlanmıştır.[367]

II. İsmail'in ölümünün ardından kardeşi **Muhammed Hudabende (Hükümdarlığı: 1578-1587)** tahta çıktı. İdarecilikteki yetersizliğinin farkında olan Hudabende, devletin yönetimini tamamen veziri Mirza Süleyman'a bırakmıştır. Saltanatı boyunca iç karışıklıklarla uğraşan Hudabende'nin izlediği pasif siyasetten memnun olmayan oğlu **Abbas (Hükümdarlığı: 1587- 1629)**, 1587'de Herat'ta ayaklandıktan sonra Kazvin'i işgal ederek, babasını tahttan indirip yerine geçmiştir.[368]

İçte başkaldırıp isyan eden emirlerin, doğuda Özbekler'in ve batıda Osmanlı Devletinin tehdidi altında olan bir ülkenin başına geçen I.Abbas, bu sorunlarla baş edebilmek için bazı düzenlemeler yapması gerektiğini biliyordu. Bu sebeple tahta oturduk-

365 Faruk Söylemez; "Anadolu'da Sahte Şah İsmail İsyanı", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S.17, 2004/2 Kayseri, s.77.

366 Bekir Kütükoğlu; Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1621), Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1993, s.195-196.

367 Bekir Kütükoğlu; Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1621), Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1993, s.21.

368 Andrew J. Newman; "Safavid Iran", Rebirth of a Persian Empire, I.B.Tauris Publishers, London 2006(March), s.42.

tan sonra ülkedeki idari ve askeri yapıyı yeniden düzenleyecek reform hareketlerine girişti. Askeri alanda, Kızılbaş askerlerin hâkimiyetinde olan orduya alternatif olarak Osmanlıdaki Hassa ordusunu taklit ederek "Şahseven" adını verdiği Kızılbaşların yanında Gürcü, Ermeni ve Çerkez askerlerden oluşan maaşlı, tüfekli düzenli bir ordu kurdu. Bu faaliyetlerinde Hıristiyan dünyası ile işbirliği yapmaktan çekinmeyip, yeni kurduğu ordunun tanzimi ve silahlandırılması hususunda onların desteğini kabul etti. Yeni ordunun kurulmasının ardından, içte başkaldırıp isyan eden emirleri saf dışı bırakmak için Osmanlı devleti ile anlaştı. Bu anlaşmayla Safeviler, Hazreti Muhammed'in sahabelerine ve ilk üç halifeye hakaretten vazgeçecekler, Sünnîlere karşı zulüm ve eziyette bulunulmayacaklar ve taraflar ellerindeki yerleri aynen muhafaza edeceklerdi.[369] Bu anlaşmanın ardından önce içteki tehditleri temizleyip devletin merkezî otoritesini kuvvetlendiren I. Abbas, daha sonra da Özbeklerin üzerine gitti ve 1597'de Özbek tehdidini ortadan kaldırdı. Ardından Osmanlı Devletiyle çıkabilecek sorunlara hazırlık olarak başkenti Kazvin'den İsfahan'a taşıdı. Osmanlının batıdaki meselelerle uğraşmasını fırsat bilerek zamanında kaybettiği Osmanlı topraklarını yeniden ele geçirdi (1603). Bağdat dâhil birçok Osmanlı şehrini işgal eden Safevilere,[370] Anadolu'dan göç eden Celalilerde katıldılar.[371] Osmanlıyla uzun süre devam eden savaşlar neticesinde barış istemek zorunda kalan Safevilerle yapılan *1612 Nasuh Paşa* ve *1618 Serav Barış Antlaşmalarıyla* iki ülke arasındaki sorunlar geçici süreyle de olsa giderilmiştir. Beş yıl arayla yapılan bu iki

369 Ekrem Reşat Koçu; Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul 1934, s.58-59; Laurence Lockhart; "The Persian Army in the Safavid Period", Der Islam 34, Berlin 1959, s.89-98.

370 İsmail Hakkı Uzunçarşılı; Osmanlı Tarihi, C.III, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s.66.

371 Feridun Emecen; "Kuruluştan Küçük Kaynarcaya", Osmanlı Devleti Tarihi, C.I, Zaman Yayınları, İstanbul 1999, s.46.

anlaşma neticesinde 1555'te Kanuni Sultan Süleyman zamanında imzalanan Amasya Antlaşmasıyla belirlenen sınırlar yeniden kabul edilmiştir. Ayrıca anlaşmaya sınır konusuna ek olarak, Safevi devletinde "Ashab-ı Kirama sebbü setm (Sahabeye hakaret ve lanet) edilmeyeceği" konusunda bir hükümde konulmuştur.[372]

"Büyük Abbas" namıyla da anılan I.Abbas'ın iktidarında Safeviler en kudretli dönemlerini yaşamışlardır. Kırk üç yıl hükümdarlığın ardından 19 Ocak 1629 tarihinde Mazenderan'da ölen I. Abbas'ın yerine Şah I. Safi namıyla meşhur küçük oğlu **Sam Mirza (Hükümdarlığı: 1629- 1642)** tahta geçti. Onun döneminde de Özbeklerle ve Osmanlıyla olan mücadeleler devam etti. Özellikle IV. Murat'ın Bağdat'ı ele geçirmesinin ardından yapılan savaş sonrası Osmanlının galibiyetini kabul etmek zorunda kalan Sam Mirza, barış istemek zorunda kaldı. 17 Mayıs 1639'da imzalanan *Kasr-ı Şirin Barış Antlaşmasıyla* uzun zamandır devam eden Osmanlı- Safevi savaşlarına son verilmiş ve bu antlaşmayla günümüzdeki Türkiye- İran sınırı belirlenmiştir. Antlaşmanın sonuna eklenen bir madde ile de daha önce yapılan antlaşmalardaki gibi, Safevi topraklarında peygamberin eşi Hz. Ayşe ve ilk üç halife (Ebu Bekir- Ömer- Osman)'ye hutbelerde hakaret ve lanet edilmemesi maddesi konulmuştur.[373]

Şah I. Safi'nin 1642'de ölmesiyle, saltanata henüz on iki yaşında olan oğlu **II. Abbas (Hükümdarlığı: 1642-1666)** geçti. Sert mizaçlı bir yapıya sahip olan II. Abbas'ın döneminde ekonomik sıkıntılar ve iç- dış tehditler kısmen de olsa azalmışsa da onun ölümünün ardından yine ciddi boyutlara ulaşmıştır. Babasının ölümüyle saltanata geçen **Şah Süleyman (Hükümdarlığı:**

372 Remzi Kılıç; "Osmanlılar ile Safeviler Arasında Nasuh Paşa (1612) ve Serav (1618) Antlaşmaları", Niğde Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim ve Bilim Dergisi, S.2, Niğde 2003, s.124-134; İsmail Hakkı Uzunçarşılı; Osmanlı Tarihi, C.III, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s.68.

373 Refik Özdek; Türklerin Altın Kitabı, C.III, Tercüman Yayınları, İstanbul 1990, s.644-647; Remzi Kılıç; "Osmanlı-İran Arasında Kasr-ı Şirin Barış Antlaşması (1639)", Türk Kültürü, S. 460, Ankara, Ağustos 2001, s.479-493.

1666-1694)'ın liyakatsiz idareciliğinden kaynaklanan idari boşluğu üst düzey yöneticiler telafi etmişlerdir.[374]

Artık Safevi Hanedanları, devletin kuruluş yıllarındaki dini liderlik pozisyonunu kaybetmiş, bunun yerine ulemanın çabalarıyla halka İsnaaşeriyye inancı benimsetilmeye başlanmıştır. XVII. asrın ikinci yarısında artık İran'da Safevi Şiiliğinin yerine İsnaaşeriyye Şiiliği inancı hâkim olmaya başlamıştı.[375]

Şah Süleyman'ın ölümüyle iktidara gelen oğlu **Şah Hüseyin (Hükümdarlığı 1694-1722)** döneminde Sünni halka yapılan baskılar arttı. Bu baskılar neticesinde Mir Üveys'in oğlu Mahmut önderliğinde ayaklanan ülkenin kuzeyindeki Afgan kabilelerinin Horasan, Kirman ve başkent İsfahan'ı işgal etmesi üzerine Şah Hüseyin tahtını Mahmut Afgani'ye bırakmak zorunda kalmıştır (1722). Bir süre sarayda hapsedilen Hüseyin daha sonra öldürülmüştür.[376]

Babası Şah Hüseyin'in akıbetinin oğlu Tahmasb'ın da başına gelmesinden korkan Afşar Türkmenlerinin Beyi ve Safevi ordusunun en önemli komutanlarından bir olan Nadir Şah, şehzadeyi Kazvin taraflarına kaçırarak oralarda saklamıştır. 1722'de Safevi Şah'ı olarak ilan edilen **II. Tahmasb (Hükümdarlığı: 1722-1732)**, yedi yıla yakın süren mücadele neticesinde Nadir Şah'ın 1729'da İsfahan'ı geri alıp Afganlıları ülkeden çıkarmasına kadarki süreçte ve daha sonraki dönemde pek bir varlık gösterememiştir. Saltanatı süresince etkisiz bir siyaset izleyen II. Tahmasb, bu acziyetini telafi etmek için halka, özellikle de Safevi topraklarında yaşayan Sünnilere yaptığı baskı ve zulümleri daha da artırınca Osmanlı Devleti buralardaki Sünnilere yardım etme

374 Rıza Nur; Türk Tarihi, haz. E. Kılıç, C.5, Toker Yayınları, İstanbul 1979, s.125-126.

375 M. Saffet Sarıkaya; "Dini ve Siyasi Bakımdan Osmanlı İran Münasebetleri", Türk Kültürü, S.363, Ankara 1993, s.416.

376 Yılmaz Karadeniz; İran'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı, Bakış Yayınları, İstanbul 2006, s.49.

kararı aldı. Bu amaçla Safevi topraklarına giren Osmanlı Devleti, Tiflis'i, Kirmanşah ve Erdelen eyaletinin merkezi olan Sine şehrini (1723), Lûristan eyaletinin belli başlı şehirlerini, Tebriz'i, Hemedan'ı ve Nihavend'i ele geçirmiştir (1724).[377]

Nadir Şah, idareciliğinden memnun olmadığı II. Tahmasb'ı 1732'de tahttan indirerek yerine yaşı henüz bir yaşında olan **III. Abbas (Hükümdarlığı: 1732- 1736)**'ı getirdi. II. Tahmasb döneminden beri asıl güç sahibi olan ve bağımsız hareket eden Nadir Şah, III. Abbas'ın 1736'da ölmesinden sonra İran'da idareye tamamen hâkim oldu ve ulemanın da teklif ve desteğiyle İran Şah'ı oldu. (1736).[378]

377 Yılmaz Öztuna; Büyük Türkiye Tarihi, C.XI, Hayat Yayınları, İstanbul 1967, s.29-28.

378 Yasin İpek; İran'da Kaçar Türk Hanedanlığı- Babilik ve Bahailik, Ekim Yayınları, İstanbul 2010, s.11-12.

SAFEVİLER SONRASINDA İRAN'DA ŞİA

Böylece İran'da iki yüz yıldan fazla hüküm süren Safevi Hanedanlığı resmen olmasa da fiilen sona ermiş ve "Sünni" **Afşar Hanedanlığı (1736- 1749)** kurulmuş oldu. Nadir Şah tahta çıkarken kendisini destekleyen ulemaya bazı şartlar ileri sürmüştü. Bunlardan ilk dikkati çekenler: Teberrayı terk, Safevilerin benimsediği şekliyle Şiiliği terk ve Caferiyye mezhebine dönülmesi ve Sünnilere karşı iyi muamele edilmesi gibi şartlardır.[379]

Nadir Şah, Osmanlı hükümetine Caferiyye mezhebinin beşinci Sünni mezhep olarak kabulü yolunda elçiler gönderdiyse de bu isteği kabul edilmemiştir. İslam âleminin ileri gelen uleması, Sünni-Şii ihtilaf noktalarının tespit edilip giderilmesi ve mezhepler arasında beraberliğin sağlanması amacıyla 1743 yılında Necef'te toplandı. Bu toplantı neticesinde Şii ulema, ilk üç halife ve diğer sahabeye sövmekten imtina etmeyi, muta nikâhından vazgeçmeyi ve itikatta Eşari usulünü benimsemeyi kabul ediyorlardı.[380]

Necef'teki bu toplantının ardından Osmanlı uleması beşinci mezhep fikrini şer'i hükümlere aykırı olduğu gerekçesi ile reddetmişse de, Nadir Şah'ın ısrar ve baskıları neticesinde Osmanlıyla l746 yılında yapılan antlaşma ile Kasr-ı Şirin Antlaşması

---

379 Mehmet Saray; "Türk İran Münasebetlerinde Şiiliğin Rolü", Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1990, s.55.

380 M. Saffet Sarıkaya; "Dini ve Siyasi Bakımdan Osmanlı İran Münasebetleri", Türk Kültürü, S.363, Ankara 1993, s.417.

yeniden onaylanmıştır. Yapılan antlaşmayla "İranlıların Safeviler zamanında yapılan Sünniliği kötüleyici hareketlerden vazgeçerek Hulefa-i Raşidin'i hayır dua ile yâd etmeleri; Hicaz'a ve diğer Osmanlı ülkelerine gelip giden İranlıların, Osmanlı ve diğer ziyaretçiler gibi itibar olunarak, durma veya konaklama gibi adlarla kanuna muhalif bir şeyin istenmemesi" gibi hükümler kabul edilmiştir.[381]

1747'de Nadir Şah'ın bir suikast neticesinde öldürülmesinin ardından çıkan karışıklıklardan faydalanan Safeviler, tekrar İran'da saltanatı ele geçirmeye çalışmışlarsa da pek başarılı olamamışlardır. Bu dönemden sonraki iktidarları da göstermelik olmaktan öteye gitmemiştir. Nadir Şah sonrasında sırasıyla **II. Süleyman (Hükümdarlığı: 1749- 1750)** ve **III. İsmail (Hükümdarlığı: 1750- 1760)** tahta geçmişlerdir.[382]

1750'de İsfahan'ı ele geçiren Kerim Han Zend, III. İsmail'i göstermelik olarak tahta oturtmuş ve kendisinin son Safevi hükümdarlarından Şah Hüseyin (1694-1722)'in torunu III. İsmail'in vekili "İtimadü'd-devle" (Osmanlı arşiv vesikalarında geçtiği şekli ile "İran Şah Vekili") olduğunu ilan etmiştir. Kerim Han'ın ülkede iktidarı ele geçirmesinin ardından 1760 yılında Safevi Devleti resmen yıkılmış, yerine İran'da Şiraz merkezli **Zend Hanedanlığı (1750- 1795)** kurulmuştur.[383]

Ömrü çok uzun olmayan Zend Hanedanlığının 1795 yılında yıkılmasının ardından Türk Kaçar aşiretinden Ağa Muhammed Han Esterabad'da şahlığını ilan ederek, **Kaçar Hanedanlığını (1795-1925)** kurdu. Kaçar Hanedanlığı döneminde Şiilik kendi seyrinde, devlet desteği olmaksızın gelişmiş, bu durum uzun yıl-

381 Mehmet Saray; "Türk İran Münasebetlerinde Şiiliğin Rolü", Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1990, s.57.

382 İsmail Aka; "Selçuklu Sonrası Orta Doğuda Türk Varlığı", Türkler Ansiklopedisi, C.VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.853.

383 Abdulkerim Ali Şirazi; Tarih-i Zendiye, Tahran 1365, s.1-3.

lar devam etmiştir. 1844 yılında Şia kökenli bir hareket olarak Bab Mirza Ali Muhammed'in çıkardığı Babilik ve buna bağlı olarak Bahaullah Mirza Hüseyin Ali'nin önderi olduğu Bahailik (ilk başlarda Şia kökenli bir oluşum iken daha sonra ayrı bir din hüviyetine bürünmüştür.) hareketi, "Bahaî Dini" adıyla günümüzde de varlığını sürdürmektedir.[384]

Sultan Abdulhamid, Osmanlı saltanatına geçtiğinde Irak-ı Arap'taki İngiliz destekli Şii propagandalarından rahatsız olmuş ve bazı tedbirler alma gereğini hissetmiştir.[385] Bu amaçla: Bölgede Şii propagandası yapılmasını ve yayınlarını yasaklamış, Şiiler ve Sünniler için kutsal sayılan mekânları onartmış, Şii ailelerin çocuklarını Sünni müfredata göre yetiştirterek onlara çeşitli memuriyetler vermiş, halifelik sıfatını kullanarak Şii ulemayı yanına çekmeye çalışmışsa da[386] bu faaliyetler Abdulhamid'in hükümdarlığının ardından askıya alınmıştır.

XX. yüzyılın başlarındaki meşrutiyet hareketlerinin oluşmasında ve sonrasında, Kaçar Hanedanlığındaki Şii ulemanın halk üzerindeki otoritesi ve ülke yönetimindeki söz sahipliği iyiden iyiye belirgin bir hal almıştır.[387]

1925 sonrası **Pehlevi Hanedanlığı (1925-1979)** döneminde etkisini yitiren Şii anlayışı, Ayetullah Humeyni'nin kurduğu **İran İslam Cumhuriyeti (1979-….)** ile birlikte yeniden güçlenmiş ve siyasi liderliğin peygamberden Ehl-i Beyt imanlarına, onlardan da fukahaya intikal ettiğini, dolayısıyla yalnızca fukaha-

384 Yasin İpek; İran'da Kaçar Türk Hanedanlığı- Babilik ve Bahailik, Ekim Yayınları, İstanbul 2010, s.161,169,178-190.

385 Mehmet Saray; "Türk İran Münasebetlerinde Şiiliğin Rolü", Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1990, s.70-72.

386 Mehmet Saray; "Türk İran Münasebetlerinde Şiiliğin Rolü", Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1990, s.79-80.

387 Yasin İpek; İran'da Kaçar Türk Hanedanlığı- Babilik ve Bahailik, Ekim Yayınları, İstanbul 2010, s.125-126.

nın meşru otorite olduğunu iddia eden Şii anlayışı İran'da hakim olmuştur.[388]

Şah İsmail'den, Pehlevi ve Humeyni'ye gelinceye kadar Anadolu Alevileri İran'dan çok uzaklaşmış ve yabancılaşmıştır. Bugün ise, İran'daki Şii anlayışı ile Anadolu'daki Alevilik anlayışının; Hz. Ali ve Ehlibeytine olan saygı ve sevgi dışında ortak bir yanları kalmamıştır.[389]

388 İsmail Safa Üstün; "Günümüz İslam Ülkelerin Bazılarında Yönetim Biçimleri İran İslam Cumhuriyeti", Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S.6, Ankara 1998, s.35.

389 İsmet Zeki Eyüboğlu; Bütün Yönleriyle Bektaşilik, Derin Yayınları, İstanbul 2010, s.520.

OSMANLI DEVLETİNDE ŞİİLİK VE ALEVİLİK

Anadolu'daki Proto-Kızılbaşlar'ı[390] kendi safına çekmek için dinsel anlayışını değiştirdiği iddia edilen Safeviler, kurduğu tarikat ve Anadolu'ya gönderdiği dinsel kimlikli kişiler sayesinde Anadolu'da Safevi Şia'sını yaymışlardır.[391] Şii inanışıyla tanışan bu göçebe Türkmenler, kendilerince şekillendirdikleri İslam inanışlarını Safevi öğretileriyle birleştirerek Heterodoks bir İslam anlayışına sahip olmuşlardır.[392]

Osmanlı Devletinin kurulduğu dönemlerde Anadolu'da İslamiyet'in yayılmasında "Rum Abdalları" diye anılan Arslan Baba'nın oğlu Mansur Ata, Abdülmelik Ata, Tac Hoca, Zengi Ata ve Süleyman Hakim Ata gibi Ahmet Yesevi'nin halifelerinin kurmuş oldukları tarikatların payı büyüktür. Bu tarikatlardan özellikle Celaleddin Rumi'nin kurduğu Mevlevîlik ve Hacı Bektaş Veli'nin kurduğu Bektaşilik tarikatları Osmanlı Hükümdar-

---

390 **Proto Kızılbaş (Erken Dönem Kızılbaşlık):** Safevi Şiası öncesi Anadolu'da dağınık, göçebe ya da yarı-göçebe halde yaşayan Heterodoks-Bâtınî (gayri Sünni Müslümanlar) gruplar. (bkz. Vatan Özgül; Kızılbaşlık ve Türkmenler, Karacaahmet Sultan Dergisi, S.63, s.28.)

391 Abdülbaki Gölpınarlı; "Kızılbaş", İslam Ansiklopedisi, C.VI, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul 1955, s.789-791.

392 Ahmet Yaşar Ocak; Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler Yahut Dairenin Dışına Çıkanlar (15.-17.Yüzyıllar), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, s.79,80.

ları ve halk tarafından büyük hürmet görmüşlerdir.[393] Fakat Osmanlının beylikten devlete dönüşmesiyle birlikte hükümdarların bu tarikatlara bakış açıları da değişmeye başlamıştır. Ülkenin sınırları genişledikçe kontrol altına alınması gereken alanlarda artmış ve Osmanlı kurumsallaşma gereğini duymuştur. Bu sebeple dini alanda da devletin kendisine bir muhatap seçmesi gerekmiştir. Önceki bölümlerde de bahsettiğimiz üzere, medreseler Sünni anlayışa sahip olduğu için Osmanlı hükümdarları nazarında geçerli olan dini kurumlar medreseler olmuş, tarikatlar zamanla gücünü ve etkisini yitirmeye başlamıştır. Şunu da önemle vurgulamak gerekir ki, bu ayrım sadece Osmanlıda değil Selçuklu Devleti döneminde de yaşanmıştır. Devlet dini konularda kendisine muhatap olarak medreseleri alırken, Müslüman vatandaşları arasında şu şekilde bir farklılaşma gözlenmiştir: Medreselerde verilen Sünni İslam anlayışına alışmış olan yerleşik halk, medreselerin öğretilerini kabul etmekte sorun yaşamazken, göçebe ya da kırsalda yaşayan Türkmen Boyları medreselerin aktarmaya çalıştığı Sünni anlayış yerine İslam öncesi geleneksel Türk inanışları ile İslamiyet'i hayat şartlarına ve beklentilerine göre sentezleyerek yaşamaya devam etmişlerdir.[394] Diğer bir deyişle: Özellikle kırsaldaki insanlara hitap eden söz konusu tarikatlar ve bunların dervişleri olduğu gibi, şehirlere yerleşmiş dervişler de vardı. Bunlar vahdet-i vücud mektebi gibi tasavvufun felsefi ve ahlaki bir sistem halinde ele alındığı İbn-i Arabi Okulu ile; hoşgörü ve estetik değerlerin ağırlık kazandığı Kübreviyye ve Sühreverdiyye okullarına mensuplardı. Bu tasavvuf okullarının daha derin ve karmaşık görünen görüşleri, ancak üst seviyedeki idareci ile aydın kesime ve medrese eğitimi almış bir kesim şehirliye hitap edebiliyordu. Fakat Müslüman olmakla beraber kitabî bir dinî kültürden uzak göçebe ve yarı göçebe Türkmenler arasın-

393 Fuad Köprülü; Franz Babinger; Anadolu'da İslamiyet, İnsan Yayınları, İstanbul 1996, s.17-18.

394 Ahmet Yaşar Ocak; Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler Yahut Dairenin Dışına Çıkanlar (15.-17.Yüzyıllar), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, s.82.

da, Türklerin eski kamlarının yerini alan Baba'lar ve Dede'ler, İslamiyet'i daha sade, basit ve bu insanların anlayabilecekleri bir dil ile anlatıyorlardı. Ayrıca yaşamakta oldukları gelenek ve göreneklerine uygun bir tarzda onları Müslümanlaştırıyorlardı.[395]

Yerleşik olan ve olmayan halk arasındaki bu dini gruplaşma, ilerleyen dönemlerde, özellikle de devletin otoritesinin azaldığı zamanlarda, kimine göre siyasi, kimine göre ekonomik, kimine göreyse mezhebi sebeplerle; Babai, Celali, Kalenderi ve Şeyh Bedreddin isyanları gibi… başkaldırı hareketlerine dönüşmüştür.[396]

Osmanlı Devleti'nin kurulmasını ve gelişmesini sağlayan güç kendi içerisindedir. Bu güç, Türk- İslam dünyasının hemen her yerinden Anadolu'ya yapılan Türk göçleri ve bunların lideri olarak Anadolu'ya giren Türk dervişleridir.[397] Aşıkpaşazade "Horasan Erenleri olarak isimlendirdiği bu dervişleri, "Gaziyân-ı Rûm, Ahiyân-ı Rûm, Abdalân-ı Rûm ve Bacıyân-ı Rûm" şeklinde sınıflandırmaktadır.[398]

Gaziyân-ı Rûm: İslamiyet'ten önce Alp veya Alp Erenler adı verilen Türkmen savaşçılarla büyük benzerlik taşırlar. Ellerinde kılıçları ile Osmanlıyla savaşa giden ve savaş bittiği zaman manevi kişilikleri ile halkı aydınlatan bu Türk dervişleri arasında Osman Gazi'nin silah arkadaşları da vardır ve bunların birçoğu "Alp" unvanını kullanmaktadır.[399]

---

395 Ethem Ruhi Fığlalı; Geçmişten Günümüze Halk İnançları İtibariyle Alevilik-Bektaşilik, Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, Ankara 1994, s.18-19.

396 Ahmet Taşgın; Prof. Dr Hilmi Ziya Ülken'in Alevilik Bektaşilik Araştırmaları, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S.29, Ankara 2004, s.202.

397 Ömer Lütfi Barkan; "Kolonizatör Türk Dervişler", Vakıflar Dergisi, S.2, Ankara 1942, s.282.

398 Aşıkpaşazade; Aşıkpaşaoğlu Tarihi, haz. Nihal Atsız, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970, s.222.

399 Ömer Lütfi Barkan; "Kolonizatör Türk Dervişler", Vakıflar Dergisi, S.2, Ankara 1942, s.282.

Abdalân-ı Rûm: Babaî İsyan'ından geride kalanlar[400] olarak da niteleyebileceğimiz bu dervişlere, kuruluş devri Osmanlı padişahlarının çok büyük ilgi ve alâka gösterdikleri göze çarpmaktadır. Bu dervişler için Bursa ve Edirne saraylarının, zengin vakıflar ve tekkeler oluşturdukları görülmektedir. Bu dervişlere gösterilen ilgi onların halkın gözündeki itibarlarını da artırdığı gibi, kuruluş dönemi Osmanlısının ılıman Şii bir devlet olarak görülmesine de neden olmuştur.[401] Osmanlı yönetiminden aldıkları destekle Anadolu'nun çeşitli bölgelerine dağılan dervişler, gittikleri yerlerde zaviyeler ve tekkeler kurup, buralarda toprak işleri ve din propagandası ile ilgilenmişlerdir. Bu dervişler aynı zamanda Anadolu'ya gelen göçebelerin iskânına yardımcı olmuş ve bunların herhangi bir karışıklık çıkarmasını engellemişlerdir.[402]

Abdalân-ı Rûm veya Rûm Abdalları olarak bilinen bu zümre içerisinde Baba İlyas'ın halifeleri ve müritleri, Muhlis Paşa'nın halife ve müritleri, Hacı Bektaş-ı Veli'nin halife ve müritleri, Sarı Saltuk, Barak Baba gibi dervişlerin halife ve müritleri bulunmaktadır. Bu dervişler içerisinde Geyikli Baba, Abdal Musa, Kumral Abdal, Abdal Murad, Abdal Mehmet, Doğlu Baba, Baba Postunpuş ve Baba Muhlis önemli yerlere sahiptirler. Bu dervişlerin birçoğu aynı zamanda Bektaşîlik ile de bağlantılıdır.[403]

Ahiyân-ı Rûm: İbn-i Batuta'nın Anadolu seyahati esnasında çokça ismini zikrettiği "Ahiliğin"[404], Anadolu'da kurulması

400 Fuad Köprülü; Franz Babinger; Anadolu'da İslamiyet, İnsan Yayınları, İstanbul 1996, s.63.

401 Zeki Velidi Togan; Umumi Türk Tarihine Giriş, C.1, Enderun Kitapevi, İstanbul 1981, s.389.

402 Ahmet Yaşar Ocak; Alevi ve Bektaşi İnançlarının İslam Öncesi Temelleri, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s.25.

403 Ethem Ruhi Fığlalı; Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik, Selçuk Yayınları, Ankara 1996, s.126-127.

404 İbn-î Batuta; İbn-î Batuta Seyahatnamesi, Ter. Mümin Çevik, C.I, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1983, s.192-222.

ve teşkilâtlanması açısından Ahi Evran ismi çok önemlidir.[405] Ahilik, ilk Osmanlı beylerinin dahi iştirak ettikleri bir zümredir. Osmanlı sultanlarının adlarına vakıflar kurup araziler bağışladığı kimseler arasında birçok ahi mevcuttur. Bunlar Abdalân-ı Rûm gibi hem Anadolu'da hem de Rumeli'de Türkleştirme ve İslamlaştırma faaliyetlerinin içinde olmuşlardır.[406] Hatta Osmanlı Devleti'nin kuruluşuyla alakalı olarak anlatılan hikâye de Osman Bey'in gördüğü rüyayı yorumlayan yine bir ahi şeyhi olan Şeyh Edebali'dir.[407]

Bacıyân-ı Rûm: Tasavvuf ehli bir kadın olan Fatma Bacı'nın (Ahi Evran'ın eşi) önderliğinde kurulan kadın teşkilatıdır. Hacı Bektaş Veli'ye yakınlığı ile bilinen Fatma Bacı'dan Hacı Bektaş menakıpnamesinde de, "Fatma Ana", "Kadıncık Ana" veya "Kadıncık" adlarıyla sıkça bahsedilmektedir. Fatma Bacı ve onun teşkilatına mensup olan kadınlar, özellikle İslamlaştırma çalışmalarına aktif olarak katılmış ve askeri yapılanmada kilit roller üstlenmişlerdir. [408]

405 Neşet Çağatay; "Anadolu 'da Ahilik ve Bunun Kurucusu Ahi Evren", Belleten, C.XXVI, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1982, s.423.

406 Ömer Lütfi Barkan; "Kolonizatör Türk Dervişler", Vakıflar Dergisi, S.2, Ankara 1942, s.293-294.

407 Ömer Lütfi Barkan; "Kolonizatör Türk Dervişler", Vakıflar Dergisi, S.2, Ankara 1942, s.286-289.

408 Aşıkpaşazade; Aşıkpaşaoğlu Tarihi, haz. Nihal Atsız, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970, s.222.

TÜRKİYE CUMHURİYETİNİN KURULUŞU ÖNCESİNDE VE SONRASI ALEVİLİK

Osmanlı Devletinin son dönemlerine kadar Alevi toplulukları içlerine kapanık şekilde varlıklarını sürdürmüşler ve iktidarla ilişkilerini iyi tutmuşlardır. Hatta Sultan Mehmet Reşat 1909 yılında tahta çıktığında ve İttihat ve Terakki Partisi iktidara geldiğinde Talat Paşa ve Enver Paşa, Hacıbektaş'ta Çelebi Cemalettin Efendi'yi ziyaret edip, ona hediyeler sunmuşlardır.[409]

1 Ağustos 19l4'te ilan edilen seferberliğin ardından Osmanlı Devleti, fiilen Birinci Dünya Savaşı'na katılma kararı aldı. Bu nedenle Osmanlı Padişahı Sultan Reşat ile İttihat ve Terakki önderleri Talat ve Enver Paşa'lar Hacı Bektaş Veli Dergâhı Dedegân kolu postnişini Ahmet Cemalettin Çelebi Efendi'ye Alevi-Bektaşilerden oluşacak gönüllü bir "Mücahidin Alayı" kurmasını ve başına geçmesini önerirler. Bu öneriyi kabul eden Cemalettin Çelebi, bütün Seyyid Ocaklarına ve Alevi aşiretlere durumu bildirir. Malatya ili Arguvan ilçesine bağlı Mineyik köyünde, kırkın üzerinde Seyyid Ocağı'nın katıldığı bir toplantı neticesinde alınan kararla Mücahidin Alayına asker ve yardım toplanır. Mücahidin Alayı, 1915 yılında Cemalettin Çelebi Efendi komutasında Doğu Cephesindeki savaşlara katılır.[410]

---

409 Yaşar Nuri Öztürk; "Gönüller Sultanı Hacı Bektaş Veli", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S.4, Ankara 1997, s.21-22.

410 Cemal Şener; Alevilik Olayı- Toplumsal Bir Başkaldırının Kısa Tarihçesi, Etik Yayınları, İstanbul 2001, s.134-136.

Kurtuluş savaşı öncesinde Atatürk'ün, özellikle Erzurum ve Sivas kongreleri sonrası Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kurulması aşamalarında, Türkiye'deki dini zümrelerin desteğini istediğini ve bu amaçla Anadolu'nun ileri gelen din adamları ve aşiret liderleri ile temas içinde olduğunu, bizzat kendi ifadelerinden biliyoruz. Milli mücadele döneminde Atatürk, Erzurum ve Sivas kongrelerini yaptıktan sonra 22 Aralık 1919'da Mucur'a gelerek geceyi burada geçirir. Ertesi gün 23 Aralık 1919'da Hacıbektaş'a giderek postnişin Ahmet Cemalettin Çelebi Efendi ve dede postundaki Salih Niyazi Baba ile görüşür. Bu görüşmenin ardından Ahmet Cemalettin Çelebi Efendi bütün taliplerine milli mücadeleyi destekleme çağrısında bulunmuş, onlar da bu çağrıya uymuşlardır.[411]

Alevi-Bektaşîlerin Kurtuluş Savaşına verdikleri destekten ötürü Ahmet Cemalettin Çelebi Efendi, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Kırşehir milletvekili olarak çağrılmış ve ilk meclis-te de birinci başkan vekilliğine seçilmiştir.[412] Verilen bu destek Ahmet Cemalettin Çelebi Efendi'nin 1921'de ölümünden sonra yerine geçen küçük kardeşi Veliyettin Ulusoy[413] Çelebi Efendi zamanında da aynen devam etmiştir.

Alevi-Bektaşî toplumu, 30 Kasım 1925 tarihinde yürürlüğe giren 677 sayılı Tekke ve Zaviyeler ile Türbelerin Kapatılmasına dair kanundan sonra da devam etmiştir.[414] Bektaşîler tekkeleri-

---

411 Cemal Şener; Alevilik Olayı- Toplumsal Bir Başkaldırının Kısa Tarihçesi, Etik Yayınları, İstanbul 2001, s.136-139; Yaşar Nuri Öztürk; "Gönüller Sultanı Hacı Bektaş Veli", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S.4, Ankara 1997, s.21-22.

412 Enver Behnan Şapolyo; *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi, Türkiye Yayınevi,* İstanbul 1964, s.332; Cemal Şener; Şaha Doğru Giden Kervan Alevilik Nedir, Ant Yayınları, İstanbul 2000, s.41.

413 Soyadı kanunu ile Hacı Bektaş Çelebilerinin aldıkları soyadı.

414 30 Kasım 1925 tarihinde yürürlüğe giren kanun; şeyhlik, dervişlik, müritlik, dedelik seyitlik, çelebilik, babalık, emirlik, halifelik, falcılık, büyücülük, üfürükçülük, gaipten haber vermek ve murada kavuşturmak amacıyla muskacılık gibi, eylem, unvan ve sıfatların kullanılmasını, bunlara

nin kapatılmış olmasından dolayı bir kırgınlık içinde olsalar da; Atatürk'ün inkılâpları ve hilafetin kaldırılması onlar için idari, siyasi ve resmi din çevrelerinin baskılarının bütünüyle kalkması demek olduğundan, son derece rahatlatıcı ve güven verici bir durumun doğması anlamını taşıyordu.

Çok partili hayata geçiş süreciyle birlikte bütün siyasi partilerin dikkatini çeken Aleviler, kimi zaman çeşitli siyasi partileri destekleyerek, kimi zaman da parti kurup milletvekili çıkararak siyasete girmiştirler. Cemal Şener, 27 Mayıs askeri darbesi ve 61 Anayasasının Aleviler tarafından da desteklendiğini, Alevilerin bu sayede kimliklerini ön plana çıkararak sosyal ve siyasal örgütlenmelere başladıklarını aktarmaktadır. Bu tarihlerden sonra Alevi örgütlenmeleri hızlanmış, Alevi kesim sol hareketlere işçi ve sendika hareketlerine büyük destek vermiştir. [415] Alevi kesim sola doğru kayarken, sosyalist sol anlayış da siyasi örgütlenmesini Alevi zemini üzerine oturtmaya çalışmıştır.

1960'lardan sonraki özgürlük ortamı ve şehirleşme Alevilerin yaşamında önemli değişikliklere neden olmuştur. Artık Alevi kültürü üzerindeki gizlilik örtüsü kalkmaya başlamış ve Aleviler kendilerini fark ettirme çabalarına girişmişlerdir. Âşık Mahzuni, Âşık İhsani, Kul Ahmet gibi bu dönemin önemli halk ozanları söylemleriyle bir nevi Alevi toplumunun sözcüsü olmuşlardır. 1960'lı yılların ikinci yarısından itibaren Alevi-Bektaşi toplumu *Cem*, *Ehl-i Be*yt ve *Gerçekler* adlı dergiler çıkarmaya başlamışlardır. 12 Eylül sonrasında yükselen Sünnî egemen görüşe bir tepki sonucu Aleviler dernekler ve vakıflar aracılığı ile kimliklerini ön plana çıkarmaya başlamışlar ve bu aşamadan sonra Cumhuriyetin değerlerini savunan bir reaksiyon geliştirmişlerdir. Siyasi örgütlenmelerini bazen siyasi partiler kurarak bazen de değişik zamanlarda da değişik partilere destek vererek sürdür-

ait hizmetlerin yapılmasını ve bu unvanlarla ilgili elbise giyilmesini de yasaklamıştır.

415 Cemal Şener; İlknur Miyase; Şeriat ve Alevilik, Ant Yayınları, İstanbul 1995, s.50-52.

müşlerdir. 1966'da Mustafa Timisi ve Hasan Tahsin Berkman önderliğinde *Birlik Partisini*[416], 1996'da Ali Haydar Veziroğlu önderliğinde *Barış Partisini* kurmuşlardır.

2000'li yıllarda Alevi-Bektaşi Federasyonu[417] ve Cem Vakfı[418] Alevi-Bektaşi toplumunun Türkiye ve Avrupa'daki önemli örgütleridir. Bunların dışında özellikle 1980 sonrası kurulan ve Alevi- Bektaşi kamuoyu tarafından kabul gören dernek ve vakıf şeklindeki örgütlenmelere bakacak olursak:

Alevi- Bektaşi Federasyonu[419]

Alevi Kültür Dernekleri Genel Merkezi ve 102 Şube
Pir Sultan Abdal Kültür Derneği Genel Merkezi ve 61 Şube
Ankara Cem Kültür Evleri Yaptırma Derneği
Seyit Garip Musa Sultan Kültür Derneği
Bozüyük Hacı Bektaş Veli Kültür Sosyal Dayanışma Derneği
Yalıncak Sultan Kültür Tanıtma Yaşatma Türbe Onarma Yaşatma Derneği
Hacıbektaş Kültür Ve Yardımlaşma Derneği –Taşdelen
Hubyar Sultan Alevi Kültür Derneği
Kayseri Hacı Bektaş Derneği
Kayseri Alevi Kültür Merkezi Derneği
Alevi Bektaşi Kültür Tanıtma Derneği –Narlıdere
Çamşıhı Hüseyin Abdal Derneği –Sivas
Kütahya Hacı Bektaş Veli Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Derneği
Atakent Cemevi Kültür Merkezi Yapma ve Yaşatma Derneği
Topçu Baba Anma Yaşatma Kültür ve Sanat Derneği

---

416 Birlik Partisi'nin amblemi Hz. Ali'yi simgeleyen bir aslanla, onun çevresinde On iki İmamı simgeleyen on iki yıldızdan oluşuyordu.

417 www.alevifederasyonu.com

418 www.cemvakfi.org

419 http://www.alevifederasyonu.com/

Piribaba Kültür Dayanışma Derneği
Hüseyin Gazi Derneği
Torbalı Alevi Bektaşi Kültür Dayanışma Yardımlaşma Derneği
İzmir Alevi Yol Derneği
Güvenç Abdal Araştırma Eğitim Kültür ve Tanıtma Derneği
Kestel Hacı Bektaş Veli Kültür Tanıtma ve Sosyal Yardımlaşma Derneği
Adaköy Hacı Bektaşi Veli Kültür Tanıtma ve Sosyal Yardımlaşma Derneği
İzmir (Balçova) Alevi Bektaşi Derneği
Çerkezköy Hacı Bektaş Veli Sosyal Kültürel Eğitim Derneği
Didim Alevi Bektaşi Kültür Merkezi ve Cemevi
Çorum Alevi Kültür Merkezi Derneği
Erenler Kültür Ve Dayanışma Derneği – Kahramanmaraş
Antalya Abdal Musa Kültür ve Tanıtma Derneği
Boğaziçi Alevi Kültür Derneği
Kıbrıs Pir Sultan Abdal Kültür Derneği

Alevi Vakıfları Federasyonu[420]

Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi (Cem Vakfı)
Anadolu Bilim Kültür ve Cem Vakfı
Gazi Kültür Vakfı (Gazi Cemevi)
Haydar Eren Kültür ve Eğitim Vakfı (Hak- Ev)
Kartal Cemevi Kültür Eğitim ve Sosyal Dayanışma Vakfı
Erenler Eğitim ve Kültür Vakfı
Ehl-i Beyt İnanç Eğitim ve Kültür Vakfı -İzmir
Kayseri Hacı Bektaş Veli Kültürünü Araştırma Vakfı
Anadolu Kültürünü Koruma Ve Araştırma Vakfı (Akkav)
Eskişehir Hacı Bektaş Veli Anadolu Kültür Vakfı
Adalar Cem Vakfı
Malatya İmam Zeynel Abidin Türbesi Kültür Vakfı

420 http://www.avf.org.tr/

Alevi Dernekleri Federasyonu

Alevi Vakıfları Federasyonunun dernekler bazındaki örgütlenmesidir.

Avrupa Alevi Birlikleri Konfederasyonu[421]

İsveç Alevi Birlikleri Federasyonu (İABF)[422]
Almanya Alevi Birlikleri Federasyonu (AABF)[423]
Almanya Alevi Kadınlar Birliği (AAKB)
Fransa Alevi Birlikleri Federasyonu (FUAF)[424]
Avustralya Alevi Bektaşi Federasyonu (AFA)[425]
Belçika Alevi Federasyonu (BAF)[426]
Hollanda Alevi Birlikleri Federasyonu (HAK-DER)[427]
Danimarka Alevi Birlikleri Federasyonu (DABF)[428]
Norveç Alevileri İnanç Derneği[429]
Avusturya Alevi Birlikleri Federasyonu (AABF)[430]
İsviçre Alevi Birlikleri Federasyonu (İABF)[431]
Kanada Alevi Kültür Merkezi[432]

Cumhuriyetin ilanı Alevilik içerisinde önemli bir dönüm noktasıdır. Bu yeni yönetim tarzı ile Aleviler, yıllardır sıkıştıkları

421 http://www.iabf.ch
422 http://www.isvecakm.com/
423 http://www.alevi.com/
424 http://alevi-fuaf.com/
425 http://alevi.org.au/
426 http://www.babf.be/
427 http://www.hakder.nl/
428 http://www.alevi.dk/
429 http://www.nabid.no/
430 http://www.aleviten.or.at/
431 http://www.iabf.ch/
432 http://www.kanadaalevi.com/

kırsaldan şehirlere doğru yönelmişlerdir. Bu yöneliş Cumhuriyetin ilk elli yılında şehir hayatındaki işsizlik, köy hayatındaki yoğun iş gücü ihtiyacı ve benzeri sebeplerden dolayı yavaş ilerlemiştir. Ancak 1970'lerden sonra artan şehirleşme oranıyla birlikte Alevi toplumunun yaşam koşulları iyileşmiştir. Şehir hayatına uyum sürecinde adet, gelenek ve göreneklerine bağlı olan Aleviler, bir taraftan eski adetlerini korumaya çalışırken, diğer taraftan da yeni girdiği topluma uyum için yoğun çaba harcamıştır. Bu uyum süreci içerisinde zaman zaman bazı sorunlar yaşanmışsa da toplumun eğitim seviyesinin artması ve karşılıklı hoşgörünün gelişmesi ile bu sorunlarda en aza indirgenecektir.

ALİ- ALEVİ- KIZILBAŞ ve BEKTAŞİ KAVRAMLARI ÜZERİNE YORUMLAR

Bu başlık altında ele alacağımız konularla alakalı olarak günümüze değin birçok tartışma yaşanmış ve ortak bir noktaya varılamaması sebebiyle farklı inanışlar ve bu inanışlara mensup gruplar ortaya çıkmıştır. Bu farklılaşma ya da gruplaşmaya neticede Sünni Müslümanların bakış açıları da etmiştir. Tartışmanın çıkış noktası tarihsel bir kişilik olan Hz. Ali ve ona yüklenen vasıflardır.

"Hz. Ali" ile İlgili Yapılan Yorumlar

Burada bahsedeceğimiz Ali algılamalarının tamamına yakını Anadolu Aleviliğinde karşımıza çıkmaktadır. Anadolu Aleviliğinde **Hz. Ali;** Aleviliğin kurucusu, Alevi inancının direğidir.[433] Yani Hz. Ali ve Alevilik, etle kemik gibidir.[434]

İslam tasavvuf düşüncesini derinden etkilemiş bir sahabedir.[435]

---

433 Fuat Bozkurt; Aleviliğin Toplumsal Boyutları, Tekin Yayınevi, İstanbul 1993, s.97.

434 Cemal Şener; Sorularla Alevilik, Pozitif Yayınları, İstanbul 2007, s.162; Fuat Bozkurt; Aleviliğin Toplumsal Boyutları, Tekin Yayınevi, İstanbul 1993, s.97.

435 Osman Eğri; "Ehl-i Beyt Sevgisi", Diyanet Dergisi, S.171, Diyanet Yayınları, Ankara 2005, s.7.

Zalimlere karşı ezilenin tarafını tutan; emekten, bilimden, çalışmaktan ve sosyal adaletten yana olan; Kuran'ı derinlemesine yorumlamalarıyla İslam'da tasavvuf düşüncesinin ortaya çıkışına öncülük eden zamanının değerli bir bilginidir.[436]

Halkların özlemlerine, isteklerine uygun biçimde tasarlanmış, toplumu kurtuluşa taşıyacak sufilerin sözcüsüdür.[437]

Hz. Muhammed'in amcasının oğlu ve damadı, dördüncü halife ve İslam ordusunun başkomutanı olan tarihi bir şahsiyettir.[438]

Hz. Muhammed'in velisi ve kendisine halife tayin ettiği kişidir. [439]

Hz. Muhammed'den sonra bozulup özünden uzaklaşan İslam'ın gerçek savunucusudur.[440]

Hem tanrısal hem de dünyasal yönü olan, Alevi inanç sisteminde tanrısal güce erişen kimsedir.[441]

Hak– Muhammed– Ali kutsal üçlemesinin sonunda yer alan kişidir. [442] Bu üçleme birbirinden ayrılmaz. Ali'yi sevmek Allah'ı ve peygamberi sevmekle özdeştir.[443]

---

436 İsmail Kaygusuz; Görmediğim Tanrı'ya Tapmam, Su Yayınevi, İstanbul 2009, s.74.

437 Esat Korkmaz; Hak-Muhammed-Ali ve Kırklar Cemi, Şahkulu Sultan Yayınları, İstanbul 1997, s.130-132.

438 Esat Korkmaz; Hak-Muhammed-Ali ve Kırklar Cemi, Şahkulu Sultan Yayınları, İstanbul 1997, s.130-132.

439 Piri Er; Geleneksel Anadolu Aleviliği, Ervak Yayınları, Ankara 1998, s.2; Cemal Şener; Şaha Doğru Giden Kervan Alevilik Nedir, Ant Yayınları, İstanbul 2000, s.15.

440 Fuat Bozkurt; Aleviliğin Toplumsal Boyutları, Tekin Yayınevi, İstanbul 1993, s.97.

441 Lütfi Kaleli; Binbir Çiçek Mozaiği Alevilik, Can Yayınları, İstanbul 1995, s.168-170.

442 Esat Korkmaz; Hak-Muhammed-Ali ve Kırklar Cemi, Şahkulu Sultan Yayınları, İstanbul 1997, s.130-132; Piri Er; Geleneksel Anadolu Aleviliği, Ervak Yayınları, Ankara 1998, s.2.

443 Cemal Şener; Şaha Doğru Giden Kervan Alevilik Nedir, Ant Yayınları, İstanbul 2000, s.15.

Hz. Muhammed ile birlikte Tanrı tarafından Âdem'den önce aynı ışık parçasından yaratılmış olan kişidir. Yani Ali, Muhammed ile özdeştir. [444]

Bir takım kutsal özellikleri bulunan, Tanrının gerçek evi yani Beytullah'tır. Bu nedenle bir Alevi için hacca gitmek zorunlu değildir. Ali ibadet edilecek bir varlıktır. Ali gökyüzünde ve yeryüzündeki her şeyi bilir. Ali üstün bilgisinin yanı sıra olağanüstü güçlere de sahiptir.[445]

Dinsel işlevler yüklenen tarihsel kişilik olmayıp, zamanı ve mekânı aşan soyut kişi ve aşkın bir semboldür.[446]

Aleviler için namaz kılmış, oruç tutmuş ve hayatı boyunca sofuca yaşamış biridir. Ali'nin yaptıkları kesinlikle taklit edilmemelidir. Çünkü Ali bunları imam olma özelliği nedeniyle yapmıştır. Ali'nin ibadetleri yerine getirebilmesi ve bedenini denetim altına alabilmesi, Tanrının ışığından yaratılmış, varoluş ötesi bir varlık olmasından kaynaklanmaktadır. Normal insanlar bedensel ve ruhsal ürünlerinin tadını çıkarmalıdır. Ali, kendisinin uyguladığı sofu yaşamın taklit edilmesini yasaklamıştır. Ali'ye inanmak şeriatın yükünden kurtulmaktır.[447]

"Alevi" ve "Alevilik" Kavramları Üzerine Yapılan Yorumlar

Alevi; Arapça bir kelime olup, Ali'ye mensup, Ali taraftarı, Ali'yi seven, sayan ve ona bağlı olan, Ali'nin soyundan gelen kimsedir.[448]

---

444 Anton Josef Dierl; Anadolu Aleviliği, Ter. Fahrettin Yiğit, Ant yayınları, İstanbul 1991, s.91.

445 Anton Josef Dierl; Anadolu Aleviliği, Ter. Fahrettin Yiğit, Ant yayınları, İstanbul 1991, s.93.

446 Reha Çamuroğlu; Günümüz Aleviliğinin Sorunları, Ant yayınları, İstanbul 1992, s. 120-122.

447 Anton Josef Dierl; Anadolu Aleviliği, Ter. Fahrettin Yiğit, Ant yayınları, İstanbul 1991, s.91.

448 Sönmez Kutlu; "Din Anlayışında Farklılaşmalar ve Türkiye'de Alevilik-Bektaşilik Üzerine Söyleşi", Diyanet Aylık. Dergisi, S.147, Ankara

İmanını, ahlâkını, düşüncesini, iyiyi- kötüyü, doğruyu- yanlışı, helâli- haramı, kini- sevgiyi, yaşamı- ibadeti, namazı- niyazı, cemi- cemaati, aşkı- muhabbeti... kısacası her şeyi Hazreti Muhammed, Hz. Ali, Hz. Fatma, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, Hz. Zeynelabidin, Hz. Muhammed Bakır, Hz. Cafer Sadık, Hz. Musa Kazım, Hz. Ali Rıza, Hz. Muhammed Takî, Hz. Ali Nakî, Hz. Hasan Askerî ve Hz. İmam Muhammed Mehdi' den öğrenen, kabullenen ve yaşamına aktarandır.[449]

"Hablullah" (Allah'ın ipi) olan Kur'an-ı Kerim ve Ondört kalben, kavlen ve amelen sımsıkı sarılandır.[450]

Halk içinde Hakk'ı, yol içinde yol'u, can içinde can'ı bulandır.[451]

"Lâ ilâhe illallah, Muhammedün Resûlullâh, Aliyyün Veliyyullah"ı kalben ve kavlen tasdik edip, bunun gereklerini amel ile de yaşayandır.[452]

Hz. Muhammed'in hane halkı olan Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve onların takipçilerinin yorum tarzını benimseyendir.[453]

Allah'ın birliğine, Hz. Muhammed'in peygamberliğine ve Hz. Ali'nin veliliğine inanıp, İslam'ın bu özgün yorumunu yaşayandır.[454]

Mutlak manada iktidar hakkının Hz. Ali ve onun soyuna ait olduğu düşünen ve buna inanandır.[455]

2003,s.26; Ethem Ruhi Fığlalı; Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri, Selçuk Yayınları, İstanbul 1986, s.232; Harun Yıldız; Anadolu Aleviliği Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme, Araştırma Yayınları, Ankara 2004, s. 20-21.

449 Kemal Kılıçoğlu; Ehl-i Beyt Yolu Alevi İlmihali, On iki İmam Yayınları, İstanbul, s.5.

450 Kemal Kılıçoğlu; Ehl-i Beyt Yolu Alevi İlmihali, On iki İmam Yayınları, İstanbul, s.5.

451 Kemal Kılıçoğlu; Ehl-i Beyt Yolu Alevi İlmihali, On iki İmam Yayınları, İstanbul, s.5.

452 Kemal Kılıçoğlu; Ehl-i Beyt Yolu Alevi İlmihali, On iki İmam Yayınları, İstanbul, s.5.

453 Cemal Şener; Sorularla Alevilik, Pozitif Yayınları, İstanbul 2007, s.194.

454 Cemal Şener; Sorularla Alevilik, Pozitif Yayınları, İstanbul 2007, s.194.

455 Cemal Şener; Sorularla Alevilik, Pozitif Yayınları, İstanbul 2007, s.11-12.

Hz. Ali soyundan gelenlerdir. [456]

Yüce Allah'ın son peygamberi Hazreti Muhammed'in, ümmetine emanet olarak bıraktığı Kur'an ve Ehl-i Beyt yolunda en derin aşk ve sarsılmaz bağlılıkla yürüyen yol ehlidir.[457]

XIII. ve XIV. yüzyıl Memluk sahasında Kıpçak Türkçesiyle verilen eserlerde ve Karahanlı Türkçesine ait ilk İslami eser olan Kutadgu Bilig'de doğrudan doğruya "Alevi" şeklinde kullanılan ve Hz. Peygamber soyundan gelenleri yani "Ehlibeyti" ifade eden kelimedir.[458]

Hz. Peygamberin kendisi için; "dünya ve ahirette kardeşimsin" buyurduğu İmam Ali'ye candan bağlı olan ve O'na benzemeye çalışan kimsedir.[459]

İmamet ve Velâyet mayasıyla yoğrulan kâmil bir mümindir.[460]

Emevilerin zulmünden kaçıp Türk bölgelerine sığınan Zeyd bin Ali'nin oğlu Yahya'nın neslinden gelenlerdir.[461]

"Kızılbaş" adı verilen Türkmenlere, yaşanan bazı siyasi ve sosyal olaylar neticesinde 1900'lü yıllara gelindiğinde verilen addır.[462]

---

456 Ahmet Yaşar Ocak; "Alevi", İslam Ansiklopedisi, C.II, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s.368-369; Sönmez Kutlu; "Din Anlayışında Farklılaşmalar ve Türkiye'de Alevilik-Bektaşilik Üzerine Söyleşi", Diyanet Aylık. Dergisi, S.147, Ankara 2003,s.26.

457 Kemal Kılıçoğlu; Ehl-i Beyt Yolu Alevi İlmihali, On iki İmam Yayınları, İstanbul, s.5.

458 Ahmet Günşen; "Türkiye Türkçesi Ağızlarında "Alevi- Bektaşi" Anlamlı Söz Varlığı Üzerine", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S.52, Ankara 2009, s.106-107.

459 Kemal Kılıçoğlu; Ehl-i Beyt Yolu Alevi İlmihali, On iki İmam Yayınları, İstanbul, s.5.

460 Kemal Kılıçoğlu; Ehl-i Beyt Yolu Alevi İlmihali, On iki İmam Yayınları, İstanbul, s.5.

461 Sönmez Kutlu; "Din Anlayışında Farklılaşmalar ve Türkiye'de Alevilik-Bektaşilik Üzerine Söyleşi", Diyanet Aylık. Dergisi, S.147, Ankara 2003,s.26.

462 İlyas Üzüm; "Kızılbaş", İslam Ansiklopedisi, C.XXV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2002, s.547-551.

Osmanlı'nın son dönemlerinde katliamlara uğramak istemeyen Müslüman olmayan veya bir şeye inanmayan halkın, "Müslüman kimliğe sahip olursak devlet bize bir şey yapmaz" mantığıyla kendilerine verdiği, "Ali yanlısı anlamına gelen" bir addır.[463]

XV. yüzyıldan itibaren "Kızılbaş, Bektaşi, Tahtacı[464], Kalenderi, Hurufi[465], Işık[466], Haydari, Babai diye anılan Anadolu'daki

---

463 Ayhan Aydın; Akademisyenlerle Yazarlarla Alevilik-Bektaşilik Söyleşileri, Horasan Yayınları, İstanbul 2006, s.91,127.

464 **Tahtacı:** Önceleri "ağaç-eri" olarak bilinen bu Türkmen Alevi zümresi sonradan Farsça kökenli bir sözcük olan "tahta/ tahte" kelimesine, Türkçe iş eki olan "ci-cı" ekinin birleştirilmesiyle "Tahtacı" olarak anılmaya başlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yasin İpek; "Tahtacılarda Alevi Terminolojisinden Kimi Örnekler", Alevilik, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004, s.43.

465 **Hurufilik:** Fazlullah Astrabadi veya Naimi (1339-1394) tarafından kurulan Hurufilik, Kur'an'ı Yahudi gizemciliği olan Kabalistik harf sistemiyle izah etmeye çalışan, İran, Azerbaycan ve Türkiye'de 14. ve 15. yüzyıllarda etkin olan bir tarikattır.
Fazlullah'a göre, Allah gizli bir hazine (kenzi mahfi) olup; her şeyin hakikati, mevcudiyeti ve ruhu ise seslerdir Gizli bir hazine olan Allah'ın ilk tecellisi kelam şeklinde görülen seslerden ibarettir. Sesin kemali kelâm, yani sözdür. Kelam ise ancak insanlarda zuhur eder ve kendisini sesle gösterir. Bkz. Cl. Huart; "Hurufilik", İslam Ansiklopedisi, C.V, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul 1964, s.598.
İran'da sık takibata uğrayan Hurufiler, akidelerini yaymak, kendilerine bir yurt bulmak için özellikle Osmanlı Ülkesine sığınmışlardır. Fazlullah'ın baş halifesi Ali el-Alâ Anadolu'ya gelerek, Hacı Bektaş Tekkesi'nde inziva ederek Hurufiliği yaymaya başlamıştır. Daha sonra tarikatın önde gelen halifelerinden İmadeddin Nesimi gibi kudretli bir şairin tesiri ve onu takip edenlerin vasıtasıyla bu tarikat uzun zaman Anadolu ve Rumeli'de yaşamıştır. Hurufi inançları Bektaşiler arasında "sır" adı altında yayılmıştır. Bkz. Hoca İshak Efendi; Kâşifu'l Esrar, s.3-4.
Daha fazla bilgi için bkz. Abdülbaki Gölpınarlı; Bektaşilik-Hurufilik ve Fadlallah'ın Öldürülmesine Düşürülen Üç Tarih, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1963; Fatih Usluer; Hurufilik, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2009.

466 **Işık(lar)**: Bu ad, yoğun olarak Tokat yöresinde yaşayan ve daha çok Sıraç/Sıraş olarak bilenen Aleviler için kullanılmaktadır. Balkan Bektaşilerinin bir bölüğü de "Işıklar" diye anılırlar. Işık, Alevi-Bektaşi dervişi

yarı göçebe Türkmen gruplarına XIX. yüzyıldan itibaren verilen addır.[467] Ancak bu tarihten sonra kullanılan Alevilik kavramı, tarihte Türkler arasında faaliyet gösteren Zeydilik ve İsmailikten bazı konularda etkilenmiş olsa da bu iki mezhebin devamı niteliğinde değildir.[468]

Hz. Ali ve Ehlibeyt'ten yana olanlara verilmiş bir isim ya da Hz. Ali'yi tutanları tanımlamak için Ali kelimesinden türetilmiş bir terim olmayıp, alev kökünden üretilmiş bir kelimedir. Türk dili kurallarına göre Ali kökünden Alevi sözcüğünün türetilmesinin imkânsız olup, Ali ve Alevi sözcüğü arasında sadece ses benzerliği bulunmaktadır. Alev kökünden türemiş olan Alevi sözcüğü Ehli Alev'den gelmiş olup, Alevi sözü ilk çıktığından beri "alevden, ışıktan gelen" anlamında kullanıldığını iddia ederler.[469]

Alevi sözcüğünün kökeninin Farsça / Kürtçe Alaw olup, Alevi sözcüğü ateşe tapanlar anlamında Alawi sözcüğünden türetilmiştir.[470] Alevi kelimesindeki "i" ekinin Türkçedeki "lı-li, cı-ci" eklerine eşanlamda kullanıldığından dolayı Alevi sözcüğü "Alavcı" demek olup, "ateşi, ışığı, aydınlığı seven ve ona saygı gösteren" anlamına geldiği iddia edilmektedir. Alevilikteki ateş, ocak ve külün kutsallığı inanışı Zerdüştlük'ten geldiği için Ale-

anlamında da kullanılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Günşen; "Türkiye Türkçesi Ağızlarında "Alevi- Bektaşi" Anlamlı Söz Varlığı Üzerine", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S.52, Ankara 2009, s.113.

467 Hasan Onat; "Kızılbaşlılık Farklılaşması Üzerine", İslamiyat Dergisi, S.3, Kitabiyat Yayınları, Ankara 2003, s.126; Ayhan Aydın; Akademisyenlerle Yazarlarla Alevilik-Bektaşilik Söyleşileri, Horasan Yayınları, İstanbul 2006, s.91,127; İlyas Üzüm; "Kızılbaş", İslam Ansiklopedisi, C.XXV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2002, s.547-551.

468 Sönmez Kutlu; "Din Anlayışında Farklılaşmalar ve Türkiye'de Alevilik-Bektaşilik Üzerine Söyleşi", Diyanet Aylık. Dergisi, S.147, Ankara 2003,s.27.

469 Erdoğan Çınar; Aleviliğin Gizli Tarihi, Kalkedon Yayınları, İstanbul 2007, s.27-28.

470 Faik Bulut; Ali'siz Alevilik, Berfin Yayınları, İstanbul 1998, s.480.

viliği Hz. Ali'ye bağlamak zorlamadan başka bir şey değildir. Bazı yörelerde Alevilere Kızılbaş denmesi de, ateşin ve alevin renginin kızıl olmasından dolayıdır.[471] [472]

XVI. yüzyıla kadar Alevilik içinde asıl zümreyi oluşturanlara verilen isimde "ışıklar" veya "ışık taifesi"dir. Ancak ışık ve ışık taifesi sözcükleri küfre dönüştürüldükten sonra başlayan zulüm ve katliamlardan kurtulmak isteyen bu insanlar isimlerini değiştirerek Alevi adını almışlardır. [473]

Alevilik; Arapça bir kelime olup, "Ali'ye mensup", "Ali'ye ait" anlamlarına gelmekte olup, mezhepler tarihi ve tasavvuf edebiyatında "Hz. Ali'yi sevmek, saymak ve ona bağlı olmak" anlamlarında kullanılmıştır. [474]

Hz. Peygamber'in vefatının ardından yaşanan Sıffin savaşı sonrasında Müslümanlar; Muaviye taraftarları, Hariciler ve Ali taraftarları olmak üzere üç gruba ayrıldılar İşte bu gruplaşma neticesinde "Alevi" kelimesinin ilk hali olan "Şiatu Ali" kavramı oluştu. Şiatu Ali yani Ali taraftarı demek olan bu kavram; Hz. Ali ve onun soyuna bağlılığı ifade etmektedir. [475]

Hz. Ali'ye bağlılık noktasında birleşen çeşitli siyasi, tasavvufi ve itikadi gruplar için kullanılan genel bir terimdir.[476]

---

471 Cemşid Bender; On iki İmam ve Alevilik, Berfin Yayınları, İstanbul 2003, s. 93.

472 Alevi sözcüğünün Farsça / Kürtçe "Alaw" den geldiği iddiası Kürtçü çevrelerin zorlama savları olup, Aleviliğin en sağlam kaynağı olan Alevi toplumları hiçbir zaman "Alevi" adını "ateş, alaw" anlamında kullanmamışlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Komisyon; Alisiz Alevilik Olurmu, Ant Yayınları, İstanbul 1998, s.40.

473 Erdoğan Çınar; www.birgun.net/DİZİ YAZI VE ARAŞTIRMA DOSYALARI/ ALEVİLER ALEVİLİĞİ TARTIŞIYOR. 12. 12. 2005.

474 Ethem Ruhi Fığlalı; Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri, Selçuk Yayınları, İstanbul 1986, s.232.

475 Cemal Şener; Sorularla Alevilik, Pozitif Yayınları, İstanbul 2007, s.11-12.

476 Ahmet Yaşar Ocak; "Alevi", İslam Ansiklopedisi, C.II, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s.368-369.

İslam kültürel kuşağı içinde yaşamış ve yaşamaya devam eden bir heteredoks inancın adıdır.[477]

İslam ile ilgileri Hz. Ali sevgisi ile başlayan, Hz. Ali'nin kahramanlığını, yiğitliğini, dürüstlüğünü ve adaletini bayraklaştırıp, Hz. Ali'yi kendilerine rehber edinen Anadolu insanının, İslam içi farklı bir inanç şeklidir.[478]

Kur'an-ı Kerim'in Maveraünnehir'deki Türk kavimlerince uygulanan, yorumlanan, göçler yoluyla da Anadolu'da serpilen, yol boyunca gördüğü güzellikleri içerisine katarak, gerçek kimliğini bulan ve Viyana'ya kadar sıçrayan İslam anlayışının ismidir.[479]

Hz. Ali'ye duyulan muhabbet neticesinde halk arasında benimsenen bir inanç sistemi ve hayat tarzıdır.[480]

İmam Ali'nin İmamet ve Velâyetine inanmaktır.[481]

Tüm değerlerini Kuran'dan, Hz. Peygamberden ve On iki İmam'ların öğretilerinden alan İslam ile özdeşleşen yoldur.[482]

Hz. Muhammed'in peygamberliğine ve Hz. Ali'nin veliliğine inanan İslam'ın Sünni yorumlarından çok farklı özgün bir yorumudur.[483]

X. yüzyıldan itibaren Türklerin İslam'ı kabul etmeye başlamasıyla birlikte yarı göçebe hayatı yaşayan muhtelif oymakların

---

477 Reha Çamuroğlu; Değişen Koşullarda Alevilik, Kapı Yayınları, İstanbul 2008, s.79-80,107.

478 Lütfi Kaleli; Binbir Çiçek Mozaiği Alevilik, Can Yayınları, İstanbul 1995, s.161-162.

479 İzzettin Doğan; Alevi-İslam İnancı Kültürü İle İlgili Görüş ve Düşünceleri, Cem Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, s.44.

480 Ethem Ruhi Fığlalı; Geçmişten Günümüze Halk İnançları İtibariyle Alevilik-Bektaşilik, Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, Ankara 1994, s.16.

481 Kemal Kılıçoğlu; Ehl-i Beyt Yolu Alevi İlmihali, On iki İmam Yayınları, İstanbul, s.4.

482 Kemal Kılıçoğlu; Ehl-i Beyt Yolu Alevi İlmihali, On iki İmam Yayınları, İstanbul, s.4.

483 Cemal Şener; Sorularla Alevilik, Pozitif Yayınları, İstanbul 2007, s.11-12.

yeni din ile birlikte daha önce mensup oldukları değişik din anlayışlarını mezcetmesidir.[484]

X. yüzyıldan XVI. yüzyıla kadar, Anadolu'da eski Türk inançlarına bağlı kalmakla beraber Budizm, Zerdüştilik, Maniheizm, Hıristiyanlık gibi Asya ve Anadolu inançlarından etkilenen, bunu Sünni-Şii inanç motifleriyle birleştiren[485], fakat kitabi Sünnilik ve Şiilikten farklı bir inanış şeklidir.[486]

Ortaya çıkışı Ali adıyla başlamayan, içerdiği düşünce ve uygulamalarla Anadolu kökenli olan bir inanış biçimidir[487]

İslam'ın zahirini değil batınını esas alan, Türk'ün İslam anlayışı ve yaşayışıdır.[488]

"Allah– Muhammed– Ali" üçlemesinin birbirinden ayrılamayacağı, üçünün bir nur olduğu düşüncesi ve inanışıdır.[489]

Hz. Ali'nin hiçbir zaman Alevi olmadığı ve Alevi gibi yaşamadığı fikrinden yola çıkarak, Anadolu'da ortaya çıkan, Ali ve Ali düşüncesidir.[490]

Hz. Ali ve Ehlibeyt'in Alevilikle bir ilgisinin olmayıp, Alevilik İslam dışı bir inanç, kültür ve yaşam tarzıdır. Aleviliği Hz. Ali'ye, Hz. Ali'den de İslam'a bağlamak bir efsane ve beyin yıkama çabasıdır.[491]

---

484 İlyas Üzüm; Günümüz Aleviliği, İSAM Yayınları, İstanbul 1997, s.3.

485 Ahmet Yaşar Ocak; "Türkiye'de Alevilik-Bektaşîlik Araştırmalarında Tarihi Bozma, Yaklaşım ve Tarihsel Perspektif Yanlışları", Muhafazakâr Düşünce, S.7, Ankara 2006, s.129.

486 M. Saffet Sarıkaya; "Anadolu Aleviliğinin Oluşumu", EKEV Akademi Dergisi, C.1, S.1, Ankara 1997, s.92-93.

487 İsmet Zeki Eyüboğlu; Günümüzde Alevilik, Pencere Yayınları, İstanbul 1997, s.117.

488 Ayhan Aydın; Akademisyenlerle Yazarlarla Alevilik-Bektaşilik Söyleşileri, Horasan Yayınları, İstanbul 2006, s.61, Ahmet Günşen; "Türkiye Türkçesi Ağızlarında "Alevi- Bektaşi" Anlamlı Söz Varlığı Üzerine", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S.52, Ankara 2009, s.102.

489 Piri Er; Geleneksel Anadolu Aleviliği, Ervak Yayınları, Ankara 1998, s.8-10.

490 Piri Er; Geleneksel Anadolu Aleviliği, Ervak Yayınları, Ankara 1998, s.2.

491 Faik Bulut; Alisiz Alevilik, Berfin Yayınları, İstanbul 1998, s.11.

Bütünüyle ateizm olmasa da, İslam'la bağlantısı bulunmayan dünyasal bir inançtır.[492]

İslami birtakım izler taşımasına rağmen kökeni İslam'dan çok daha öncelere dayanan, İslam dışı bir inanıştır.[493]

İslam'dan ayrı bir din olup, dinlerin en temel konuları olan; yaratanın tanımı, ölümden sonraki hayat, evrenin yaratılışı ve insanın yaratılışı konularında bu iki din birbirine taban tabana zıttır.[494]

İslam'ın daha eski tek tanrılı inanç uygulamalarıyla yoğrulup yeniden biçimlendirilmesidir.[495]

Kendine özgü bir yaşam anlayışı, dünyaya bakış açısı ve inanç esasları ile Sünnilikten farklı bir oluşumdur.[496]

Yaşamla bütünleşmiş "madde"nin dinidir, maddeye ilişkin bir inanç sistemidir. [497]

İnsanı ve doğayı özgürleştirmek için doğrudan insanı ve doğayı Tanrı kabul eden anlayıştır.[498]

Felsefi olarak idealizm ile materyalizmin bileşimidir. [499]

---

492 Ayhan Aydın; Akademisyenlerle Yazarlarla Alevilik-Bektaşilik Söyleşileri, Horasan Yayınları, İstanbul 2006, s.91,127.

493 Nejat Birdoğan; Anadolu'nun Gizli Kültürü Alevilik, Kaynak Yayınları, İstanbul 2003, s.169,203.

494 Erdoğan Çınar; Aleviliğin Gizli Tarihi, Kalkedon Yayınları, İstanbul 2007, s.49-51.

495 Lütfi Kaleli; Binbir Çiçek Mozaiği Alevilik, Can Yayınları, İstanbul 1995, s. 407.

496 İsmet Zeki Eyüboğlu; Günümüzde Alevilik, Pencere Yayınları, İstanbul 1997, s.29.

497 İsmail Kaygusuz; Görmediğim Tanrı'ya Tapmam, Su Yayınevi, İstanbul 2009, s.12-14.

498 Esat Korkmaz; Alevi Süreğinde Bektaşi Yolunda Enel Hak, Nefes Yayınları, İstanbul 1995, s.127-133.

499 Anton Josef Dierl; Anadolu Aleviliği, Ter. Fahrettin Yiğit, Ant yayınları, İstanbul 1991, s. 69-73.

İslam'ın özüdür. [500]

Çalgılı, içkili toplantıları ve törenleri ile tarihte yaşamış olan Hz. Ali'nin yaşantı ve düşünceleriyle çelişen yaygın bir gelenektir.[501]

Milattan önce 2000'li yıllarda Anadolu'da, Hititlerle beraber yaşayan ve "Luviler" adı verilen bir uygarlıkta var olmuştur. Luvi, Hitit dilinde "ışık insanı" anlamına gelmektedir. Zaten günümüzde de İngilizce de light Almanca da licht, Latince de lüx şekillerinde olduğu gibi birçok dilde "lu" kökü ışık anlamında kullanılmaktadır. Alev sözcüğü de ışığın kaynağındaki yansımaya verilen isimdir. Anadolu da Luviler'den başka Likyalı'lar da bu adı kullanmışlardır. Likya ışık ülkesi demektir. Aleviler de Osmanlı-Safevi savaşları sırasında kendilerine uygulanan büyük katliamlar öncesine kadar kendilerini ışık taifesi olarak adlandırdılarsa da, ışık taifesinin katli vacip hale gelince bu isimlerini değiştirmek zorunda kalmışlardır. XVI. yüzyıldan itibaren, alev kelimesinin sonuna –i eki gelmesi ile "aleve ait, ışığa ait, alevden gelen, ışıktan gelen" anlamlarındaki "Alevi" sözcüğünü kullanmaya başlamışlardır. [502]

İnsanlık tarihi kadar eski bir inanıştır. Bunu da; günümüzden 5500 yıl önce yazılmış bir Sümer tabletinde Alevi Ayin-i Cem'inin bugün Anadolu'nun herhangi bir Alevi köyünde yürütüldüğü biçimiyle, demiyle, çerağıyla, zakiriyle, on iki hizmetlisiyle Sümerlerde de yürütüldüğünden bahsedilmesinden anlamaktayız. [503]

---

500 İzzettin Doğan; Alevi-İslam İnancı Kültürü İle İlgili Görüş ve Düşünceleri, Cem Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, s.96; Reha Çamuroğlu; Değişen Koşullarda Alevilik, Kapı Yayınları, İstanbul 2008, s.122.

501 İsmet Zeki Eyüboğlu; Günümüzde Alevilik, Pencere Yayınları, İstanbul 1997, s.117.

502 Erdoğan Çınar; www.birgun.net/ Dizi yazı ve araştırma dosyaları/ aleviler aleviliği tartışıyor. 12. 12. 2005.

503 Erdoğan Çınar; www.birgun.net/Dizi yazı ve araştırma dosyaları/ aleviler aleviliği tartışıyor. 12. 12. 2005.

Köken itibariyle IX. yüzyılda Bizans'a karşı isyan ederek Sivas Divriği merkezli olarak kurulan Hıristiyan Ermenilerin kurduğu Paulikian devletine dayanmaktadır. Paulikianlar; Bizans İmparatorluğunun siyasi ve dini otoritesini reddedip, kiliseleri, azizleri haç'ı, İncil'i ve kilise ikonlarını kutsal bulmuyor, bu nedenle de kilise ayinlerinin gereksiz olduğunu savunuyorlardı. Tanrı'nın bu yeryüzünde bir kudreti olmadığına ve İsa peygamber'in yeniden dünyaya geleceğine inanıyorlardı. Törenlerine kadın- erkek birlikte katılıyor ve müzik eşliğinde dönerek ibadet ediyorlardı. Kadınlar dilerlerse başlarını örtmüyorlar, cemaatlerde erkeklerle eşit hak ve statüye sahip bir şekilde bulunuyorlardı. Anadolu'nun Müslümanlaşmaya başlamasıyla birlikte bu grupta sırf dışlanmamak ve baskı görmemek için Hıristiyanlıktan Müslümanlığa geçmiştir. Bu geçiş esnasında da İslam'ın Sünni olmayan (heterodoks) yanını tercih etmişlerdir. Özellikle XVI. yüzyıla dek inanç ve ritüellerini koruyan bu grup bu dönemden sonra Alevi olarak anılmaya başlamış ve kendi inanışları içerisinde İslami yorumlardan uzak inanış ve ritüellerini yaşatmışlardır. [504] [505]

Şia ve Alevilik Arasında Mukayese

Şiilik ile Aleviliği mukayese ettiğimizde ikisinin de çıkış noktasının Ali yandaşlığı olmasına rağmen arada önemli farkların olduğunu görmekteyiz. Alevilik, Şiiliğin Anadolu'da tarikat

504 Lena Umay, http://odatv.com/ Anadolu aleviliğinin antik kökleri. 10.01.2009.

505 Açıklamalardan da anlaşılacağı üzere Aleviliği özellikle eski Türk inanışları ve İslamiyet'ten uzaklaştırıp Hıristiyanlaştırma çabalarının sonucu olarak ortaya atılan bu düşünce ve dayanakları bilimsel bir nitelik taşımadığı gibi gerçeklerle de pek uyuşmamaktadır. Çünkü: Paulikian denen Ermeni Hıristiyanlar, dualist bir anlayışı sahip olmalarına rağmen Alevilikte tek tanrı inanışı vardır. Paulikianlarda din adamı sınıfı reddedildiği için Alevilikteki "Pir- talip" ilişkisine benze bir ilişki yoktur. Paulikianlar Hz. İsa'dan önceki peygamberleri yalancı olarak nitelerlerken Aleviler tüm peygamberleri ve dört kutsal kitabı kabul etmektedirler.

biçiminde bir uzantısı olup, ikisi arasında Hz. Ali, Ehli-i Beyt ve On iki İmam'a duyulan sevgi, saygı ve bağlılıkla; Muharremde tutulan yastan başka ortak bir nokta yoktur.[506] (İran Şia'sı Muharrem ayında oruç tutmazken vücutlarını zincirlerle dövmektedirler. Oysa Anadolu Alevileri Muharrem ayında Hz. Hüseyin'in yasını tutmak maksadıyla oruç tutarlar.)[507]

Şîa, Gadiri Hum'da Hz. Ali'nin sadece veli ve vasi olarak değil aynı zamanda imam ve halife olarak ta tayin olunduğuna bundan dolayı da ona ve oğullarına itaatin farz olduğuna inanır. Anadolu Alevi ve Bektaşileri ise Hz. Muhammed'in Gadiri Hum'da Hz. Ali'ye halifelik görevinden daha önemli olan dinin özünü açıklama görevini verdiğine inanırlar.[508]

İran Şii yönetimi şeriatı esas alınırken, Alevilikte tarikata öncelik verilmektedir.[509]

Şia, siyasal İslam'ın cebriye görüşünün etkisinde kalarak taassuba yönelmiştir. Buna karşılık Anadolu Aleviliği Mutezile görüşünü esas alarak Hacı Bektaş Veli'nin Türk kültürüne göre yorumladığı İslam anlayışını benimsemiştir.[510]

Şia cem yapmadığı gibi onlarda musahiplik de yoktur. [511]

---

506 Fuat Bozkurt; Aleviliğin Toplumsal Boyutları, Tekin Yayınevi, İstanbul 1993, s.12; Yaşar Nuri Öztürk; "Gönüller Sultanı Hacı Bektaş Veli", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S.4, Ankara 1997, s.18-19.

507 İbrahim Arslanoğlu; "Alevilikte Temel İnanç Unsurları ve Pratikler", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S.20, Ankara 2001, s.129.

508 Ethem Ruhi Fığlalı; Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik, Selçuk Yayınları, Ankara 1996, s.251.

509 İbrahim Arslanoğlu; "Alevilikte Temel İnanç Unsurları ve Pratikler", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S.20, Ankara 2001, s.129.

510 İbrahim Arslanoğlu; "Alevilikte Temel İnanç Unsurları ve Pratikler", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S.20, Ankara 2001, s.129.

511 Fuat Bozkurt; Aleviliğin Toplumsal Boyutları, Tekin Yayınevi, İstanbul 1993, s.12.

İran Şia'sı birden fazla kadınla evliliğe cevaz vermekte ve hatta muta nikâhını (geçici nikâh) doğru bulmaktadır. Alevilikte ise eski Türk geleneklerine uygun olarak tek eşlilik esas olarak kabul edilmektedir.[512]

İran'da içki kesin olarak yasaklanmış iken, Alevilerin çoğunluğunda içki yasak kabul edilmediği gibi bazı Alevi topluluklarında cem törenlerinde dolu olarak içilen içkiye kutsallık atfedilerek ibadetin bir parçası kabul edilmektedir.[513] (Rıza Zelyut'a göre Alevilere şarap, Rumeli'de Akyazılı Sultan zamanında girmiştir. Daha önce şarap yerine şerbet içildiği bilinmektedir.)[514]

"Kızılbaş" ve "Kızılbaşlık" Kavramları Üzerine Yapılan Yorumlar

"Kızıl- Baş" terimi Türkçe olup, Alevi Bektaşiler için kullanılan genel isim veya insan sevgisini temel alan, mistik, felsefi politik Alevilik akımıdır.[515] Kızılbaşlık, Türk tarihinin en önemli göç dalgalarından birisinin sonucu olarak ortaya çıkmış olan, temelinde Türk kültürü; vahdet-i vücud görüşünü benimseyen, fazla mezhep kaygısı taşımayan sufilikle yoğrulmuş yüzeysel bir Müslümanlık ve yoğun Ehl-i Beyt sevgisi olan, sosyo politik bir farklılaşma hareketidir.[516]

---

512 İbrahim Arslanoğlu; "Alevilikte Temel İnanç Unsurları ve Pratikler", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S.20, Ankara 2001, s.129.

513 İbrahim Arslanoğlu; "Alevilikte Temel İnanç Unsurları ve Pratikler", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S.20, Ankara 2001, s.130.

514 Rıza Zelyut; Öz Kaynaklarına Göre Alevilik, Karacaahmet Sultan Kültür ve Tanıtım Derneği Yayınları, İstanbul 2002, s.81.

515 Danimarka Alevi İnanç Toplumu; Alevi Bektaşi İnancının Esasları, Danimarka Alevi Birlikleri Federasyonu Yayınları, Danimarka 2008, s.75.

516 Hasan Onat; "Kızılbaşlılık Farklılaşması Üzerine", İslamiyat Dergisi, S.3, Kitabiyat Yayınları, Ankara 2003, s.126.

Tarihsel Süreçte Kızılbaşlık

"Kızılbaş" Kavramının Ortaya Çıkışı:

Günümüzde "Kızılbaş" kavramının ilk olarak nasıl ortaya çıktığı ya da hangi manalarda kullanıldığına dair farklı türden birçok bilgiye rastlanmaktadır. Bu farklılıklara rağmen aşağıda da görüleceği üzere genel kanı;"Kızılbaş" kavramı, Safeviyye (Erdebil) tarikatı vesilesiyle ortaya çıkmış, tarihsel süreçte bazı Türkmen boylarıyla özdeşleşmiş bir kelimedir.

Şeyh Haydar'a Nispetle Kızılbaşlık

"Kızılbaş" kelimesi Türk tarihinde bir grubu, bir zümreyi ifade için ilk defa Safevi Devletinin kuruluşuna giden süreçte, Safevi tarikatı lideri Şeyh Haydar zamanında kullanılmaya başlanmıştır. Yayılması ise Şeyh Haydar'a nispetle "Haydari/ Tac-ı Haydarî" adı verilen başlıkla alakalıdır. [517]

Şeyh Haydar, Safeviyye/ Erdebil tarikatı müritlerinin, diğer insanlardan ayırtedilmesini istediği için[518] ya da başka bir rivayete göre, bir gece rüyasında gördüğü Hz. Ali'nin talebi üzerine[519] kendisi entari giymeye ve başına "On iki Dilimli Kızıl Tac/ Tac-ı Haydarî" adı verilen bir başlığı (kavuk/ külah) takmaya başlamış, müritlerinden de derecelerine göre aynı tacı giymelerini is-

517 Hasan Onat; "Kızılbaşlılık Farklılaşması Üzerine", İslamiyat Dergisi, S.3, Kitabiyat Yayınları, Ankara 2003, s.113; Zülfiyye Veliyeva; Safevilerin Menşei ve Kızılbaşca, Journal of Azerbaijani Studies, Baku 2009, s.338; Harun Yıldız; Anadolu Aleviliği Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme, Araştırma Yayınları, Ankara 2004, s. 19.

518 Hasan Onat; "Kızılbaşlılık Farklılaşması Üzerine", İslamiyat Dergisi, S.3, Kitabiyat Yayınları, Ankara 2003, s.113.

519 Cl. Huart; "Haydar", İslam Ansiklopedisi, C.VI, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul 1964, s.387; Süleyman Eliyarlı; "Qurtulus Herekatı – Feodal Dövletleri", Azerbaycan Tarixi, Azerbaycan Nesriyyatı, Bakı 1996, s. 324.

temiştir. Bu başlıktaki on iki dilim Şia'daki on iki imama, kızıl renkte Hz. Ali'ye bağlılığa ve Ehl-i Beyt ile kan kardeşliğine nispet edilmiştir.[520] Bu kıyafetlerinden dolayı tekke mensuplarına "Kızılbaş" adı verilmiştir.[521]

Fakat Şah İsmail'in atalarından olan Firuzşah Zerrinkülah'ın ismindeki "Zerrinkülah ("Altın sırmalı börk/ başlık", "Sırma takke", "Kızıl börk" veya "Kızılbaş" anlamına gelmektedir.) lakabı, Kızılbaş tabirinin Şeyh Haydar'dan öncede kullanılmış olabileceği ihtimalini düşündürmektedir.[522] Ayrıca tarihî kaynaklara baktığımızda "Kızılbaş" kavramının sadece Safevi Hanedanı idaresindeki İran halkı için değil, Anadolu ve Rumeli'deki Türkmen oymakları ve Alevi köyleri halkı içinde kullanılmış olduğuna rastlamaktayız. Bu kaynaklarda; Sünni veya Alevi olsun çoğu Türkmen oymaklarında halkın Kırmızı börk veya başlık giydiğinden ve bunlara "Kızılbaş" adı verildiğinden bahsedilmektedir. Fakat zamanla Sünnilerin kırmızı börkü terk etmesiyle bu kıyafet tarzı Alevilere mal edilmiş ve baş giyimlerine izafeten Alevilere "Kızılbaş" denmeğe başlanmıştır.[523]

Safevilere Nispetle Kızılbaşlık

Şah İsmail devleti oluşturan kabilelerin farklı soylara dayanmasını dillendirmeyip, bunların geneline "Kızılbaş" adını vere-

520 Remzi Kılıç; XVI ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı-İran Siyasi Antlaşmaları, Tez Yayınları, İstanbul 2001, s.12; Hasan Onat; "Kızılbaşlılık Farklılaşması Üzerine", İslamiyat Dergisi, S.3, Kitabiyat Yayınları, Ankara 2003, s.116.

521 Walther Hinz; Uzun Hasah Ve Şeyh Cüneyd, Ter. Tevfik Bıyıkoglu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992, s.65.

522 Zülfiyye Veliyeva; Safevilerin Menşei ve Kızılbaşca, Journal of Azerbaijani Studies, Baku 2009, s.338.

523 Mehmet Eröz; Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s.80; Ethem Ruhi Fığlalı; Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik, Selçuk Yayınları, Ankara 1996, s.9.

rek, dini bir kardeşlik bağıyla kendisine ve devlete karşı itaatlerini pekiştirmeye gayret etmiştir.[524]

XVI. yüzyıldaki olaylara tanıklık etmiş, Şafii mezhebine tâbi olan Şerefhan, kitabı Şerefnâme'de Safevi yandaşları için Kızılbaş terimini kullanmıştır.[525]

I. Şah Abbas'ın özel katibi olan İskender Bey Türkmen Münşi, Tarih-i Alem-i Ara-yı Abbasi adlı eserinde İranlı Safevileri bu isimle adlandırılmaktadır.[526]

Erdebil sufileri, devletlerini *"Devlet-i Kızılbaş*", hükümdarlarını "*Padişah-ı Kızılbaş*", ülkelerini de *"Ülke-i Kızılbaş"* diye tabir etmişlerdir[527].

İran'daki Safevi Şahlarına tabi olan bu zümreye Sünniler tarafından Kızılbaş denilmiştir. [528]

Şah Tahmasb tarafından yazılan "Tezkire" isimli eserde "Kızılbaş" adı, herhangi bir olumsuz anlama işaret edilmeksizin, "Safevi taraftarı, Safevi askeri" anlamında kullanılmıştır.[529]

Osmanlı Devleti tarafından başlangıçta Safevi taraftarı olan veya onları destekleyen bütün topluluklara "Kızılbaş" denirken, zamanla bu kelime "Osmanlı karşıtlığı" anlamında kullanılmaya başlanmıştır. [530]

---

524 Marshall G. S. Hodgson; The Venture of Islam, Conscience and History in a World Civilization, C.III, The University of Chicago Press, Chicago& London 1974, s.30.

525 Şeref Han; Şerefname- Osmanlı-İran Tarihi, Ter. Mehmet Emin Bozarslan, Ant Yayınları, İstanbul 1971, s.65.

526 Bekir Kütükoğlu; Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1621), Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1993, s.2.

527 Faruk Sümer; Safevi Devleti'nin Kurulusu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s.3-5.

528 Vatan Özgül; Kızılbaşlığın Gelişimi ve Türkmenler Üzerine Bir Deneme, Folklor Edebiyat Dergisi, S.23, Ankara 2000, s.124-126.

529 Şah Tahmasb-ı Safevi; Tezkire, Ter. Hicabi Kırlangıç, Anka Yayınları, İstanbul 2001, s.25,30,35,44,46,55,58; Hasan Onat; "Kızılbaşlılık Farklılaşması Üzerine", İslamiyat Dergisi, S.3, Kitabiyat Yayınları, Ankara 2003, s.114.

530 Hasan Onat; "Kızılbaşlılık Farklılaşması Üzerine", İslamiyat Dergisi,

Erdebil Tekkesi'nin müridleri, tekkenin Safevi devletinin teşekkülü sürecinde, sıradan bir mürid olmanın ötesinde, siyasî egemenliği gerçekleştirmek için hareket eden savaşçılar haline dönüşmesiyle birlikte, artık hem kendileri, hem de muhalifleri tarafından Kızılbaş diye anılmaya başlanmışlardır.[531]

Türkmenlere Nispetle Kızılbaşlık

XV. yüzyılın ilk çeyreğinde Anadolu'da, Safevi tarikatı vesilesiyle Şiilik ile tanışıp bu inanışı benimseyen bazı Türkmen boylarına verilen addır.[532]

Oğuz göçleri esnasında geldikleri Anadolu, Ermenistan, Azerbaycan ve Suriye'de küçük ya da büyük birlik ve federasyonlar halinde yaşamakta olup, hayvancılıkla geçinen göçebe Türkmen boylarının torunlarına verilen addır.[533]

Türk dili ve kültürü içinde Alevi-Bektaşi Türk topluluklarını ve bu topluluğa mensup kimseleri ifade etmek için en yaygın olarak kullanılan adlardan biridir. [534]

XV. ve XVI. yüzyılda Şeyh Cüneyd, Haydar ve Şah İsmail taraftarı olup, kırmızı bir serpuş giyen Türkmen boylarına Kızılbaş denmiştir.[535]

S.3, Kitabiyat Yayınları, Ankara 2003, s.123.

531 Hasan Onat; "Kızılbaşlılık Farklılaşması Üzerine", İslamiyat Dergisi, S.3, Kitabiyat Yayınları, Ankara 2003, s.114.

532 İlyas Üzüm; "Kızılbaş", İslam Ansiklopedisi, C.XXV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2002, s.547-551.

533 P. B. Golden; "The Migrations of the Oğuz", Archivum Ottomanicum, S.4, Paris 1972, s. 45-84.

534 Ahmet Günşen; "Türkiye Türkçesi Ağızlarında "Alevi- Bektaşi" Anlamlı Söz Varlığı Üzerine", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S.52, Ankara 2009, s.114.

535 İrene Melikoff; Uyur idik Uyardılar (Alevilik Bektaşilik Araştırmaları), Ter. Turan Alptekin, Cem Yayınları, İstanbul 1994, s.33-34.

Şah İsmail'i ve Safevileri destekleyen, Osmanlı'ya karşı isyan eden, kısacası Osmanlı aleyhtarı olan Türk boylarına verilen umumi bir addır.[536]

Tüm bunlara ilaveten, Kızılbaşlığın ortaya çıkışıyla alakalandırılan bazı olaylardan da bahsedilmektedir. Örneğin:

"Enel Hak" dediği için bilekleri kesilen Halacı Mansur'un yine "enel hak" diye ellerini başına götürmesi ve işkence ile katledilmesinden dolayı Aleviler, Kızılbaş diye de anılmaktadırlar.[537]

Uhud Savaşı'nda Hz. Muhammed'in sahabelerinden Ebû Dücâne, peygamberi korumak için düşmanın kılıcına karşı kendisini siper etmesi sonucu başına gelen darbe ile başlığının kana boyanması, Kızılbaşlığın sembolik olarak ilk doğuşudur.[538]

Hz. Ali'nin Hayber Kalesi'nin alınışında başına kırmızı başlık giymesinden dolayı bu adı almışlardır.[539]

Hz. Ali'nin Muaviye ile yaptığı Sıffin Savaşı'nda vuruşanların birbirinden ayırt edilebilmesi için, kendi taraftarlarının başına kırmızı başlık giydirmesinden dolayı bu adı almışlardır.[540]

Kufe'de İbn-i Mülcem'in saldırısı sonucu başından yaralanan Hz. Ali'nin akan kanından dolayı başlığının kızıla boyanmasının ardından bu adı almışlardır.[541]

---

536 Hasan Onat; "Kızılbaşlılık Farklılaşması Üzerine", İslamiyat Dergisi, S.3, Kitabiyat Yayınları, Ankara 2003, s.113,118; Sönmez Kutlu; "Din Anlayışında Farklılaşmalar ve Türkiye'de Alevilik-Bektaşilik Üzerine Söyleşi", Diyanet Aylık. Dergisi, S.147, Ankara 2003,s.27.

537 Danimarka Alevi İnanç Toplumu; Alevi Bektaşi İnancının Esasları, Danimarka Alevi Birlikleri Federasyonu Yayınları, Danimarka 2008, s.75.

538 Lütfi Kaleli; Binbir Çiçek Mozaiği Alevilik, Can Yayınları, İstanbul 1995, s.161-162.

539 Lütfi Kaleli; Binbir Çiçek Mozaiği Alevilik, Can Yayınları, İstanbul 1995, s.161-162.

540 Lütfi Kaleli; Binbir Çiçek Mozaiği Alevilik, Can Yayınları, İstanbul 1995, s.161-162.

541 Lütfi Kaleli; Binbir Çiçek Mozaiği Alevilik, Can Yayınları, İstanbul 1995, s.161-162.

Kızılbaşlığın Tarihsel Gelişimi

Rumlu, Ustaclu, Tekeli, Şamlu, Dulkadir, Varsak, Çepni, Turgudlu, Afşar, Kaçar gibi çoğu Anadolu'da ikamet eden Türk boylarının, Safevi Devletinin kuruluşunda ve sonrasında Şah İsmail'e verdikleri destekte göz önüne alındığında; Kızılbaşların ortaya çıkışı ve devlet kurmalarının öncelikle Türkmenler ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır.[542] Fakat şu nokta unutulmamalıdır ki; Türk olan birisi sadece ırkından dolayı Kızılbaş olamaz. Kızılbaşlık kavramı; Kızılbaş hareketine bağlı olduğu kabul edilen askerlere verilmiş bir ad olup, Türkmen kökenli insanlar için kabul edilen bir ayrıcalık olarak onlara *kızıl başlık* verme yoluyla, bir topluluğa/ gruba aidiyetliklerini ifade etmektedir. Başlarda Safeviyye tarikatının simgesi olan bu kıyafet tarzı zamanla Anadolu, Suriye ve İran'a da yayılmıştır.[543]

Orta Asya'dan çıkıp Anadolu'da şekillenen Kızılbaşlık, XV. yüzyılda Hurufilik'ten, XVI. yüzyılda ise Safevilik'ten oldukça etkilenmiştir. Özellikle Safevilerin, İsnaaşeriyye Şiiliğini kendi Heterodoks kimliklerine dönüştürerek benimsemeleri neticesinde ortaya çıkan Kızılbaşlık, bazen Caferîlikten bazen Bâtınilikten bazen de İslam'dan önceki örf ve adetlerden taşıdığı izlerin etkisiyle Şia'dan farklı inanışları benimsemiş ve yaşamıştır.[544]

---

542 Hans R. Roemer; Kızılbaş Türkmenler: Safevi Teokrasisinin Kurucuları ve Kurbanları, Ter. Harun Yıldız, Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S.38, Ankara 2006, s.83.

543 Oqtay Efendiyev; "Le rôle des tribus de langue turque dans la création de l'Etat safavide", in Turcica VI, ter.Laure Mahieux, Paris 1975. s.24-33.

544 İlyas Üzüm; "Kızılbaş" İslam Ansiklopedisi, C.XXV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2002, s.547-551-553; Mustafa Ekinci; Anadolu Aleviliğinin Tarihsel Arka Planı, Beyan Yayınları, İstanbul 2002, s.226-229.

Kızılbaş Kavramına Yüklenen Olumsuz Anlamlar

Osmanlı, Kızılbaş terimini önceleri istihza olarak kullanırken zamanla Şii toplulukları ayırt etmek amacıyla kullanılmıştır.[545] Şükrî-i Bitlisî, Mardin Kalesi için yapılan savaş sonrası Safevi Ordusu'nun yenilgisini ve bu savaşa katılan Kızılbaş Türkmenlerin düştüğü durumu alaylı bir şekilde şöyle ifade etmektedir:

Düşüp hâke (toprağa) kırıldı çok Kızılbaş
Gazâ içün zırhlar döktiler yaş
İderler gerçi dâvâ-yı velîlik
Hezimet (yenilgi) mi olur şan-ı Alî'lik
Anun çün ismi olmuşdur Kızılbaş
Görünür tenlerinde çok kızılbaş
Yakalar yırtuben çâk oldular (parçalandı) hep
Döküldüler kamu (hep) hâk (toprak) oldular hep
Kırmızî taç ile toldı ma'reke (savaş alanı)
Kimi Varsak kimi Menteş kimi Teke
Dutdi yek-ser (baştanbaşa) gökyüzin şarkî (doğulu) sipâhî (asker)
Elde tiğ (kılıç)-u- dillerinde Şah Şah[546]

Kızılbaşlık kavramına yüklenen olumsuz içeriklerin temeli Osmanlı- Safevi mücadelesi esnasında atılmıştır. Kızılbaşların Osmanlı'ya karşı birçok isyana katılmış olmaları, Osmanlı idarecileri tarafından Kızılbaşlığa olumsuz bir anlamın yüklenmesine sebep olmuş[547] ve özellikle Yavuz Sultan Selim'den itibaren Kızılbaşlar düşman olarak kabul edilmişlerdir.[548] Fakat Yavuz

545 Faruk Sümer; Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s.3-5.

546 Ahmet Uğur**;** Yavuz Sultan Selim'in Siyası ve Askerı Hayatı, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2001, s.88.

547 Vatan Özgül; Kızılbaşlık ve Türkmenler (2), Karacaahmet Sultan Dergisi, S.64, s.31.

548 Hasan Onat; "Kızılbaşlılık Farklılaşması Üzerine", İslamiyat Dergisi,

Sultan Selim, Safevilere karşı yapılan mücadelenin daha etkili olabilmesi için "Kızılbaşlık" kavramını "Safevi Taraftarlığı" anlamından uzaklaştırması gerektiğinin de farkındaydı. Bu amaçla Hamza Saru Görez (1512) ve Kemal Paşazade (1533)'nin vermiş olduğu fetvalar önemlidir.[549] Çünkü bu fetvaların ardından "Kızılbaş" kavramına, "kâfir", "rafizi", "mülhid" gibi anlamlarda yüklenmeye başlanmış[550], hatta Ali Bin Abdülkerim, Kızılbaşlarla ilgili olarak Yavuz Sultan Selim'e sunduğu raporda; Kızılbaşların İslam dışı olduğunu belirtmiş, Kızılbaşların çıkardıkları fitnelere ve yaptıkları zulümlere karşılık Osmanlı Sultanı Selim'in biran önce harekete geçmesinin zarureti üzerinde durmuş ve Yahudiler ile Hıristiyanların kullandıkları mavi ve sarı renklerden nasıl kaçınılıyorsa, Kızılbaşların kullandıkları kızıl renkten de o derece kaçınılmazı gerektiğini belirtmiştir.[551]

Günümüz Aleviliğinin Kızılbaş terimini reddetmesi, Alevi- Bektaşileri asıl adlarıyla anmak istemeyenlerin onları kötüleme, aşağılama ve küçük düşürme amaçlarıyla ortaya attıkları birçok asılsız söylenti ve iftiralarla Kızılbaş kavramına yüklenen olumsuz anlamlardan dolayıdır.[552] Bu sebeple 1900'lü yılların başından itibaren Kızılbaş kavramı

S.3, Kitabiyat Yayınları, Ankara 2003, s.125.

549 Bu fetvalar için syf. 120-121 bakınız.

550 Sahabettin Tekindağ; "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim 'in İran Seferi", Tarih Dergisi, S.22, İstanbul 1967, s.53-58; Hasan Onat; "Kızılbaşlılık Farklılaşması Üzerine", İslamiyat Dergisi, S.3, Kitabiyat Yayınları, Ankara 2003, s.114.

551 Selahattin Tansel; Yavuz Sultan Selim, Millî Egitim Basımevi, Ankara 1969, s.28.

552 Bekir Kütükoğlu; Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1621), Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1993, s.31-33; A. Celalettin Ulusoy; Hünkâr Hacı Bektaşi Veli ve Alevi-Bektaşî Yolu, Akademi Matbaası, Ankara 1986, s.109; Vatan Özgül; Kızılbaşlığın Gelişimi ve Türkmenler Üzerine Bir Deneme, Folklor Edebiyat Dergisi, S.23, Ankara 2000, s.124-126.

yerine, sonradan yüklenen olumsuz çağrışımlardan kurtulmak için Alevi kavramı kullanılmaya başlanmıştır.[553]

Anadolu'daki Aleviler, Kızılbaş kavramına yüklenen ve hoş olmayan bu yakıştırma ve benzetmelere çeşitli vesilelerle tepkilerini dile getirmişlerdir. Örneğin Pir Sultan Abdal bir şiirinde şöyle demektedir:

"Gidi Yezit bize Kızılbaş demiş,
Hüseynîyem, Aleviyem ne dersin?"[554]

Safevilerin Kızılbaşları Etkisizleştirilmesi

Safevi Devletinde Kızılbaş reisler, zamanla bulundukları bölgelerde ve ülke yönetiminde üst düzey makamlara (özellikle de askeri alanda) gelerek bir nevi özerklik kazandılar. Kızılbaşların elde ettiği bu politik ve ekonomik güç ile birlikte Şah'ı korumak ve desteklemek amacıyla Türkmenlerden oluşan özel bir muhafız birliğinin temelleri de atılmış oluyordu.[555]

Şah İsmail'in Çaldıran Savaşı'ndaki mağlubiyetinin ardından şahların mutlak otoritesi sarsılmaya başlamış ve bunun neticesinde Kızılbaş grupların kontrolü güçleşerek, ülkede büyük karışıklıklar çıkmıştı. Kızılbaşların sebep olduğu bu karışıklıklar uzun süre devam etti. Şah I. Abbas 1587'de hükümdarlığa geçtiğinde ince bir siyaset izleyerek Kızılbaşları doğrudan karşısına almamış, bunun yerine ülkede etkili olan Kızılbaş aşiretlerini birbirlerine düşürerek onları zayıflatırken kendisi güçlenmiştir. Şah I. Abbas, Türkmenlere ait olan ayrıcalıkları kaldırıp onların

553 Hasan Onat; "Kızılbaşlılık Farklılaşması Üzerine", İslamiyat Dergisi, S.3, Kitabiyat Yayınları, Ankara 2003, s.124; İrene Melikoff; Uyur idik Uyardılar (Alevilik Bektaşilik Araştırmaları), Ter. Turan Alptekin, Cem Yayınları, İstanbul 1994, s.33-34.

554 Rıza Zelyut; Öz Kaynaklarına Göre Alevilik, Karacaahmet Sultan Kültür ve Tanıtım Derneği Yayınları, İstanbul 2002, s.23

555 Abdülbaki Gölpınarlı; "Kızılbaş", İslam Ansiklopedisi, C.VI, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul 1955, s.789-795.

yerlerine başka milletlerden emirler atayarak Safevi Devletinde Türkmenlerin geleneksel tekellerini kırmıştır. Aynı zamanda Kızılbaş askerlerin hâkimiyetinde olan orduya alternatif olarak Osmanlıdaki hassa ordusunu taklit ederek "Şahseven" adını verdiği, Müslüman olmuş eski savaş esirleri ya da onların İran'da yetişmiş olan çocuklarından topladığı Gürcü, Ermeni ve Çerkezlerden düzenli bir ordu kurmuştur.[556]

Şah I. Abbas dönemiyle birlikte Safevi Devletinde Kızılbaşların belirleyici rolü ortadan kalkmışsa da, Safevi sonrası İran tarihinde (Afşar ve Kaçarlar gibi) Kızılbaş aşiretler gene ön planda rol almışlardır.

Bektaşilik

Bektaşilik, Hacı Bektaş Veli'ye bağlı olan, onun yolundan giden anlamında kullanılan bir terim olup[557], Osmanlı'nın kuruluşundan beri var olan ve Yeniçeri Ocağı ile irtibatlandırılarak bir anlamda resmi niteliğine büründürülen bir tarikattır.[558] Bektaşilik tarihsel süreç içerisinde çeşitli adlar altında Anadolu'ya taşınmış ve temelleri 1200'lü yıllarda Hünkâr Bektaş Veli ile atılmış, daha sonra da başta Balim Sultan olmak üzere yol önderleri tarafından geliştirilip kurumsallaştırılmıştır.[559]

---

556 Laurence Lockhart; "The Persian Army in the Safavid Period", Der Islam 34, Berlin 1959, s.89-98; Ekrem Reşat Koçu; Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul 1934, s.58-59.

557 Ahmet Günşen; "Türkiye Türkçesi Ağızlarında "Alevi- Bektaşi" Anlamlı Söz Varlığı Üzerine", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S.52, Ankara 2009, s.102.

558 İlber Ortaylı; "Tarikatlar ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Yönetimi", Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, S.6, Ankara 1995, s.281-284.

559 Danimarka Alevi İnanç Toplumu; Alevi Bektaşi İnancının Esasları, Danimarka Alevi Birlikleri Federasyonu Yayınları, Danimarka 2008, s.6; Abdülbaki Gölpınarlı; Vilayetname (Menakıb-ı Hünkar Hacı Bektaş'ı Veli), İnkılap Kitapevi, İstanbul 1995, s.16.

Hacı Bektaş Veli, muhtemelen Moğol istilası başladığı 1230'larda Anadolu'ya Haydarî dervişi olarak gelip, bir Vefâî şeyhi olan Baba İlyas'a intisap etmiş, onun halifeliği payesine ulaşarak bu hüviyetiyle Nevşehir Sulucakarahöyük'e yerleşmiştir.[560] Burada bir taraftan Türkmen şeyhi olarak kendi cemaati içinde mürşitlik görevini sürdürürken diğer taraftan da Ürgüp yöresindeki Hıristiyanlarla da çok sıkı ilişkiler kurarak onların ihtidasına zemin hazırlamıştır. Hacı Bektaş Veli'nin Türkmen topluluklarına İslami inançları açıklarken tıpkı Ahmed Yesevî gibi, karmaşık felsefi izahlardan uzak, basit ve anlaşılır bir dil kullanması[561] sebebiyle Bektaşîliği Yesevîliğin devamı olarak kabul edenlerde vardır.[562]

Bektaşîliği iki dönemde inceleyebiliriz; Birincisi Hacı Bektaş Veli'den Balim Sultan'a kadar olan dönem; ikincisi ise Balım Sultan'dan sonraki dönemdir.[563] II. Bayezid tarafından tarikatın başına getirilen ve Bektaşiliğin ikinci piri olarak anılan Balim Sultan (1457-1517), Bektaşiliği yeniden biçimlendirip kurumsallaştırmaya çalışmıştır. Hacı Bektaş Veli ve ondan sonra gelen Bektaşîlerin önemli bir kısmı Haydari veya Kalenderi şeyhi iken; Balım Sultanla birlikte Bektaşîlik, Kalenderîlik'ten soyutlanmış ve Hurufîlik, Şiilik gibi akımlar ile "Hak-Muhammed-Ali" üçlemesi ve "on iki imam" inancı Bektaşîliğe girmeye başlamıştır.[564] Bu yeni oluşumlardan dolayı tarikat içerisinde hoşnutsuzluklar

560 İrene Melikoff; "Bektaşîlik-Kızılbaşlık"- Alevi Kimliği, Ter. Bilge Kurt Torun, Hayati Torun, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s.4

561 Ethem Ruhi Fığlalı; Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik, Selçuk Yayınları, Ankara 1994, s.168-178; Yaşar Nuri Öztürk; Tarih Boyunca Bektaşîlik, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul 1997, s.99-100; Harun Yıldız; Anadolu Aleviliği Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme, Araştırma Yayınları, Ankara 2004, s. 61-62.

562 İrene Melikoff; "Alevi-Bektaşiliğin Tarihi Kökenleri, Bektaşi-Kızılbaş(Alevi) Bölünmesi ve Neticeleri, Türkiye'de Aleviler-Bektaşiler-Nusayriler", Ensar Neşriyat, İstanbul 1999, s.18.

563 Ethem Ruhi Fığlalı; Çağımızda İtikadı İslâm Mezhepleri, Selçuk Yayınları, İstanbul 1986, s.235.

564 Ahmet Yaşar Ocak; "Bektaşilik", İslam Ansiklopedisi, C.V, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s.374-375.

baş göstermeye başlamış ve Bektaşiliğin merkezi otoritesi Hacı Bektaş Veli soyundan gelen **Çelebi Bektaşiler**[565] ve Hacı Bektaş Veli'nin mücerred (hiç evlenmemiş) olduğundan dolayı kendilerini onun yol evladı sayan **Babağan Bektaşiler (Babalar)**[566] kolu olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Post kavgasıyla başlayan ve siyasi çıkarlara dayanan bu ayrılık, daha sonraki dönemlerde de devam etmiş ve günümüze kadar gelmiştir.[567]

Alevi- Bektaşi İlişkisi

Osmanlı Devletinin Kızılbaş olarak adlandırdığı Aleviler, özellikle Yavuz Sultan Selim dönemiyle birlikte büyük baskı ve zulümlere uğramışlardır. Bektaşiler ise 1826 yılında Yeniçeri Ocağının kaldırılmasına kadar Osmanlı sarayı tarafından korunmuş ve desteklenmişlerdir.[568] Yeniçeri Ocağının kapatılmasının ardından Bektaşi tarikatının yasaklanıp, tekkelerinin yıkılması Bektaşilik için ağır bir darbe olmuştur. Özellikle bu olaydan sonra Alevi-Bektaşi kesimlerin devletle olan ilişkileri iyice bo-

565 **Çelebiler**: Bektaşiler, yukarıda da belirtildiği üzere, kendi aralarında Çelebiler (bel oğulları) ve Babalar (yol oğulları) olmak üzere iki kola ayrılırlar. Çelebiler, Hacı Bektaş Veli'nin burun kanından veya abdest suyundan içerek hamile kalan manevi eşi Kadıncık Ana'dan olma Timur Bali'den geldiklerini, yani Hünkâr'ın bel evladı olduklarını kabul eden Bektaşi kolu mensuplarıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Orhan Türkdoğan; Alevi Bektaşi Kimliği, Timaş Yayınları, İstanbul 1995, s 239.

566 **Babağan/ Babalar**: Bektaşilerden Hacı Bektaş'ın soyundan geldiklerine inanan Çelebilerden sonra, Hacı Bektaş'ın hiç evlenmediğine, dolayısıyla bel evladı olmadığına, kendilerini de Hünkâr'ın yol evladı sayan ve mücerred (hiç evlenmeyen) olan ikinci grup Bektaşiler bu adla anılmaktadırlar. Ayrıntılı bilgi için bkz. Orhan Türkdoğan; Alevi Bektaşi Kimliği, Timaş Yayınları, İstanbul 1995, s 239.

567 Cengiz Gündoğdu; Hacı Bektaş-ı Veli, Aktif Yayınevi, İstanbul 2007, s.331.

568 Fuat Bozkurt; Aleviliğin Toplumsal Boyutları, Tekin Yayınevi, İstanbul 1993, s.69-70.

zulurken, bu iki zümre arasında bir yakınlaşma başlamıştır.[569] Hz. Ali ve Ehl-i Beyt sevgisi, tevella ve teberra gibi Aleviliğin temel esaslarına bağlı oluşları dolayısıyla Alevilikle Bektaşilik arasında çok büyük bir farktan söz edilemez.[570] Bu bağlamda günümüzde, "her Alevi, Bektaşi; her Bektaşi de Alevi sayılabilir"[571] diyenler olduğu gibi, "her Bektaşi, Alevi olduğu halde; her Alevi, Hacı Bektaş'ı Horasan Ereni sayıp hürmet etmesine rağmen Bektaşi değildir"[572] görüşünü benimseyip, zaman içerisinde bir farklılaşmanın olduğundan bahsedenler de vardır. Bu düşüncede olanlar fikirlerini desteklemek için şu örnekleri vermektedirler:

Her iki grubun temel inançları bir birine benzese de hitap ettikleri sosyal yapılar farklıdır. Kızılbaşlar/Aleviler yüzyıllar boyunca genellikle aşiret çevrelerinden gelen ve kırsal alanda yaşayan gruplar olup, Bektaşiler şehir merkezlerinde yaşayan ve daha çok eğitimli kimselerin oluşturduğu yapıdır.[573]

Alevilerle Bektaşiler arasında ikamet ettikleri yere göre bir ayırım yapıldığına dair (Bektaşiler köyde ya da kırsalda, Aleviler ise şehirlerde ikamet ederler)[574] bazı kaynaklarda bilgilere

---

569 İlber Ortaylı; "Tarikatlar ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Yönetimi", Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, S.6, Ankara 1995, s.281-284.

570 Rıza Zelyut; Öz Kaynaklarına Göre Alevilik, Karacaahmet Sultan Kültür ve Tanıtım Derneği Yayınları, İstanbul 1990, s.12-13; Ahmet Günşen; "Türkiye Türkçesi Ağızlarında "Alevi- Bektaşi" Anlamlı Söz Varlığı Üzerine", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S.52, Ankara 2009, s.102.

571 Fuat Bozkurt; Aleviliğin Toplumsal Boyutları, Tekin Yayınevi, İstanbul 1993, s.57.

572 Ethem Ruhi Fığlalı; Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik, Selçuk Yayınları, Ankara 1989, s.9.

573 İrene Melikoff; Uyur idik Uyardılar (Alevilik Bektaşilik Araştırmaları), Ter. Turan Alptekin, Cem Yayınları, İstanbul 1994, s.29.

574 Fuat Bozkurt; Aleviliğin Toplumsal Boyutları, Tekin Yayınevi, İstanbul 1993, s.57; Ethem Ruhi Fığlalı; Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik, Selçuk Yayınları, Ankara 1989, s.9; Harun Yıldız; Anadolu Aleviliği Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme, Araştırma Yayınları, Ankara 2004, s. 23-24.

rastlanmaktaysa da günümüzde Alevi- Bektaşi kesimin büyük çoğunluğu tarafından bu tasnif kabul görmemektedir.

Her iki grup da Hacı Bektaş Veli'yi sevip saymalarına rağmen Aleviler, Hacı Bektaş Dergâh'ına değil Peygamber soyundan geldiklerine inandıkları ocaklara bağlıdırlar. [575]

Bektaşilik ana prensip ve ayinleri olan bir sûfi tarikatı olduğu için, bu tarikatın yollarına uyan herkes Bektaşi olabilir. Alevilik ise Hz. Ali soyuna dayanmaya bağlı olduğundan dolayı ancak ana-babası Alevi olan kişi Alevi olabilir.[576] Yani bir kimse sonradan ikrar getirerek Bektaşi olabilir, ama Aleviliğe dışarıdan girilemediği ve sonradan Alevi olunamadığı için Alevi olmaz. [577].

Aleviler, Beşinci İmam Muhammed Bakır'dan el tuttuklarını öne sürerlerken, Bektaşiler, pirleri olmak üzere Altıncı İmam Cafer-i Sadık'a bağlı olduklarını iddia ederler.[578]

---

575 Mehmet Eröz; Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s.52; İlyas Üzüm; Günümüz Aleviliği, İSAM Yayınları, İstanbul 1997, s.4.

576 Mehmet Eröz; Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s.52; İlyas Üzüm; Günümüz Aleviliği, İSAM Yayınları, İstanbul 1997, s.4; Hülya Küçük; "Bektaşîlik ve Aleviliğin Sufi ve Esoterik Boyutu", İslamiyat Dergisi, S.3, Kitabiyat Yayınları, Ankara 2003, s.153.

577 Ahmet Günşen; "Türkiye Türkçesi Ağızlarında "Alevi- Bektaşi" Anlamlı Söz Varlığı Üzerine", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S.52, Ankara 2009, s.110.

578 F. R. Haslok**;** Bektaşilik Tetkikleri, ter. Ragıp Hulusi, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000, s.4.